

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN KUR'ÂN AYETLERİNİ
TE'VİLİ

MERYEM ABAYDIN CESUR

2501150758

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MAHMUT AY

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MERYEM ABAYDIN CESUR Numarası : 2501150758
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DOÇ. DR. MAHMUT AY
Tez Savunma Tarihi : 19.04.2019 Saati : 13:30
Tez Başlığı : "İMAM RABBÂNÎ'NİN KU'RAN ÂYETLERİNİ TE'VİLİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NECDET TOSUN		Kabul
2- PROF. DR. REŞAT ÖNGÖREN		Kabul
3- DOÇ. DR. MAHMUT AY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. KERİM BULADI		
2- DOÇ. DR. ALİ NAMLI		

ÖZ

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN KUR'ÂN AYETLERİNİ TE'VÎLİ

MERYEM ABAYDIN CESUR

İmâm-ı Rabbânî onaltıncı yüzyılın sonu onyedinci yüzyılın başında yaşamış sûfî ve çok yönlü kişiliğe sahip bir âlimdir. Yaşadığı dönemin tarihsel arka planının itici gücüyle cihad anlayışı şekillenmiştir. O dönemde birçok sapkın grup ortaya çıkmıştır. Bu sapkın grupların temel anlayışı, vahyi itibarsızlaştırmak Hz. Peygamber'in gelişinin üzerinden bin yıl geçmesi hasebiyle artık hükmünün kalmadığı üzerine olmuştur. Bütün dinlerden bir parça alarak eklektik bir din anlayışı tesis edilmeye çalışılmıştır. İmâm-ı Rabbânî bu ortam müvâcehesinde dini hurafelerden arındırmak ve Hz. Peygamber'e ittiba üzerine yoğun bir gayret sarfetmiştir. Bulunduğu bölgenin siyasî, ilmî ve mânevî nüfuz sahibi insanlarına gönderdiği mektuplarla irşad faaliyetini yürütmüştür. Bu çalışmaları sebebiyle kendisine *Müceddid-i Elf-i Sâni* (Hicrî İkinci Bin Yılın Yenileyicisi) lâkâbı verilmiştir. Küçük yaşta hafızlığını ikmal eden İmâm-ı Rabbânî mektuplarında ve diğer eserlerinde Kur'an-ı Kerîm'den birçok ayetlere yer vermiştir. Bu ayetleri bizzat yorumladığı gibi bazen telmîh bazen istişhâd yoluyla zikrettiği de olmuştur. Anlattığı mevzularda sürûr ve başarı hissettiğinde Allah'ın fazlına işaret eden ayetler zikretmiş, yorulduğunu ve tıkandığını hissettiği an duâ mahiyetinde zikrettiği ayetlerle çıkış yolu aramıştır. Bu çalışmamız İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân anlayışı, mektuplarında ve diğer eserlerinde ele aldığı ayetlerin kelâmî, fikhî, siyâsî, işârî te'vîllerinin incelenmesinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İmâm-ı Rabbânî, Kur'ân-ı Kerîm, Te'vîl.

ABSTRACT

THE TA'WILS OF THE QURAN VERSUS BY IMAM RABBANI

MERYEM ABAYDIN CESUR

Imam Rabbani is a Sufi and versatile scholar who lived in the late sixteenth century and at the beginning of the seventeenth century. The concept of jihad had been shaped by the driving force of the historical background of the period in which he lived. Many heretical groups emerged at that time. The basic understanding of these heretical groups was to discredit the revelation and they claimed that the validity of the revelation was no longer valid because the thousand years passed since the arrival of Hz. Prophet. An attempt was made to establish an eclectic religion understanding by taking a piece of all religions. In this environment, Imam Rabbani made a great effort to purge the religious superstition and to make people take the prophet as an example. He conducted his illuminating activities with the letters he sent to the political, scientific and spiritual influential people of the region. He was called as *Muceddid-i Elf-i Sani* (the renewer of the hijri second millennium) because of his works. Imam Rabbani, who completed his Quran memory at an early age, quoted many verses from the Quran in his letters and other works. As sometimes he commented on these verses, he sometimes mentioned them as a reference or as a source. When he felt joy and success, he mentioned the verses pointing to Allah's supremacy. When he felt tired and overwhelmed, he sought a way out with praying verses. This study includes his understanding of the Qur'an and some kalam, fiqh, political and symbolic ta'wil examinations of the versus he used in his letters and other works.

Keywords: Imam Rabbânî, Quran, Ta'wil.

ÖNSÖZ

Rahman olan Allah Teâlâ'nın biz kullarına en büyük armağanı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm Allah Teâlâ'nın kelâm sıfatının aslının hakikatidir. Allah Teâlâ nasıl ezeli ise, kelâmulhâk olarak Kur'ân-ı Kerîm de aynı şekilde ezeldir. Diğer peygamberlere verilen mucizeler bugün var olmadığı halde Kur'ân-ı Kerîm yeryüzüne indirildiği ân gibi mu'cizü'l-beyân karşımızda durmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de aynı an gibi zikredilen mâzî, hâl, istikbâl zaman kalıpları da buna delildir. Öyleyse Kur'ân-ı Kerîm değil bu günümüze, insanlık olarak geçmişimize de geleceğimize de şahittir.

Pek tabii ki beşerî ortamında büyüyüp gelişen insanın muhatabı olduğu bu Kelâmı okuyup anlaması kolay olmayacaktır. Bunun için arınması, süflî ve fânî hedeflerinden kurtulması gerekir. Yoksa söylemleri, eylemleri eğreti duracak; gayretleri boşa çıkacaktır. Gâyesi, Kur'ân-ı Kerîm ve onun doğru anlaşılması olan bir kişinin bu tehlikeleri göz ardı etmesi mümkün değildir.

Bizim çalışmamızın konusu İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân âyetlerini te'vîli hakkındadır. İmâm-ı Rabbânî yaşadığı zaman diliminin problemlerine duyarsız kalmayan âlim, mücâhid aynı zamanda sûfî bir şahsiyettir. Bugünkü mânâda anladığımız müfessir profiliyle öne çıkan biri değildir. Müstakil bir tefsîr kitabı yazmamıştır. Fakat eserlerinin mütalâsı boyunca gördük ki Kur'ân âyetleri onun hayatının ana temasıdır. Mektûplarının ve risâlelerin içeriğinde sözlerinin arasında birçok âyet veya âyet manası derc etmiştir. Çalışmamızda ana kaynak İmâm-ı Rabbânî'nin üç cilt, beşyüz otuzdört mektûptan müteşekkil **Mektûbât** adlı eseridir. Ayrıca onsekiz-yirmi yaşlarındayken peygamberliği inkâr edenlere reddiye olarak yazdığı **İsbâtü'n-Nübüvve**, yine döneminin fitnelerinden ortaya çıkan Râfîzî görüşleri red mâhiyetinde yazdığı **Redd-i Revâfız** ve daha sonraları işârî fikirlerini açıkladığı **Mebde' ve Meâd, Ma'ârif-i Ledünniyye, Mükâşefât-ı Gaybiyye** adlı tasavvufî risâleler çalışmamızın bahse konu olan diğer kaynaklarıdır.

Tezimizin birinci bölümünde İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'an anlayışı üzerinde durduk. İkinci bölümde kelâmî âyet te'villeri üçüncü bölümde fikhî ve siyâsî âyet

te'villeri, dördüncü bölümde felsefe ve felsefecilere red mâhiyetinde âyet te'villeri, beşinci bölümde ise işârî âyet te'villerine yer verdik.

İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân Âyetlerini Te'vili adlı tez çalışmamızın nihâyetinde özellikle bana bu fikri veren ve tez çalışması süresince kıymetli fikirleriyle ufku genişleten danışman hocam Doç. Dr. Mahmut Ay'a, yine tez süresince bana her türlü müsamahayı gösteren değerli eşim İmam Hatip Cemâleddin Cesur Beyefendiye, tez çalışmamın nihâyetinde tezimi tetkik, tashîh ve tanzîm ederek bana yardım eden değerli doktora tez öğrencisi arkadaşım Âkile Tekin hanımefendiye teşekkürü bir borç bilirim.

Şayet bu çalışmam Allah'ın katında makbûl bir emek olduysa, bunun ecrini Kur'ân-ı Kerîm'in hıfzına ve Kur'ân ilimlerine yönelmeme sebep olan, bir araya her geldiğimizde "Gelin mektûbâtta bir mektûp okuyalım" diyen, tez çalışmama başladığım günlerde ebedî âleme irtihal eyleyen babamın, eşi ve evlatları için kendini fedâ eden sabır âbidesi sevgili annemin azîz ruhlarına ithaf ederim.

Meryem Abaydın Cesur

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN KUR'ÂN ANLAYIŞI

1. İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân-ı Kerîm ve Te'vîl Anlayışı.....	9
1.1. İmâm-ı Rabbânî'nin Âyetleri Te'vîl Metodu	10
1.2. İmâm-ı Rabbânî'nin Eserlerindeki Dua Ayetleri	15
1.3. İmâm-ı Rabbânî'nin Eserlerinde Kullandığı Âyetler	17
1.4. İmâm-ı Rabbânî'nin Kelâm Sıfatı Hakkındaki Görüşü	19
1.5. İmâm-ı Rabbânî'ye Göre Kur'an-ı Kerîm'in Mertebesi	20
1.6. İmâm-ı Rabbânî'nin Müteşâbih ve Muhkem Hakkındaki Görüşleri.....	21
1.7. Kur'ân-ı Kerîm 'in Sırları	23
1.8. Kur'an'ın Nazmı	24
1.9. Ramazan Ayı İle Kur'an-ı Kerîm'in Münâsebeti	25

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN KELÂMÎ TE'VİLLERİ

2. İmâm-ı Rabbânî'nin Döneminin Kelâm Tartışmaları İçindeki Rolü	27
2.1. İmâm-ı Rabbânî'nin Ulûhiyyet İle ilgili Ayet Te'villeri.....	29
2.1.1. Allah Teâlâ'nın Varlığı	29
2.1.2. Allah Teâlâ'nın Yakınlığı.....	31
2.1.3. Allah Teâlâ'nın Benzerinin Olmaması.....	32
2.1.3.1. Şûrâ Sûresi 42/11	32
2.1.3.2. Nahl Sûresi 16/60.....	33
2.1.3. Nûr Sûresi 24/35	37
2.1.4. Allah'ın Sıfat ve Fiillerinin Zâtı Gibi Bir Olması.....	40
2.1.5. Allah Teâlâ'nın Görülmesi (Rû'yetullah)	41

2.1.5.1. Allah Teâlâ'nın Bu Âlemde Görülmesi	41
2.1.5.2. Allah Teâlâ'nın Âhirette Görülmesi	42
2.2. İmâm-ı Rabbânî'nin Nübüvvetle İlgili Ayet Te'villeri	43
2.2.1. Peygamberlerin Gönderilmesindeki Hikmet.....	43
2.2.2. Peygamberlerin Çektiği Eziyetin Sırrı	45
2.2.3. Hz. Peygamber'e İttiba	46
2.3. İmâm-ı Rabbânî'nin Ahiret ve Kader ile ilgili Ayet Te'villeri.....	49
2.3.1. Dünya Hayatının Sona Ermesi	49
2.3.2. Kabir Azabı	50
2.3.3. Kaza ve Kader	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN FIKHÎ VE SİYASÎ TE'VİLLERİ

3. İmâm-ı Rabbânî'nin Fikhî Düşüncelerine Genel Bir Bakış	55
3.1. İmâm-ı Rabbânî'nin Fikhî Ayet Te'villeri	56
3.1.1. Şeriat'a Uymak, Farz İbadetlere Teşvik	56
3.1.2. Namaz Zekât - Oruç Hac	61
3.1.3. Haramlardan Kaçınmak -Faiz Raks ve Sema' Örneğinde-	65
3. İmâm-ı Rabbânî'nin Siyasî Düşüncelerine Genel Bakış	70
3.2. İmâm-ı Rabbânî'nin Siyasî Ayet Te'villeri	71
3.2.1. Sahabenin Fazîleti	73

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN FELSEFECİLERE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

4. İmâm-ı Rabbânî'nin Felsefe ve Felsefeciler Hakkındaki Görüşleri.....	82
4.1. Birden Bir Çıkar Teorisinin Batıl Oluşu	83
4.2. Akl-ı Faâl'i Red	84
4.3. Felsefecilerin Âlem Hakkındaki Görüşlerine Tenkidi	85
4.4. Kur'ân Âyetlerini Felsefecilerin Anlayışına Göre Tefsîr ve Te'vîl Etmekten Men	86

BEŞİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN İŞÂRÎ TE'VİLLERİ

5. İmâm-ı Rabbânî'nin Tasavvufî Anlayışı.....	87
5.1. Şeriatle Tarîkatın İrtibatı	88

5.1.1. Seyr i Sülûktan Maksat	89
5.1.2. Kâmil Bir Şeyh Aramak	91
5.1.3. Abdiyyet (Kulluk) Makamı.....	92
5.1.4. Zühd.....	94
5.2. Tarîkat Âdâbı Anlayışı.....	98
5.2.1. İrşadda Usûl	99
5.2.2. Seyr-u Sülûk Makamları	100
5.2.3. Zikrullah.....	104
5.3. Tarikat İntisabı.....	107
5.3.1. Nakşibendiyye Tarîkatının Fazîleti	107
5.3.2. Nazar Berkadem, Hûş Derdem, Sefer Dervatan, Halvet Derencümen Tabirleri	112
5.4. İmâm-ı Rabbânî'nin İşârî Yorum Örnekleri	114
SONUÇ	118
BİBLİYOGRAFYA	122

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı Eser
a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.s.	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
b.	: Bin (oğlu)
C.	: Cilt
d.	: Doğum
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
m.	: Mektup
No	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
Thk	: Tahkik
Trc.	: Tercüme Eden
t.y.	: Tarih Yok
v.d.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri, yayın evi yok
Yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

1. İmâm-ı Rabbânî'nin Hayatı

İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî hicrî 971 senesinin şevval ayında (Mayıs 1564) Hindistan'ın Sirhind kasabasında doğdu. Soyu ikinci halife Hz. Ömer'e dayanan Kâbil asıllı bir aileye mensuptur. Babası Şeyh Abdülehad, Çiştîyye ve Kadiriyye tarikatlarından icazetli bir şeyh ve âlim idi. İlk dînî eğitimini ve hafızlığını babasında yaptı. Daha sonra eğitimini geliştirmek için Siyalkût'a gitti. Onyediy yaşına geldiğinde zâhirî ilimleri tamamlamış olarak babasının yanına döndü ve ders vermeye başladı. O dönemde Hindistan idarecileri Babürlüler'den Ekber Şah (1556-1605) ve Cihângir (1605-1627) idi. Ülkenin imâr ve kültür bakımından durumu oldukça iyi olmasına rağmen dînî ve içtimâî yönden bozulmalar mevcuttu.¹ İmâm-ı Rabbânî bu ortama bîgâne kalmamış tavrını ortaya koymaktan çekinmemiştir. O

¹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât-ı Rabbânî**, Trc. Muhammed Murad Kâzânî, **ed-Düreru'l-Meknûnât**, Mekke, 1963, İstanbul, Fazilet Neşriyat, t.y., C. I, s. 60, m. 44. İmâm-ı Rabbânî Seyyid Ferîd'e yazdığı bu mektûbunda nevrûz mevsiminin geldiğini bu zamanda insanların kafasının karışık olduğu bilahare buluşmalarının yerinde olacağını bildirmektedir; s. 63, m. 47. İmâm-ı Rabbânî bu mektûbunda devlet idâresinde önemli bir yere gelen Seyyid Nakîb efendiye Müslüman idârecinin islâm âlemi için ne kadar önemli olduğunu, böyle bir yere gelen idâreciye yardım etmeye gücü yettiği halde yardım etmeyen kişinin mes'ûl olacağını bildirmektedir; s. 77, m. 65. İmâm-ı Rabbânî bu mektûbunda içinde bulunduğu zamana işâret ederek, Müslümanların dinini tatbik etmekten alıkonulduğunu ve bu durumda idârecilere karşı yapılan sözlü cihadın savaş yollu yapılan cihattan daha kıymetli olduğunu bildirmektedir; s. 94, m. 81. İmâm-ı Rabbânî ehl-i küfrün Müslümanlar üzerindeki baskısından bahsettiği bu mektûbunda Müslümanların islâmın hükümlerini tatbik etmekte karşılaştığı zorlukları (sığır kesmek gibi) anlatmaktadır; s. 147, m. 167. İmâm-ı Rabbânî Hindistan'da ki bâtıl tanrıları anlatmaktadır, s. 164, m. 193. İmâm-ı Rabbânî İslâmın çok garîp bir durumda olduğunu bu zamanda İslâm'ın güçlenmesi için harcanan bir kuruşun binlerce dirhem ve dinar yerine geçeceğini bildirmektedir; s. 167, m. 195; İmâm-ı Rabbânî dönemin idarecisine yazdığı mektûbunda İslâm diyarının alametlerinden birinin beldelerine kadı tayin edilmesi gerektiğini bildirmekte bilvesile sirhind'e kadı tayin edilmesini istemektedir; C. II, s. 40, m. 28; s. 100, m. 58. İmâm-ı Rabbânî bu mektuplarda o zaman için revaçta olan reenkarnasyon (ruh göçü) anlayışını reddetmektedir; s. 119, m. 68. İmâm-ı Rabbânî yaşadığı dönemdeki Müslümanların hallerine duyarlı olduğuna delil olarak bu mektûbunda "yakın zamanda Dârü'l-Harp kâfirleri Nikerkut taraflarında Müslümanlara ne kadar eziyet ettiler! İslâm memleketlerinde Müslümanlara neler yaptılar! Bu olaydan dolayı Müslümanlar ne kadar küçük düştü! Allah o kâfirleri rezil rüsvâ etsin"demektedir; s. 140, m. 92. İmâm-ı Rabbânî Taniser'de Müslümanlara âit mescidin yıkılıp yerine manastır yapıldığını anlatmaktadır; C. III, s. 55, m. 41. İmâm-ı Rabbânî hanımlar için zarûrî bilgiler verdiği mektûbunda o dönemde hint kadınları arasında yaygın olan bazı yahûdî adetlerinin Müslüman kadınlar arasında da yaygınlaşmasını eleştirmekte bu gibi davranışların İslâm dînini red etmekle eşdeğer olduğunu ifâde etmektedir. İmâm-ı Rabbânî bu mektuplarında özette idarecilerin durumunun halk üzerindeki etkisini, dönemin siyâsî ve içtimâî ortamını resmetmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Ebu'l-Hasan en-Nedvî, **İslâm Önderleri Tarihi 4**, s. 33-85; Ekrem Sağıroğlu, **İmâm-ı Rabbânî Hayatı Cihadı Eseri**, İstanbul, Yasin Yay. 2012, s. 27-99; Necdet Tosun, **İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, İnsan Yay., 2016, s. 13-15.

dönemde İran'dan gelen Fârig-i Tebrîzî adında bir şahıs İnkârü'n-Nübüvve adında bir kitap yazmış, Ekber Şah da (1556-1605) ona bundan dolayı ödül vermiştir.² Bunun üzerine İmâm-ı Rabbânî henüz onsekiz yirmi yaşlarındayken **İsbâtü'n-Nübüvve** adlı eserini kaleme almış, aklî ve naklî delillerle peygamberliğin önemini ve gerekliliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda Şîfler'in İslâm'ın ilk üç halifesi ve Hz. Âişe hakkında aşağılayıcı sözler sarfeden risâlesi eirline geçince **Risâle-i Redd-i Revâfız** (Redd-i Şî'a) isimli eserini kaleme almıştır. **İsbâtü'n-Nübüvve** doğrudan dönemin idarecilerine **Redd-i Revâfız** ise Hindistan'da ve saray çevresinde etkin olan Şîfler'e karşı yazılmış olması hasebiyle İmâm-ı Rabbânî'nin cesûr aksiyoner tarafına örnektir.³

İmâm-ı Rabbânî'ye babası Şeyh Abdü'l-Ehad (d.927/1521-ö.1007/1598) tarafından Çiştîyye ve Kadiriyye tarikatlerinden hilâfet verilmesine rağmen, kendisi Nakşibendiyye tarikatına yönelmiş, Mevlânâ Hasan Keşmîrî'nin vasıtasıyla tanıştığı Muhammed Bâkî Billah'tan (971/1563-1012/1603) icazet almıştır. Bir Nakşî şeyhi olarak Sirhind'e dönen İmâm-ı Rabbânî'nin bizce öne çıkan en önemli özelliği, şer'i ilimleri tasavvufî ahval ve makamlar ile alakalı ilimlerden daha önemli görmesidir. Sûfiyye ile ulemâ arasında kaldığında ulemâdan taraf olmuştur.⁴ Dolayısıyla tasavvufta zirve olmasına rağmen ilmi önceleyen bir tavır sergilemiştir. Zamanının ileri gelen kanaat önderlerine gönderdiği mektuplarla irşat faaliyetini sürdürmüştür. Mektuplarıyla bugünkü Yakındoğu'dan Hindistan ve Pakistan bölgesine kadar geniş bir coğrafyayı fikrî, rûhî ve siyâsî olarak etkilemiştir. Âlimler, idâreciler ve sûfîlerden farklı kişilere mektup gönderdiği için mektuplarının arasında konu

² Necdet Tosun, **Dervişin Günlüğü 18**, Erkam Radyo.

<https://www.youtube.com/watch?v=KX8ZU9ATUv8>. (Yayın Tarihi: 24.03.2017. Erişim Tarihi: 28.02.2019 saat 19:00).

³ Ahmed Fârûkî Serhendî (ö. 1624) tecdîdî tarîkatın önderi sayılır. Hindistan'daki islah ve tecdîd hareketinin lideridir. Asrında, hakikatler ilminde onun bir benzerinin olmadığı söylenmiştir. Saîd Nursî (ö. 1960) onu "Şeriat ve Hakikat kahramanı" olarak tanıtmıştır. Şekip Arslan onun hakkında şöyle demiştir. "O bu yolun benzersiz şahsiyetlerindendir. Müteahhîrîn arasında belki de bir benzeri bulunmaz. Bir tarîkat şeyhi ve mânevî lider olmanın yanında bir mücâhid ve komutan idi. Ashabıyla beraber bu iki özelliği enteresan bir şekilde kendisinde bulundurması bizlere ilk asırları hatırlatıyor. Sirhindî Hindistan'a hükmeden dinsiz Moğol hükûmetini etkilemeyi başarmış, böylece bu hükûmet Brahmanizm ve putperestlik yerine islâm dinini kabul etmiştir. Mücâhid hükümdar Muhammed Ureng Âlemgir (ö. 1707) onun dâvet ve cihadının meyvesinden başka bir şey değildir. Bu sultan meşhur Timurleng'in (ö. 1405) sülalesindendir. Elli yıl hükmetmiş birçok ülke fethetmiştir. Tarihçiler onu en büyük Müslüman sûfî Moğol imparatoru sayarlar." Es'ad el-Hatîb, **Sûfîler ve Aksiyon**, İstanbul, İnsan Yay., 1999, s.148, 149.

⁴ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 14, m. 8; s. 272, m. 266.

bütünlüğü yoktur. Ordu içindeki müridlerinin çoğalması sebebiyle saray için tehlike arz ettiğine hükmedilerek Cihangir (1605-1628) döneminde Govâliyar Kalesinde bir yıl hapsedilmiştir.⁵ İmâm-ı Rabbânî 28 Safer 1034 (10 Aralık 1624) tarihinde vefat etmiş ve doğum yeri olan Hindistan'ın Sirhind kasabasında defnedilmiştir.⁶ Biz, yaptığımız literatür araştırmaları neticesinde özellikle **Mektûbât**'ın Kelami, Tasavvufi, Felsefi yönden incelendiğini fakat içerisinde geçen ayet-i kerimelerin tefsîr ve te'vîl bağlamında daha önce incelenmediğini gördük. Amacımız İmâm-ı Rabbânî'nin öncelikle **Mektûbât**'ında ve **Redd-i Revâfız**, **Mebde'** ve **Mead**, **İsbâtü'n-Nübüvve**, **Ma'ârif-i Ledünniyye**, **Mükâşefât-ı Gaybiyye** adlı risalelerinde geçen ayet-i kerimeler bağlamında, İmamı Rabbani'nin fikriyatının ayetlerle temellendirilmesini gün yüzüne çıkarmaktır.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

İmâm-ı Rabbânî mektuplarında ayetleri bazen cümlelerin akışı içerisinde herhangi bir yoruma mahal bırakmayacak şekilde kullanmıştır. Bazı ayetleri de muğlak tasavvufî izahatların akabinde getirmiş, gönderdiği kişiyle arasında özel bir manaya işaret etmiş peşinden de "Bu Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."⁷ meâlindeki ayet-i kerime'yi zikretmiştir. Biz bu ayetleri olduğu gibi zikredip diğer yoruma açık olanlar üzerinde yoğunlaşmayı düşündük. Bazı mektuplar ise kendisine yazılan mektuplara cevap mahiyetindedir. İmâm-ı Rabbânî bu mektuplarda zikredilen soru veya sorunlara kimi yerde bir cümleyle değinmiş olsa da, biz bu mektuplara vakıf olamadığımız için cevap mahiyetinde zikrettiği ayetlerin bağlam zeminini tam oturtamayacağımızı düşünmekteyiz. Ayrıca

⁵ İmâm-ı Rabbânî hapishane tecrübelerini anlattığı mektûbunda "Eğer hapishanede ilâhî feyizler ve ihsanlar imdadıma yetişmeseydi kendimden ümidi kesecek ve karamsarlığa kapılacaktım. Beni belâ içinde âfiyete kavuşturan eziyet içinde bana ikramda bulunan zorluk sırasında benden ihsanını esirgemeyen sevinç ve üzüntü hallerinde beni kendisine şükretmeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun. Beni peygamberlerin ve velîlerin takipçisi ve âlim ve sâlih kimselerin düşkününü kılan Allah'a bir kez daha hamdolsun" demektedir. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 10, m. 5.

⁶ Hamit Algar, "İmâm-ı Rabbânî", **DİA**, C. XXII, s. 194-199. Ethem Cebecioğlu, **İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbâtı**, Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi C. XXXV, s. 222-241. Cebecioğlu burada mektupların gönderildiği şahıslar ve bölgeler hakkında istatistiksel bilgiler vermektedir. Necdet Tosun, **İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, İnsan Yay., 2016, s. 17-32, Ekrem Sağiroğlu, **İmâm-ı Rabbânî Hayatı Cihadı Eseri**, İstanbul, Yasin Yay., 2012, s. 21-23; Ebu'l Hasen en-Nedvî, **İslâm Önderleri Tarihi 4**, Trc. Yusuf Karaca, İstanbul, Kayihan Yay., 1992, s. 147-171.

⁷ Cuma Süresi, 62/4. Hayrettin Karaman ve Diğerleri (Heyet), **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s.552

İmâm-ı Rabbânî'nin özellikle kelâm ile işârî yorumları arasında ayırt edilmesi zor geçişleri bulunmaktadır. Bu yorumların tasnîfinde de sorun olacağı kanaatini taşımaktayız.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamızda öncelikle başta **Mektûbât**⁸ olmak üzere ulaşabildiğimiz risalelerde bulunan ayetleri tarayıp hangi ayetlerin hangi mektuplarda ve risalelerde yer aldığını tespit ettik. Daha sonra mükerrer olanları da belirleyip ayetleri konularına göre tasnif ettik. Konu başlıkları altında ayetleri bir araya getirip önce İmâm-ı Rabbânî'nin atfı yaptığı tefsirleri daha sonra işari tefsirleri gözden geçirdik. Dikkat çeken ifadeler varsa bunlara yer verdik. En sonunda ise İmâm-ı Rabbânî'nin bu ayetleri hangi konuların paralelinde zikrettiğini göz önünde bulundurarak nasıl te'vil ettiğini ortaya çıkarmaya çalıştık. Bütün çalışmamız boyunca ayetleri Mushaf tertibindeki sıraya göre düzenlemeye özen gösterdik.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızda öncelikle **Mektûbât**'ın Osmanlı Türkçesi Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi(1162/1748-1165/1751), **el-Mektûbât**'ını,⁹ Muhammed Murad Kazânî'nin (d.1855ö.1933) **ed-Dürerü'l-Meknûnât** adını verdiği Arapça tercüme **Mektûbât** (ö.1316/1901)¹⁰ını gördük. Abdülkadir Akçiçek'in **Mektûbât-ı Rabbânî**¹¹ve Orhan Ençakar'ın **Mektûbât-ı Rabbânî**¹² tercümelerini de inceledikten sonra çalışmamıza Orhan Ençakar'ın Türkçe tercümesinden istifade etmekle birlikte Muhammed Murad Kâzânî'nin Arapça tercümesiyle devam ettik. Farsça'ya yeterli derecede vukûfiyetimiz olmadığı için ilk elden Farsça yazılan **Mektûbât**'ı incelememiz mümkün olamamıştır.

⁸ Mektûbât: İmâm-ı Rabbânî'nin mektuplarından derlenen eser. Bir mutasavvıf tarafından yazılan en kapsamlı ve en meşhûr mektûp külliyyâtı olup tevârüs ettiği ve geliştirdiği Nakşibendi geleneği hakkındaki başlıca kaynak durumundadır. Hamid Algar, “Mektûbât”, **DİA**, C. XXIX, s. 11.

⁹ Sahaf Hacı Ali Rıza Efendi (ilk basım) 1277/1861, İstanbul, Matbaa-i Litoğrafya, Elif Ofset, 1978.

¹⁰ Muhammed Murad Kâzânî, **ed-Dürerü'l-Meknûnât**, Mekke, 1963, İstanbul, Fazilet Neşriyat, t.y.

¹¹ Abdülkadir Akçiçek, **Mektûbât-ı Rabbânî**, İstanbul, Merve Yay., 1977.

¹² Orhan Ençakar, **Mektûbât-ı Rabbânî**, İstanbul, Yâsin Yay., 2015.

İmâm-ı Rabbânî'nin gençlik çağlarında ilk yazdığı risâle olan **İsbâtü'n-Nübüvve**¹³ adlı eserini Hakikat Kitabevi'nden neşredilen Arapça nüshasından takip ettik. **Te'yîd-i Ehl-i's-Sünne** diğer adıyla **Redd-i Revâfız**¹⁴ (Şîâ'ya Reddiye) adlı risâlesini ilk olarak yine hakikat kitabevinden çıkan **en-Nâhiye** adlı eserin içinde bulunan Arapça metinden inceledik. Daha sonra Sıraç Yayınevi'nin İsmailağa Te'lif Heyeti tarafından tercüme ve tahkik edilen nüshasından **Redd-i Revâfız**¹⁵ ismiyle tezimizde takip ettik. İmâm-ı Rabbânî'nin **Mebde' ve Meâd** adlı risâlesini Arapça **Mektûbât**'ın ikinci cildinin kenarından ve Mustafa Özgen'in tercüme ve izahlı **Mebde' ve Meâd**¹⁶ adlı kitabından inceledik. Tezimizde ise Necdet Tosun'un Sûfî Kitap'tan çıkan diğer risâleleri "Ma'ârif-i Ledünniyye", "Mükâşefât-ı Gaybiyye" ile birlikte **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri** adlı kitabından takip ettik.

Çalışmamızda meâl olarak Hayrettin Karaman riyasetinde Heyet tarafından hazırlanan **Türkiye Diyanet Vakfı Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**'ni¹⁷ tercih ettik. Tefsirlerden de bilhassa İmâm-ı Rabbânî'nin de yer yer atıfta bulunması hasebiyle Zemahşerî (ö.538/1144)'nin yazdığı **Keşşaf'a**¹⁸, Râzî (ö.606/1210)'nin **Tefsîr-i Kebîr**'ine¹⁹ Beyzavî (ö.685/1286)'nin tefsîri **Envâr'a**²⁰, Nesevî (ö.710/1310)'nin tefsîri **Medârik'e**,²¹ işârî tefsirlerden Bursevî (ö.1137/1725)'nin tefsîri **Rûhu'l-Beyân'a**²² Âlûsî (ö.1270/1854)'nin tefsiri **Rûhu'l Meânî**'ye²³ ve tecdîd ekolünün temsilcilerinden olan Muhammed Senâullah Pânîpetî (ö.1225/1810)'nin yazdığı **et-Tefsîru'l-Mazharî**'ye²⁴ müracaat ettik.

¹³ İmâm Rabbânî, **İsbâtü'n-Nübüvve**, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2015.

¹⁴ İmâm Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2014.

¹⁵ İmâm Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, Trc. ve Tahkik İsmailağa Te'lif Heyeti, İstanbul, Sıraç Yay. 2017.

¹⁶ Mustafa Özgen, **Mebde' ve Me'ad**, İstanbul, Yasin Yay., 2012.

¹⁷ Hayrettin Karaman ve Diğerleri (Heyet), **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

¹⁸ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, **el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl**.

¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Tiyemî er-Râzî, **Mefâtîh'ü'l-Gayb/ et-Tefsîrü'l-Kebîr**.

²⁰ Nâsîru'd-Dîn Ebû Saîd Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**.

²¹ Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hafîzu'd-Dîn en-Nesevî, **Tefsîrü'n-Nesevî/ Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**.

²² İsmâil Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî el-Hanefî el-Halvetî el-Mevlevî Ebu'l-Fidâ, **Rûhu'l-Beyân**.

²³ Şihâbü'd-Dîn Mahmûd b. Abdullah el-Hüseyinî el-Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'a'l-Mesânî**.

²⁴ Muhammed Senâullah Gâzî Pânîpetî el-Mazharî, et-Tefsîrü'l-Mazharî.

Çalışmamız, giriş, beş bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş bölümünde İmâm-ı Rabbânî'nin hayatı, eserleri, yaşadığı dönemin tarihsel arka planı, zamanın siyasi fikri akımları ve İmâm-ı Rabbânî'nin bu akımlarla mücadelesine yer verdik. Ayrıca çalışma yöntemimiz, faydalandığımız kaynaklar, çalışma esnasında karşılaştığımız problemler hakkında bilgi verdik.

Birinci bölümde İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân-ı Kerîm ve te'vîl anlayışı üzerinde durduk. Eserlerinden elde ettiğimiz verilere göre yöntemi, atıf yaptığı müfessirler ve tefsirleri hakkında bilgi verdik. Eserlerinde kullandığı ayetler ve mahiyeti hakkında değerlendirmeler yaptık. İkinci bölümde İmâm-ı Rabbânî'nin Kelami meselelerdeki te'villerine, üçüncü bölümde İmâm-ı Rabbânî'nin fıkhi ve siyasi meselelerdeki te'villerine, dördüncü bölümde İmâm-ı Rabbânî'nin felsefecilere yönelttiği eleştirilere beşinci bölümde ise İmâm-ı Rabbânî'nin işârî te'villerine yer verdik. Bunu yaparken, işari yorumlardan ve günümüz tefsirlerinden de istifade ettik. Pek tabii olarak bütün ayetlerin tek tek incelenmesi mümkün olmadığından, tezimizin ilk bölümünde İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerinde geçen bütün ayetlerin sûre isim ve ayet numaralarını liste halinde zikrettik.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Konumuzla ilgili yaptığımız çalışmalar çerçevesinde gördük ki İmâm-ı Rabbânî ve eserleri hakkında başta **Mektûbât** olmak üzere bazı akademik çalışmalar mevcuttur. Bunlardan İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, Karaçi, 1393/1973, Ethem Cebecioğlu "**İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbâtı**"²⁵, "**Klasiklerimiz/VIII el-Mektûbât**" (İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Faruk es-Serhendi)²⁶; Hamid Algar, "**İmâm-ı Rabbânî**"²⁷, "**Mektûbât**"²⁸ ilk karşılaştıklarımızdır. M.E.B'in **İslam Ansiklopedisi**'nde İmâm-ı Rabbânî ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık.²⁹

²⁵ Ethem Cebecioğlu, "**İmâm-ı Rabbani ve Mektûbâtı**", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1996, C. XXXV, s. 193-241.

²⁶ Ethem Cebecioğlu, "**Klasiklerimiz/VIII, el-Mektûbât**", **Tasavvuf Dergisi**, Ankara, 2002, S. 9, s. 369-383.

²⁷ Hamid Algar, "**İmâm-ı Rabbani**", **DİA**, İstanbul, 2000, C. XXII, s. 194-199.

²⁸ Hamid Algar, "**Mektûbât**", **DİA**, Ankara, 2004, C. XXIX, s. 11, 12.

²⁹ Ethem Cebecioğlu bu konuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır: İmâm-ı Rabbânî'nin gerek batı'daki, gerekse ülkemizdeki İslâm ansiklopedisine müstakil madde olarak girmemesi, gerçekten şâyân-ı hayret bir husustur. Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, kendinden sonra çok büyük

İmâm-ı Rabbânî ile ilgili doktora çalışmaları mevcuttur. Bunlar Mustafa Özgen tarafından hazırlanan, "**İmâm-ı Rabbânî'nin Kelami Görüşleri**"³⁰ ve Hayrettin Yılmaz tarafından hazırlanan, "**İmam Rabbâni Ahmed Faruki Serhendi'de Nübüvvet Anlayışı**",³¹ adlı doktora tezleridir.

İmâm-ı Rabbânî ile ilgili yüksek lisans tezlerine gelince, Erdal Kurt tarafından hazırlanan "**Muhyiddin İbni Arabi ile İmâm-ı Rabbânî 'nin Varlık Anlayışlarının Karşılaştırılması**"³², Mehmet Boğdi tarafından hazırlanan "**İmâm-ı Rabbânî 'nin Şia Eleştirisi**"³³, Ferit Yıldız tarafından hazırlanan "**İmam Gazali ve İmâm-ı Rabbânî 'nin Rü'yetullah'a Bakışı**"³⁴, Süleyman Yalman tarafından hazırlanan "**İmâm-ı Rabbânî 'nin Mektûbât'ında Mezheplerin Tasnifi**"³⁵, Yüksel Özgün tarafından hazırlanan "**İmâm-ı Rabbânî ve Akaidle ilgili Görüşleri**"³⁶, Zehra Akman tarafından hazırlanan "**İmâm-ı Rabbânî'nin Tasavvuf Anlayışında Sünnete Bağlılık**"³⁷, Fahri Üner tarafından hazırlanan "**İslam'ın Temel Kaynakları Açısından İmâm-ı Rabbânî'nin Ulûhiyet Anlayışı**"³⁸ başlığıyla literatüre geçen tezlerdir.

Ayrıca devam etmekte olan Yüksek Lisans Tezleri, Elif Telkeş tarafından hazırlanan "**İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbâtında Hizmet**"³⁹, Salih Çürük tarafından

etkiler bırakan İmâm-ı Rabbânî 'nin Ansiklopediye alınmaması, eğer bir art niyet yoksa bizce en azından bir eksikliktir. Cebecioğlu, "İmam-ı Rabbani ve Mektûbâtı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXV, s. 240.

³⁰ Danışman: Prof. Dr. Şerafettin Gölcük, Selçuk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2001.

³¹ Danışman: Prof. Dr. Emrullah Yüksel, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 1986.

³² Danışman: Prof. Dr. Ramazan Ertürk, Erciyes Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı, 2013.

³³ Danışman: Prof. Dr. Sıddık Korkmaz, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2015.

³⁴ Danışman: Doç. Dr. Muhammet Yazıcı, Atatürk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2011.

³⁵ Danışman: Doç. Dr. Ahmet Ak, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2015.

³⁶ Danışman: Doç. Dr. Tevfik Yücedoğru, Uludağ Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 1996.

³⁷ Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hasan Yenibaş, Fatih Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, 2015.

³⁸ Danışman: Prof. Dr. İsa Doğan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2015.

³⁹ Danışman: Prof. Dr. Kadir Özköse, Cumhuriyet Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.

hazırlanan "**Mektûbât Geleneğinde İmâm-ı Rabbânî ile Said Nursi'nin Kelami Meselelere Yaklaşımı**"⁴⁰, Muhammet Emin Aydoğan tarafından hazırlanan "**İmâm-ı Rabbânî'de İnanç Esasları**"⁴¹, Mehmet Şahan tarafından hazırlanan "**İmâm-ı Rabbânî Mektûbâtta Seyr-ü Sülûk**"⁴², Mehmet Benlioğlu tarafından hazırlanan "**Tasavvufta İç Tenkit Geleneği: İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ı Örneği**"⁴³, Orhan Abdullah tarafından hazırlanan "**İmâm-ı Rabbânî 'nin Mektûbâtı'ndaki Hadislerin Tahriri**"⁴⁴ mevcuttur. Konumuzla ilgili olarak Ömer Çelik tarafından yazılan "**İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân Âyetlerini Anlaması ve Yorumlaması**" adıyla bir makale mevcuttur.⁴⁵

Görüldüğü üzere İmâm-ı Rabbânî'nin **Mektûbât** ve diğer eserlerinde geçen ayetlerin te'vili üzerine bizim tesbit edebildiğimiz tez aşamasında yeterli bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple yapacağımız çalışmanın özgün bir çalışma olacağı kanaatini taşıyoruz.

⁴⁰ Danışman: Prof. Dr. Mustafa Akçay, Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı.

⁴¹ Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.

⁴² Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Murat Özel, Yalova Üniversitesi: İlâhiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.

⁴³ Danışman: Doç. Dr. Ahmet Cahit Haksever, Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.

⁴⁴ Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ebubekir Sifil, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi: İslâmî İlimler Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı.

⁴⁵ Ömer Çelik, "İmâm-ı Rabbânî 'nin Kur'ân Âyetlerini Anlaması ve Yorumlaması", **Uluslar Arası İmâm-ı Rabbânî Sempozyum Tebliğleri**, İstanbul, Erkam Yay., 2017, s. 61-98.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN KUR'ÂN ANLAYIŞI

1. İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân-ı Kerîm ve Te'vîl Anlayışı

İmâm-ı Rabbânî küçük yaşlarda babasından dînî eğitim almış, hafızlığını ikmal etmiş, henüz yirmi yaşına gelmeden icazetli hocalardan tefsîr ve hadîs okutma icazeti almıştır. Bu arada zamanın idarecileri tarafından peygamberlik müessesesinin tartışılmasından rahatsız olan İmâm-ı Rabbânî **İsbâtü'n-Nübüvve** adlı ilk eserini kaleme almış, peygamberliğin önemi ve gerekliliğini aklî ve naklî delillerle göstermeye çalışmıştır¹. Eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in *İ'câz*'i² üzerinde durmuş, *Müşkilü'l-Kur'ân*³ üzerine açıklamalar yapmıştır.⁴ Kendisine kıraatla ilgili sorular sorulmuş, o da bunların cevabını vermiştir.⁵ Bu bilgilerden onun Kur'ân'ın doğru anlaşılması için gerekli olan Usûl-ü Tefsîr ve Kıraat ilmine vâkıf olduğu anlaşılmaktadır.

İmâm-ı Rabbânî tefsir kelimesini kullanmaktan imtina etmektedir. Ona göre tefsir yolu ile mânâ vermek nakle ve işitmeye bağlıdır, yani semâîdir. Te'vîl ise Kur'ân'a ve sünnete muhalif olmamak kaydıyla muhtemel manalardan birisinin verilmesi ile geçerlidir.⁶ Biz de İmâm-ı Rabbânî'nin bu husustaki hassasiyetinden dolayı tezimizin ismini “İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân Ayetlerini Te'vîli” olarak belirledik.

¹ Necdet Tosun, **İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, İnsan Yay., 2016, s. 18, 19.

² Bu ilim (i'câz ilmi) inceliği yüce şerefi büyük bir ilimdir. Çünkü Kur'ân, peygamberin peygamberliğinden baki kalan mu'cizesidir. Daha geniş bilgi için Bkz. Bedreddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an**, Thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011, s. 302-315. İsmail Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2014, s. 162-168; Muhsin Demirci, **Tefsîr Usûlü**, İstanbul, İfav Yay., 2012, s. 175-184.

³ Zâhirde ihtilaf ve tenakuz gibi görülen meselelerin açıklanmasını konu edinen usûlî tefsir ilmi. Daha geniş bilgi için Bkz. Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, s. 179-182; Demirci, **Tefsîr Usûlü**, s. 184-191.

⁴ İmâm-ı Rabbânî, **İsbâtü'n-Nübüvve**, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2015, S. 28-30.

⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 236, m. 256.

⁶ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 213, m. 234.

İmâm Rabbânî'nin *tefsir te'vîl* hakkındaki bu görüşü İmâm Matürîdî'nin bu husustaki görüşüyle örtüşmektedir. Bilinen ilk *tefsir te'vîl* ayırımı İmâm Mâtürîdî' (ö. 333/944) ye âittir. İmâm Mâtürîdî "*Tefsîr* sahabeye, *Te'vîl* ise fukahâyâ aittir" sözüne şöyle açıklama yapmaktadır. "Sahabe olaylara şahit olanlardır. Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği süreçteki durumları bilmektedirler. Gerçekte neyin istenildiğine vâkıftırlar. Bundan dolayı onların ayet tefsirleri çok önemlidir. *Te'vîl* ise bir sözün tevcîh edilebileceği anlamlardan herhangi birine tevcîh edilmesidir. Allah adına bir şahitlik söz konusu değildir. Allah Teâlâ'nın muradından haber verilmez. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'i kendi görüşüne göre *tefsîr* edenlere yapılan tehdîd⁷, kendi görüşüne göre *te'vîl* edenlere vaki olmaz. Çünkü onlar *te'villerinin* Allah Teâlâ'nın murâd olduğunu iddia etmemektedirler".⁸

1.1. İmâm-ı Rabbânî'nin Âyetleri Te'vîl Metodu

İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân âyetlerini *te'vîl* metoduna genel olarak bakıldığında rivâyet ve dirâyet yönünden örnekler tesbit edilmektedir.⁹ İmâm Rabbânî'nin dirâyet yönünden *te'vîli* işârîdir.¹⁰ İmâm-ı Rabbânî eserlerindeki ayet yorumlarında yer yer İbni Abbas (ö.68/687) rivâyetlerine ve Zemahşerî (ö.538/1144) Râzî (ö.606/1210) Beydavî (ö.685/1286) ve Neseî (ö.710/1310)'ye atıflarda bulunmaktadır. Kendisinden sonra İmâm-ı Rabbânî'ye Mazharî Tefsiri'nde Muhammed Senâullah Pânîpetî (ö. 1225/1810) tarafından atıfta bulunmaktadır.¹¹

⁷ "Bilgisizce Kur'an hakkında konuşan cehennemdeki yerine hazırlansın.", Tirmizi 44/ 2950.

⁸ Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr Matürîdî, **Te'vîlâtî Ehl-i's-Sünne**, Beyrût/Lübân, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005, Musannıfın Mukaddimesi, C. I, s. 349.

⁹ Bu hususta geniş bilgi ve örnek için Bkz. Ömer Çelik, "İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân Âyetlerini Anlaması ve Yorumlaması", **Uluslar Arası İmâm-ı Rabbânî Sempozyum Tebliğleri**, İstanbul, Erkam Yay., 2017, s. 61-98.

¹⁰ Zehebî **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn** adlı Tefsir Tarihi kitabında "Sûfî Tefsîr" adıyla yaklaşık 58 sayfa açıklama yapmıştır. Tasavvuf kelimesinin kökenini manasını inceleyerek başladığı açıklamasına tasavvufun kısımlarıyla devam etmiştir. Ona göre tasavvufun bir teorik bir de pratik yönü vardır. Tasavvufun teorik yönünün önde gelen ismi İbni Arabî'dir. Ancak o ayetleri "vahdet-i vücûd" anlayışına dayanak yapma uğruna yorumlamaktan kaçınmamıştır. Tasavvuf î tefsirin amelî yönü olan işârî tefsire gelince (feyzî tefsir de denilir): İşârî Tefsîr Kur'ân-ı Kerîm'in ayetlerini sülûk erbabınca ma'lum olan gizli işaretler gereğince ayetlerin zahirine muhalif olarak yorumlamaktır. Şu kadar var ki zâhirî yorumla işârî yorum arasında uygunluk bulunur. Daha geniş bilgi için Bkz. Dr. Muhammed Seyyid Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Kahire, Mektebetü Vehbe, t.y., C. II, s. 250-308, İşârî tefsir yorumu için Bkz. s. 261.

¹¹ İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân âyetlerini *te'vîli* hakkında Ethem Cebecioğlu şöyle demektedir: "İmâm-ı Rabbânî'nin ilk ve değişmez referansı Hz. Kur'ân'dır. O homo-coranicus (insan-Kur'ân) denecek kadar

İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân ayetlerini eserlerinde zikretme yöntemine gelince bizzât ayeti kerîmeyi odak noktası yapıp te'vîl ettiği gibi telmîh¹² ve istişhâd yöntemiyle te'vîl ettiği de olmuştur. İmâm-ı Rabbânî bazen ayeti zikreder, yorumu mektûbun ilerleyen satırlarında verir. Bazen yorumunu yapar, ayeti açıklamalarının sonunda verir. Ancak o ayetle İmâm Rabbânî'nin yorumu arasında bir bağlantı olduğu aşîkârdır.

1. İmâm-ı Rabbânî'nin önce ayeti zikredip peşinden yorum yapmasına, aynı zamanda yorumunu yapıp sözünü ayetle bitirmesine örnek:

“Rahman ve rahîm Allah'ın adıyla. Allah Teâlâ buyuruyor ki: “İşte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir”¹³ İrfan sahibinin muamelesi Allah Subhanehû'nün inayeti, Habibi Hz. Peygamber'in hürmeti ile öyle bir mertebeye ulaşır ki başkaları için kötülük olan onun hakkında iyilik olur. Başkasına göre kötü olan bir sıfat ona göre iyi olmuş olur. Mesela riyakârlık kötü amel ve çirkin ahlak sayılır. Ancak onun hakkında güzel oluverir, hamd ve şükür makamı yerine geçer. Zira bu mertebeye ermiş olan derviş, azamet ve büyüklenmenin her türlüünden kendisini sıyırmış ve bütün bunları Cenab-ı Hak celle ve 'ala'ya nisbet etmiştir. İyilik, güzellik, hayır ve kemal adına her ne varsa kendi nefsinden değil hepsini Allah Subhanehû'dan bilir. Kendinde eksiklik ve şerden başka bir şey görmez. Nefsini zillet, ihtiyaç ve boynu bükük bir halde hisseder.¹⁴

Binâenaleyh kemal sayılabilecek her hangi bir şey farz-ı muhal zahirde ona yönelecek olsa, daha yükseğe çıkmak, ululuk ve azamet sahibi Cenab-ı Hakk'a ulaşmak için onu bir merdiven olarak görür. Ona göre iyilik, güzellik, hayır ve

Kur'ân-ı Kerîm ile bütünleşmiş Rabbânî bir Allah dostu idi. O, bizzat âyetlere dirâyeten canlı ve parlak yorumlar getirdiği gibi Fahreddîn Râzî'nin **Tefsîr-i Kebîr**'i ve Zemahşerî'nin **Keşşâf**'ı başta olmak üzere çok sayıda tefsîr onun referansları arasında yer almıştır". Ethem Cebecioğlu, "Klasiklerimiz/ VIII el-Mektûbât" **Tasavvuf Dergisi**, Ankara, 2002, S. 9, s. 379, 380.

¹² *Telmîh*: İslâm edebiyatında bir âyete bir hadîse, kıssa, olay, vecîze, atasözü vb.'ne gönderme yapma sanatı. Sözlükte "göz ucuyla bakmak, ışık ortaya çıkmak, parıldayıp görünmek" anlamlarındaki lemh kökünden türeyen *telmîh* "bir şeye işaret etmek, üstü kapalı söylemek, sezdirmek" manasına gelir. Belâgat ilminin bedi' koluna ait bir terimdir. İsmail Durmuş, **DİA**, C. XL, s. 407 *Telmîh*: Konuşma esnasında açıkça zikretmeden kıssa veya şiire işaret edilmesi. Şerîf Cürcânî, **Ta'rîfât**, Beyrût/Lübnân, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., s.66

¹³ Furkan Sûresi 25/70, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.365.

¹⁴ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 97, m. 56.

kemalde böyledir; kendi nefsinin bunlardan bir nasibi yoktur, bunlar ancak onun yükselmesi için merdiven hükmündedir. Bütün emanetler ehline geri verilecektir. Mesela riya ve şöhrat durumunda, bunlardan maksadı meşhur olmak ve övülmek, yüceltilmek ve ululanmak değildir. Aksine Hak Teâlâ'nın nimetini izhar etmek, O'nun kendisine olan ihsanını bildirmektir. Binaenaleyh riya ve şöhrat olarak görülen şey Hak Teâlâ'ya hamd ve şükür etmenin kendisi olmakta, kınanacak bir davranış olmaktan övülecek bir hale dönüşmektedir. Diğer sıfatlar da böyledir. Allah Teâlâ buyuruyor ki: "İşte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir, Allah gafurdur, rahimdir."¹⁵Baki Selamlar¹⁶...

2. İmâm-ı Rabbânî'nin letaiflerin dereceleriyle ilgili bilgi verdiği mektubunda ayetle istihsad etmesine örnek:

"Sakın yanlış anlamayasın! Bu fark ancak veliler arasında söz konusudur. Zira ikisi de makamlarının son merhalesine vardıktan sonra ahfâ makamında olan bir veli kalp makamında olan diğer bir veliden daha üstündür. Fakat peygamberlerle veliler arasında bu durum söz konusu değildir. Zira bir peygamberin velayeti kalp makamında da olsa ahfâ makamında olan bir velinin velayetinden daha üstündür. Bu veli kendi makamının son mertebesine varmış olsa da durum değişmez. Bu durum velilerin velayetinin daima o velayetin sahibi olan peygamberin ayağı altında olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Allah "Andolsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir. Onlar mutlaka zafere ulaşacaklardır. Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir."¹⁷buyurmuştur.¹⁸

3. İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân-ı Kerîm'in salıklara nasıl yol gösterdiğini anlattığı işârî açıklamasında ayete yaptığı telmihe örnek:

"Bu işte benim imamım ve rehberim Allah'ın kelâmıdır, pîrim Kur'ân-ı Kerîm'dir. Eğer Kur'ân'ın hidayeti ve yol göstermesi olmasaydı gerçek mabûda ibadet yolu açılmazdı. Bu yolda her latîf ve daha latîf olan şey "Ben Allah'ım" diye

¹⁵ Furkan Sûresi 25/70, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.365.

¹⁶ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 97, m. 56.

¹⁷ Sâffât Sûresi 37/171-173, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.451.

¹⁸ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 247, m. 260.

nida eder ve tasavvuf yolunun yolcusunu, kendisine ibadet tuzağına düşürürdü. O latif şeyin nasıl ve niceliği bilinmekle birlikte, kendisini mahiyeti bilinmez gibi gösterirdi. Maddî şeylere benzese bile kendisini bunlardan münezzeh gibi takdîm ederdi. Burada imkân ile vücûb, yaratılmış ile yaratılmamış olanın ayırt edilmesi zordur. Bâtıl hak gibi, delalet hidayet gibi görünür. Tasavvuf yolcusu, kör bir yolcu gibi bunların her birine "Rabbim budur"¹⁹ diyerek yönelir. Hak Teâlâ kendisini "Göklerin ve yerin yaratıcısı"²⁰ diye övüyor. Kendisinin "Doğu'nun ve Batı'nın Rabbi"²¹ olduğunu ifade ediyor. Manevî yükseliş esnasında tasavvuf yolcuları Allah'a ait bu özellik ve sıfatları hayalî ilahlara atfedip onlarda bu sıfatları arayınca, hayalî ilahlar bundan kaçarlar ve yok olmaya yüz tutarlar. Sâlikler de şüphesiz "Batanları (yok olanları) sevmem"²² diyerek hepsinden yüz çevirirler ve yöneliş kiblelerini Cenâb-ı Hakk'ın zâtından başkasına döndürmezler."²³

Özellikle mektuplarının başında âyet-i kerîmeyi zikredip peşinden te'vîl ettiği mektupları çoğunlukla üçüncü cilde tesadüf etmektedir. Buradan onun vefatına yakın daha derli toplu tefsir çalışması yapmayı hedeflediği anlamı çıkarılabilmektedir. Bu âyetler onbir tanedir.

1."Kullarım sana beni sorduğunda (onlara söyle): Ben çok yakınım".²⁴

2. "Hidayetiyle bizi (bu nimete)kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakîkaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler."²⁵

3. "Müşrikler ancak necistir"²⁶

¹⁹ En'am Sûresi 6/76, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.136.

²⁰ Şûrâ Sûresi 42/11, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.483

²¹ Rahmân Sûresi 55/17, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.531.

²² En'am Sûresi 6/76, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.136.

²³ İmâm-ı Rabbânî Hz. İbrahim'in (a.s) Allah'ı arayış serüvenini işârî yoruma uyarlayarak, salikler kör bir yolcu gibi yolda ilerlerken önlerine çıkan her bir latîf şeye "Rabbim budur" diyerek yönelir. Allah'a ait sıfatları hayalî ilahlarda arayınca hayalî ilahlar bundan kaçarlar. Bunun üzerine sâlikler şüphesiz "Batanları (yok olanları) sevmem" (En'am Sûresi 6/76) diyerek hepsinden yüz çevirirler, demektedir. İmâm-ı Rabbânî "Mebde' ve Me'âd" **İmâm-ı Rabbânî Risaleleri**, (Trc. Necdî Tosun) İstanbul, Sufî Kitap, 2015, s. 116. Bu meyanda İmâm-ı Rabbânî Kur'ân ve sünnet terazisine vurulmadıkça ilhamların hiçbir kıymeti olmayacağını bildirmektedir. Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 175, m. 207.

²⁴ Bakara Sûresi 2/186; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 16, m. 8; C. III, s. 12, m. 10.

²⁵ Araf Sûresi 7/43; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 315, m. 287; C. III, s. 97, m. 77. Bu ayet bu mektuplardan başka yirmiüç mektup ve iki risâlede geçmektedir.

4. "İşte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir, Allah gafurdur, rahimdir."²⁷

5. "Biz emaneti göklere yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim çok cahildir."²⁸ "Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur."²⁹

6. "Şüphesiz ki bunda aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."³⁰

7. "O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu."³¹

8. "Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur'ân'dır. Ona ancak temizlenenler dokunabilir."³²

9. "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun."³³

10. "Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir."³⁴

²⁶ Tevbe Sûresi 9/28; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 28-30, m. 22.

²⁷ Furkan Sûresi 25/70, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.365

²⁸ Ahzab Sûresi 33/72; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 126, 127, m. 74.

²⁹ Fâtır Sûresi 35/32; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 126, 127, m. 74.

³⁰ Kaf Sûresi 50/37; **Mektûbât**, C. III, s. 161, 162, m. 116.

³¹ Necm Sûresi 53/9; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 137, 138, m. 91; C. III, s. 153, m. 111.

³² Vâkıa Sûresi 56/77-79. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 9, m. 4.

³³ Haşr Sûresi 59/7. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 11, m. 9.

³⁴ Mümtehine Sûresi 60/12; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 54-58, m. 41.

11. "İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"³⁵

1.2. İmâm-ı Rabbânî'nin Eserlerindeki Dua Ayetleri

İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerinde dua ayetleri önemli bir yer tutmaktadır. Dönemin sultanına yazdığı mektûbunda fetih ve zaferin iki kısmı olduğunu bildirmektedir. Birincisi sebeblere bağlı olan fethin ve zaferin savaşan orduyla ilgili olan suretidir. İkincisi sebepleri yaratan Allah Teâlâ'nın katından gelen, fethin hakikatidir. "Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır."³⁶ âyeti İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu mânâyı işaret etmektedir ki bu dua ordusuyla ilgilidir. Dua ordusu cehdi ve inkisârıyla savaşan orduyu geçerek sebepten müsebbibe (Allah Teâlâ'ya) yükselmiştir.³⁷ İmâm-ı Rabbânî bazı mektuplarını dua ayetleriyle bitirmektedir. Anlattığı bir konunun arasında kendi durumunu muhatabına ihsas edecek dua veya bulunduğu haline uygun herhangi bir âyet zikretme edebi bulunmaktadır. Biz burada zikrettiği âyetleri çok farklı konuların akabinde getirdiği için herhangi bir yorumsuz vermeyi uygun gördük.

"Melekler, Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz âlîm ve hakîm olan ancak sensin dediler."³⁸

"Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; Şüphesiz sen işitensin, bilensin."³⁹

"Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma"⁴⁰

"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğiltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin."⁴¹

³⁵ İnsan Sûresi 76/1; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 68, m. 53.

³⁶ Âl-i İmran Sûresi 3/126, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.65.

³⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 63, m. 47.

³⁸ Bakara Sûresi 2/32; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 78, m. 62 vd.

³⁹ Bakara Sûresi 2/127; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 373, m. 309 vd.

⁴⁰ Bakara Sûresi 2/286; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 230, m. 251 vd.

⁴¹ Âl-i İmrân Sûresi 3/8; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 119, m. 119 vd.

"(Havarîler) Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygamber'e uyduk. Şimdi bizi (birliğini ve peygamberliğini tasdik eden) şahitlerden yaz, dediler."⁴²

"Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla; ayaklarımızı yolunda sabit kıl; kâfirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl!"⁴³

"Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla."⁴⁴

"(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."⁴⁵

"Hidâyetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakîkaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler."⁴⁶

"Ey Rabbimiz bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın."⁴⁷

"Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve bize (şu) durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!"⁴⁸

"Ey Rabbim benim ilmimi arttır"⁴⁹

"Senin izzet sahibi Rabbin onların isnâd etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir. Gönderilen bütün peygamberlere selâm olsun! Âlemlerin Rabbi olan Allah'a da hamd olsun!"⁵⁰

"Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!"⁵¹

⁴² Âl-i İmrân Sûresi 3/53; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 293, m. 272.

⁴³ Âl-i İmrân Sûresi 3/147; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 282, m. 268 vd.

⁴⁴ Nisa Sûresi 4/75; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 317, m. 287.

⁴⁵ A'raf Sûresi 7/23; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 366, m. 302 vd.

⁴⁶ A'raf Sûresi 7/43; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 162, m. 191 vd.

⁴⁷ A'raf Sûresi 7/89; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 59, m. 39.

⁴⁸ Kehf Sûresi 18/10; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 97, m. 55 vd.

⁴⁹ Tâhâ Sûresi 20/114; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 128, m. 76.

⁵⁰ Sâffât Sûresi 37/180-182; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 373, m. 309 vd.

"Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla, çünkü sen her şeye kâdirsin."⁵²

1.3. İmâm-ı Rabbânî'nin Eserlerinde Kullandığı Âyetler

İmâm Rabbânî'nin eserlerinde zikrettiği ayetlerin sayısı dörtyüzellidir. Bunlar: Fatiha Sûresi: 1/3. Bakara Sûresi: 2/3, 10, 16, 23, 26, 29, 30, 31, 32, 45, 74, 80, 85, 98, 102, 105, 115, 124, 127, 141, 146, 148, 154, 156, 162, 166, 172, 179, 185, 186, 213, 216, 217, 221, 247, 255, 259, 260, 261, 286.Âl-i İmrân Sûresi: 3/7, 8, 28, 31, 40, 53, 61, 64, 68, 97, 110, 117,126, 140, 141, 152, 159, 161, 185,191.Nisâ Sûresi: 4/27, 28, 48, 58, 59, 60, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 87, 93, 95,110, 113,120, 122, 136, 147, 150, 165.Mâide Sûresi: 5/1, 3, 5, 15, 35, 44, 54, 56, 63, 67, 72, 79, 99, 112, 119.En'am Sûresi: 6/9, 15, 25, 59, 70, 76, 79, 82, 90, 91, 102, 103, 120, 122, 125, 149, 153.A'raf Sûresi: 7/23, 31, 43, 51, 89, 143, 156, 172, 179, 180.Enfal Sûresi: 8/8, 17, 45, 64, 67, 68.Tevbe Sûresi: 9/24, 28, 30, 33, 43, 72, 73, 84, 94, 95, 97, 100, 113, 129.Yûnus Sûresi: 10/18, 25, 32, 36, 39, 61, 62.Hûd Sûresi: 11/7, 13, 16, 56, 88, 123.Yûsuf Sûresi: 12/39, 53, 67, 68, 76, 87, 106, 108.Ra'd Sûresi: 13/11, 14, 28, 29, 39.İbrâhîm Sûresi: 14/1, 7, 10, 20, 22, 24, 26, 36, 47.Hicr Sûresi: 15/9, 42, 99.Nahl Sûresi: 16/1, 16, 26, 33, 60, 70, 123.İsrâ Sûresi: 17/15, 29, 43, 44, 81, 84, 85, 101.Kehf Sûresi: 18/1, 2, 6, 5, 10, 28, 29, 34, 39, 109,110. Meryem Sûresi: 19/20.Tâhâ Sûresi: 20/5, 14, 47,51, 52, 63, 83-89,110, 114,115.Enbiya Sûresi: 21/8, 23, 30, 49.Hac Sûresi: 22/2, 11, 47, 52,53, 54, 55, 75.Mü'minûn Sûresi: 23/1, 2, 14, 53,55, 56, 115.Nûr Sûresi: 24/2, 30, 31,35, 37,39, 40,54.Furkan Sûresi: 25/7, 8, 21, 45, 70, 72.Şuara Sûresi: 26/13, 29, 196.Neml Sûresi: 27/34, 59, 88.Kasas Sûresi: 28/35, 38, 56, 88.Ankabût Sûresi: 29/5, 6,18, 27, 45, 57.Rûm Sûresi: 30/3, 4, 27, 32.Lokman Sûresi: 31/6, 14.Secde Sûresi: 32/4, 16.Ahzab Sûresi: 33/25, 33, 34, 57, 72.Sebe Sûresi: 34/13, 19, 24.Fâtır Sûresi: 35/8, 32.Yâsîn Sûresi: 36/3, 4, 38,59.Sâffât Sûresi: 37/17, 95,164, 171, 172, 173, 180, 181, 182.Sâd Sûresi: 38/45, 46, 47, 76.Zümer Sûresi: 39/3, 30, 36, 42, 46, 65.Mü'min Sûresi: 40/16, 36, 46, 60.Fussilet Sûresi: 41/6, 9,12, 42, 46, 53, 54.Şûrâ Sûresi: 42/11, 13, 23, 30.Duhân Sûresi: 44/12.Câsiye Sûresi: 45/23.Ahkaf Sûresi: 46/14, 15, 35.Muhammed Sûresi: 47/11, 38.Fetih Sûresi: 48/8, 10, 19, 23, 28, 29.Hucûrât Sûresi: 49/2, 9, 12, 13, 18.Kaf Sûresi: 50/29, 30, 37.Zâriyât Sûresi: 51/21, 50, 56.Tûr Sûresi: 52/7, 8, 34, 44.Necm Sûresi: 53/3, 4, 8, 9,17, 18, 19, 28, 29, 32.Kamer Sûresi: 54/50.Rahman Sûresi: 55/17, 60.Vâkıa Sûresi: 56/10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 77, 78, 79.Hadîd Sûresi: 57/3, 4, 10,13, 20, 21, 25.Mücâdele Sûresi: 58/2, 7, 11, 18,19, 22.Haşr Sûresi: 59/2, 7, 10, 22.Mümtehine Sûresi: 60/1, 4, 12.Saf Sûresi: 61/6.Cuma Sûresi 62/4, 9.Teğâbün Sûresi: 64/6, 14.Talak Sûresi: 65/1, 2, 3.Tahrîm Sûresi: 66/1, 6, 8.Mülk

⁵¹ Haşr Sûresi, 59/10 İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 150, m. 96.

⁵² Tahrîm Sûresi 66/8 İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 270, m. 266, vd.

Sûresi: 67/5.Kalem Sûresi: 68/4, 44.Hâkka Sûresi: 69/13-16.Meâric Sûresi: 70/4, 5.Nuh Sûresi: 71/26.Cin Sûresi: 72/26, 27.Müzzemmil Sûresi: 73/8, 9,19.Müddessir Sûresi: 74/28, 31.Kıyâme Sûresi: 75/17.İnsan Sûresi: 76/1, 29.Nebe Sûresi: 78/19, 26, 38.Tekvîr Sûresi: 81/1, 2, 3.İnfitar Sûresi: 82/1, 2.İnşikak Sûresi: 84/1, 2.Fecr Sûresi: 89/22, 28.Şems Sûresi: 91/9, 10.Leyl Sûresi: 92/17, 18.Duha Sûresi: 93/11.İnşirah Sûresi: 94/5, 6.Tîn Sûresi: 95/4.Alak Sûresi: 96/6, 7, 9.Kâria Sûresi:101/5.Kevser Sûresi: 108/1, 3.Kâfirûn Sûresi:109/6'dır.

İmâm-ı Rabbânî'nin yirmialtı sûrede herhangi bir âyet te'viline rastlanılmamıştır. Bu sûreler Zuhurf, Münâfikûn, Mürselât, Nâziât, Abese, Mutaffifîn, Burûc, Târik, A'l'a, Ğaşiye, Beled, Kadr, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fil, Kureyş, Mâûn, Nasr, Tebbet, İhlâs, Felak ve Nas'dır. Felak ve Nâs Sûrelerinin Kur'ân'dan birer sûre olup olmadığıyla ilgili ihtilafa dâir açıklaması mevcuttur. Bu ihtilafın kaynağını Şeyh Şerefüddin Menîrî (ö.783/1381)'nin şu sözüne dayandırmaktadır. “Felak ve Nâs surelerini farz namazlarda okumamak gerekir. Çünkü İbn-i Mes'ûd onların Kur'ân'dan olduğu konusundaki çoğunluğun görüşüne muhalefet etmiştir. O halde, kesin farz olan bir hususta bu iki sûreyi okumamak gerekir.” Kendisi de bu açıklamanın ardından bu sureleri namazda okumadığını ancak mânâ âleminde felak ve nâs surelerinin bir mecliste bulunduğunu ve Şeyh Şerefüddin'den şikayet ederek “O bizi Kur'ân'dan çıkardı” dediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine İmâm-ı Rabbânî bu surelerle ilgili yaklaşımını değiştirmiştir. “O zamandan sonra Menîrî'nin men edişine uymadım, farz namazlarda onları onları okumaya başladım. O iki sureyi farz namazlarda her okudukça ilginç haller müşahede ediyorum. Şeriat ilmine müracaat edilince, o iki surenin farz namazlarda okunmasını men etmenin bir izahı görülüyor. Aksine bu, hakkında ümmetin icma ettiği ve hemfikir olduğu bir meselede “Mushaf'ın iki kapağı arasındaki Kur'ân'dır” hükmü gereğince gönüllere şüphe atmaktır. Ayrıca (Şeyh Menîrî “Kesin farz olan bir hususta yani kıraatte bu iki sûreyi okumamak gerekir” demiştir, oysa) namazda Fatiha'dan sonra sure eklemek farz değil vaciptir ki bu da zannî bir hükümdür. O halde bu iki surenin okunmasını men etmek –var sayalım ki Kur'an'a ait oldukları kesin değil zannî olsa bile- hiçbir şekilde doğru ve açıklanabilecek bir hüküm değildir. Çünkü onların okunması Fatiha'ya ek

olmaktadır.” İmâm-ı Rabbânî bu açıklamaların ardından “ Kendisine uyulan bir şeyhin böyle bir hüküm vermesi çok ilginç!” demektedir.⁵³

1.4. İmâm-ı Rabbânî'nin Kelâm Sıfatı Hakkındaki Görüşü

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Allah'ın kelâm sıfatı tek ve yalındır. Allah Teâlâ ezelden ebede bu tek kelâmı konuşmaktadır. Eğer onun sözü bir emir ise bundan neş'et etmekte, eğer bir yasaklama ise yine bundan kaynaklanmaktadır. Eğer bir şeyin bildirisi ise veya bir şeyin suali ise yine aynı kaynaktan gelmektedir. Bunun gibi temennî veya umut bildiren bir ifadeyse aynı kaynaktan doğmaktadır. Bütün ilâhî kitaplar ve sahîfeler aynı yalın kelâmdan gelen birer yapraktır. Tevrat, İncil, Zebûr oradan yazılarak lafız şekline bürünmüştür. Kur'ân da yine aynı kaynaktan inmiştir.⁵⁴

İmâm-ı Rabbânî kelâm sıfatının aslı olan Kelâm şânı olmadan hiçbir şeyin ifâde edilemeyeceğini bildirmiştir. Ona göre Allah Teâlâ'nın zâtına sadece itibârî olarak zâid olan şüûnât mertebesinde Kelâmın özel bir konumu vardır. Zât ve şüûnât mertebesinde bulunan her kemâlât, tümüyle Kelâm şânında feyz yoluyla tecellî eder. Bu şânın tüm hakîkatı sadece Kur'ân'dır. Arapça olarak ve bilinen sıra ile Mushaflarda yazılmıştır. Peygamberlere inen bütün kitaplar bu Kur'ân'ın parçalarındandır ve Kur'ân'ın bazı ibarelerinden istifâde yoluyla hazırlanmıştır. Başlangıçtan sona kadar bütün kâinâtın yaratılması ondan (Kur'ân'dan) istifâde ile olmuştur.⁵⁵

Kur'ân-ı Kerîm'deki mâzî ve istikbal lafızları, ezelî ve ebedî bütün zamanların ondan (Kur'ân'dan) zuhûr ettiğini ifâde etmek içindir. Bazı lafızlar mâzî, bazıları şimdiki zaman, bazıları da istikbal ile alakalıdır, ancak bu kalıplar Kur'ân'a nisbetle değildir, aksine Kur'ân'ın kapsadığı bazı zamanlarla ilgilidir. Bu durumda

⁵³ İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd" **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. Necdet Tosun) 50. Bölüm, s. 124. İmâm Rabbânî Felak ve Nas sûrelerinin Kur'ân'dan birer sûre olduğunu söylemektedir.

⁵⁴ İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî. Arapça Trc. Muhammed Murad Kâzânî Minzelevî, **Mektûbât-ı Rabbânî**, İstanbul, Fazilet Neşriyat, t.y.; Türkçe Trc. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul, Merve Yay., t.y.; Orhan Ençakar, İstanbul, Yasin Yay., 2015, C. I, s. 262, m. 266; C. III, s. 19, m. 17. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. Necdet Tosun), İstanbul, Sufi Kitap, 2015, s. 171.

⁵⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşşefât-ı Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. Necdet Tosun), s.305-306.

Kur'an'ı tasdik eden ve hükümlerine tâbî olan kişi, bütün semâvî kitapları tasdik etmiş, bütün peygamberlerin şeriatlarının kemâlâtını ihtivâ etmiş olur. Allah'ın bu kelâmını (Kur'an'ı) yalanlayan kişi de bütün inmiş olan kutsal kitapları yalanlamış olur.⁵⁶

1.5. İmâm-ı Rabbânî'ye Göre Kur'an-ı Kerîm'in Mertebesi

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Kur'an'ın hakîkatı olan mukaddes mertebe *nûr*'dan dayüksek bir mertebedir. Kur'an'ın hakîkatı keyfiyetsiz genişlik ve benzersiz bir belirginliktir. İmâm-ı Rabbânî "Gerçekten size Allah'tan bir nûr, apaçık bir kitap geldi."⁵⁷ ayet-i kerîmesinde geçen *nûr*dan kasıt Kur'an *nûru* ise bunun inzal ve tenzîl itibâriyle olması mümkündür. Nitekim âyetteki "size geldi" ifâdesi bu mânâyâ işâret eder demektedir.⁵⁸

İmâm-ı Rabbânî'ye göre "Ona önünden de ardından da bâtil gelemmez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir"⁵⁹ âyeti sanki Kur'an'ın asıl dâiresine dâhil olduğuna dâir bir remz ve işarettir. Çünkü asıl dâiresine bâtil asla yol bulup gelemmez. Gölge dâiresine ise altta olmak sebebiyle bâtil yol bulup gelebilir. Bâtil olan şeyler o asıl mertebesine ulaşamazlar. Orası (Allah'ın zâtı) hâlis asıldır. İmâm-ı Rabbânî ayeti ayetle açıklama yöntemiyle "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır."⁶⁰ ayetini bu minvalde zikretmiştir.⁶¹

İmâm-ı Rabbânî Kur'an-ı Mecîd-i Subhânî'nin hakîkatı olarak yüksek bir makamdan bahs etmektedir. Ona göre Kâbe-i Muazzama Kur'an-ı Kerîm 'in hükmü gereği âfâkın kiblesi olmuş ve her şeyin secdegâhı olmakla şereflenmiştir. İmâm Kur'an'dır. Me'mûm-i evvel, Kâbe-i Muazzama'dır. Bu mukaddes mertebe Hazret-i

⁵⁶ İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-ı Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbani Risaleleri**, (Trc. N.Tosun), İstanbul, Sufi Kitap, 2015, s. 304-306. İmâm-ı Âzam'a nisbet edilen kelâm kitabı Fıkhu'l-Ekber'de bu konuyla ilgili şu ifâdeler mevcuttur. "Kur'an Allah Teâlâ'nın ezeli sıfatıdır. Sonradan icâd edilen ve yaratılan bir şey değildir. Kim Kur'an için yaratılmış, icâd edilmiştir der veyahut bu hususta duraksar veya şüpheye düşerse Allah Teâlâ'ya küfretmiş olur. Kur'an, Mushaflarda yazılan, kalplerde saklanan, dillerde okunan ve peygambere indirilen Allah kelâmıdır. Bizim Kur'an'ı telaffuz etmemiz yazmamız, okumamız yaratılmıştır. Kur'an ise yaratılmış değildir." Ebû Hanîfe, Nûmân b. Sabit, **el-Fıkhu'l-Ekber**, el-İmârâtü'l-Arabiyye, Mektebetü'l-İrfân, 1419, s. 20.

⁵⁷ Mâide Sûresi 5/15; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 99, m. 77.

⁵⁸ Bkz. Mâide Sûresi 5/15; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 99, m. 77.

⁵⁹ Fussilet Sûresi, 41/42, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 480.

⁶⁰ Kasas Sûresi 28/88; **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 395.

⁶¹ İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-ı Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbani Risaleleri**, (Trc. N. Tosun), s. 309.

Zât'ın keyfiyetsiz genişliğinin başlangıcıdır. Aynı şekilde Hazret-i Zât'ın keyfiyetsiz ve benzersiz imtiyâzının da başlangıcıdır.⁶²

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm bütün şer'i hükümleri cem ettiğigibi, geçmiş bütün şeriatları da cem etmiştir. İmâm-ı Rabbânî Kur'an'dan çıkarılacak hükümleri üç kısma ayırmıştır. Birinci kısmı lügat ilmine vakıf olan avam havas herkesin anlayabileceğini, ikinci kısmın ise anlaşılabilmesi içtihad ve istinbat yardımı ile olacağını bildirmiştir. Bu hükümleri de ancak müctehid imamların anlayabileceğini belirtmiştir. Üçüncü kısım Kur'an hükümleri ise beşer tâkatinin idrakten aciz kaldığı hükümlerdir. Allah Teâlâ tarafından Peygamber'ine bildirmesiyle anlaşılabilir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre sünnet de ictihad gibi hüküm koyucudur. Ancak gerçek anlamda hüküm vazedici sadece azîz kitabımız Kur'ân-ı Kerîm 'dir.⁶³

Nedvî, İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'an-ı Kerîm'i okurken temsîlî okuma usûlüyle okuduğunu bildirmektedir. "Kur'ân-ı Kerîm okurken, mübarek yüzünden ve okuma tarzından dolayı dinleyenler, Kur'ân-ı Kerîm'in sırlarının ve âyetlerin hikmetlerinin fişkırıldığını hissederdi. Namazda ve namaz dışında korku âyetlerini veya hayret ve şaşkınlık bildiren âyetleri okurken, o tarz ve uslûbe göre okur, sesinde bu âyetlerin özellikleri belirirdi".⁶⁴

1.6. İmâm-ı Rabbânî'nin Müteşâbih ve Muhkem Hakkındaki Görüşleri

İmâm-ı Rabbânî'ye göre muhkem, şer'at ve ahkâm bilgisine kaynaklık eden, müteşâbih ise hakikat ve esrar ilmine mahzen olandır.⁶⁵ Kur'ân'da veya hadiste geçen ve Allah Teâlâ'ya isnad edilen el, yüz, ayak, parmaklar ve parmak uçları gibi ifadelerin tamamı müteşâbih kısımdandır. Bunlar Kur'ân-ı Kerim'deki müteşâbih âyetler gibi zahirlerine göre açıklanmayıp te'vîl edilir. İmâm-ı Rabbânî âyetlerde geçen Allah Teâlâ'ya âit elin kudret ile, yüzün zât ile yorumlanmasının gerçek yorum olarak düşünülmemesi gerektiğini, aksine bunların yorumunun ancak seçkinler seçkini kimseler tarafından bilinebilecek

⁶² İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 97, m. 77.

⁶³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s.92- 93, m. 55.

⁶⁴ Ebu'l-Hasan en-Nedvî, "İmâm-ı Rabbânî", **İslam Önderleri Tarihi 4**, (Trc. Yusuf Karaca), s. 210.

⁶⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 298, m. 276.

kapalı sırlar olduğunu bildirmektedir. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de sûre başlarında geçen mukataa harfleri de ilimde kök salmış âlimler dışında hiç kimsenin bilemeyeceği müteşâbih kısımdandır. Her bir harfi, âşık ile maşûk arasında gizli sırlarla kaplı yoğun dalgalanan bir umman, sevenle sevilen arasında ince işaretlerle dolu kapalı bir rumuzdur.⁶⁶ Kur'ân-ı Kerim'deki müteşâbih ayetlerle ilgili Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Onun te'vîlini ancak Allah bilir"⁶⁷ Bu ayeti kerîme "Müteşâbih olanın te'vîlini Allah Teâlâ'dan başka kimse bilmez" demektir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre buradan anlaşılan mana Allah Teâlâ indinde müteşâbih olan ayetler te'vîl edilir, açıklanır, zahirlerine bakılmaz. Allah Teâlâ seçkin peygamberlerini kendisine mahsus olan gayb ilmine muttali kıldığı gibi, ilimde rûsûh bulmuş olan âlimlere de bu te'vîl ilminden bir nasip verir.⁶⁸ Ona göre muhkem kısım, her ne kadar Kitab'ın özünü teşkil etmekteyse de, müteşâbih demek olan netice ve meyveleri Kitab'ın maksatlarındandır. Kitab'ın kalbi müteşâbihlerdir. Bu özün kabuğu ise Kitab'ın muhkemleridir. Müteşâbihler hakikat, muhkemler ise müteşâbihlere nisbetle o hakikatlerin sûretleridir.⁶⁹ İmâm-ı Rabbânî kendisine sorulan müteşâbih Kur'an ayetlerinin te'vîliyle ilgili soruya " Müteşâbih ayetlerin te'vîliyle alakalı olan ilim peygamberlere mahsus muamelenin şifreleridir" diyerek cevap vermiştir.⁷⁰

İmâm-ı Rabbânî bazı kimselerin "Ve sana *yakîn*(ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!"⁷¹ âyetindeki *yakîn* kelimesine marifet manası vererek, şeriat hükümlerinin sıradan kimselere mahsus olduğunu, kendileri gibi havassın ise sadece marifetle mükellef olduklarını iddia etmelerini reddetmektedir. Ona göre muhkemleri bilmeden ve gereği ile amel etmeden müteşâbihlerin yorumunu elde etmeye çalışan, sûreti terk edip hakikati düşünme yoluna giren kimse hem cahildir hem de cehaletinin farkında değildir. Bu dünyanın sûret ve hakikatten ibaret olduğunu bilmemektedir. Âyetteki *yakîn* ölüm demektir. Sûretlerin hakikatlerinden ayrılması hakikatlerin zuhûr yeri olan ahiret hayatında mümkün olacaktır. Öyleyse mübtedî

⁶⁶ Hurûf-u mukataa ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz. İmâm Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 374, m. 311; C. II, s. 60, m. 39.

⁶⁷ Âl-i İmrân Sûresi 3/7, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 49.

⁶⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 373, m. 310.

⁶⁹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 298, m. 276.

⁷⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 45, m. 35.

⁷¹ Hicr Sûresi 15/99, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 266.

için sabit olan her şey müntehâ için de sabittir. Bu hususta sıradan mü'minlerle seçkinler seçkini olanlar arasında bir fark yoktur, hepsi eşittir.⁷²

1.7. Kur'ân-ı Kerîm 'in Sırları⁷³

İmâm-ı Rabbânî "Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur'ân'dır. Ona ancak temizlenenler dokunabilir."⁷⁴ ayetine " Kur'ân'da saklı bulunan ilâhî sırları ancak iç dünyalarını beşerî alakalardan arındırmış olan kimselerin keşfedebileceği" şeklinde yorum yapmıştır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre arınmış insanların nasîbi Kur'an'ın sırlarını keşfedebilmek ise diğerlerinin nasibi ne olduğu merak konusudur. Ona göre bu ayetten çıkarılabilecek bir başka işaret de şudur:"Kur'an'ı okumaya ancak nefislerini heva ve heveslerden temizlemiş olan ve gizli-açık bütün şirk çeşitlerinden dış ve iç âlemdeki bütün sahte ilahlardan arındırmış bulunan kimseler layıktır."⁷⁵ Ancak Kur'ân'ın bütün inceliklerine vâkıf olmak Allah Teâlâ'ya mahsustur. Ayrıca bir şeyin zâhirine dokunmak, onu düşünmektir. O halde âyette kast edilen şey Kur'ân'ın zâhirî yönlerine muttali olmaktır. Yoksa bâtınların bâtını sadece Allah Teâlâ bilir. Temizliğin kemâli, mâsivâdan uzaklaşmaya ve mâsivâ bağlarıyla kirlenmemeye bağlıdır. Bu da asla bağlanmak ve her türlü gölgeden yüz çevirmekle olur.⁷⁶

İmâm-ı Rabbânî "Kur'ân'dan nâzil olan her âyetin bir zahırî bir de batnî vardır. Her harfîn bir haddi vardır. Her haddin bir matla'ı vardır"⁷⁷ hadîs-i şerîfini şöyle yorumlamaktadır:"Ona göre Kur'ân-ı Kerîm 'in zahirinden maksat, i'câz derecesine varan Kur'ân-ı Kerîm 'in nazmıdır. Batnından maksat, ince manaları ve kapalı sırları

⁷² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 298, m. 276. Daha fazla bilgi için Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 28, m. 18; İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Me'âd", **İmam-ı Rabbani Risaleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 93, 94.

⁷³ İmâm-ı Rabbânî Kur'an-ı Kerîm'in manası, kapalı ayetlerindeki gizlilikler, sûre başlarında geçen tek tek harflerdeki sırlar bana açıldı. Onlardan her harfîn altında, yüce zâta delâlet eden ilimlerden bir umman buldum. Onlardan birini açıklayacak olsam boğazıma durur, demektedir. İmâm Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 17 (Abdulkadir Akçiçek Trc. Giriş).

⁷⁴ Vâkıa Sûresi 56/77-79; Âyette geçen kitabın elimizdeki Mushaf veya levh-ı mahfuzdaki aslı olduğu söylenmiştir. Mushaf olduğu yolundaki yoruma göre Kur'an'ın abdestsiz ele alınamayacağına hükmedilmiştir. Kur'an abdestsiz tutulmaz fakat ezbere okunabilir. Cünûp olan kimse ise Kur'an'a el süremediği gibi ezbere de okuyamaz. Hayrettin Karaman ve diğerleri, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî**, s. 536

⁷⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 9, m. 4.

⁷⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mükâşefât-ı Gaybiyye**, **İmam-ı Rabbani Risaleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 310.

⁷⁷ İbni Hibban, **İlim**, 75.

sâfî bir şekilde anlamada farklılıklar olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerîm 'in tefsiri ve te'vîlidir. Haddinden maksat kelâm mertebelerinin nihayetidir ki konuşulan müşahede etmek demektir. Bu celâlinin azametini bildiren sıfat tecellîsidir ki nisbet ve itibarlardan ârî olan Zât tecellîsidir. Kelâmın haddine (sınırına) ve nihayetine bir matla' isbat edilmiştir. Binaenaleyh matla' kelâmın ötesinde, nihayetinin de ötesindedir. Kelâm AllahTeâlâ'nın sıfatıdır. O sıfat aynasında konuşanı müşahede etmek ise, o sıfatın bir tecellîsi kemal mertebelerinin nihayetidir. Bu tecellînin ötesine muttali olmak oradan yükselip Zât tecellîsine varmakla olur. Başka yolu yoktur. Burada Zât'a ulaşmak ise kelâm sıfatı vasıtası ile o sıfata delalet eden Kur'ân-ı Kerîm 'in nazmını tilâvet vesîlesi ileler.⁷⁸

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Kur'ân harflerinden her bir harf, özet olarak bütün kemâlâtı kapsamaktadır. Uzun sûrelerdeki özel fazîletin aynısı kısa sûrelerde de bulunmaktadır. Ona göre, her sûrenin, her âyetin hatta her kelimenin özel bir üstünlüğü ve kendine has fazîleti vardır.⁷⁹

İmâm-ı Rabbânî'ye göre özel ve münferid bir olay üzerine nâzil olmuş olan her sûre, hatta her âyet onları okuyan kişiye o konuda tam bir fayda vermektedir. İnsanlar sıkıntılarına veya isteklerine uygun düşen ayetleri okuduklarında o sıkıntılarının giderilmesi veya isteklerinin olması mümkün olabilmektedir. Meselâ nefis tezkiyesi (nefsi kötü huylardan arındırma) konusunda inmiş olan bir âyetin okunmasının nefis tezkiyesinde büyük bir tesiri olmaktadır. Diğer âyetler de buna kıyas edilebilir.⁸⁰

1.8. Kur'an'ın Nazmı

İmâm-ı Rabbânî Kur'ân'ın nazmıyla ilgili yaşadığı tereddütleri zikrettikten sonra kendisine keşf olan hâli şöyle açıklamaktadır."Allah Teâlâ'nın fazl-u keremiyle kelânullah'ın hakikatine iman gerçekleşince bu vesvese bütünüyle yok oldu ve bu tereddüitten tamamiyle kurtuldum. Şimdi ise Allah Teâlâ'nın inayeti o dereceye ulaştı ki idrak eksikliği sebebiyle, herhangi bir yerde Kur'ân'ın nazmıyla ilgili bir tereddüt yaşadığımda bu

⁷⁸ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 163, m. 117.

⁷⁹ İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-ı Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbani Risaleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 307.

⁸⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-ı Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbani Risaleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 308.

durum Kur'ân'a olan îmânının artmasına sebep olmaktadır. Bu tereddüt Kur'ân'daki i'câzın⁸¹ açığa çıkmasını sağlamaktadır." Ona göre "Kur'ân'ın anlaşılması durumunda hâsıl olan îmân, anlaşılması durumunda hâsıl olmamaktadır. Çünkü anlaşılmadığında i'câz yolunun açılması söz konusudur ki bu anlaşılması durumunda gerçekleşmeyen bir şeydir. İmâm-ı Rabbânî bu durumu şöyle izah etmektedir: "Subhânallah! Kur'ân'ın anlaşılması kimileri için dalalet ve Allah Teâlâ'nın kelâmını inkâra sebep olurken, kimileri için de Kur'ân'a tam anlamıyla îmân etmeye sebep olmakta ve onları hidayete erdirmektedir."⁸² İmâm-ı Rabbânî bu açıklamaların ardından şu ayetlerle sözlerine nihayet vermektedir. "Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir."⁸³ "Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve bize, (şu) durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!"⁸⁴

1.9. Ramazan Ayı İle Kur'an-ı Kerim'in Münâsebeti

İmâm-ı Rabbânî Kur'ân-ı Kerîm ile Ramazan ayı arasında, kelâm sıfatının aslı olan kelâm *şe'ni* dolayısıyla bağlantı kurmaktadır. Ona göre *zâtî şüûnât* arasında bulunan kelâm *şe'nizâtî* kemallerin ve sıfatlarla ilgili *şe'nlerin* hepsini toplayıcıdır. Ramazan ayı da bütün hayırları ve bereketleri toplar. Hayr ve bereketin hepsi Allah Teâlâ'nın zâtından doğar. Bunlar, onun *şe'nlerinin* bir sonucudur. Varlık sahnesinde ortaya çıkan şer ve noksanlıkların hepsinin kaynağı ise *hâdis* (sonradan olan) zât ve sonradan yaratılan sıfatlardır. "Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir"⁸⁵ Âyeti bu konuda açık ve kesin bir nasdır.⁸⁶ O halde bu Ramazan ayında bulunan tüm hayır ve bereketler, *kelâm şe'ninde* toplanan zâtî kemâlâtın neticesidir. Kur'ân-ı Kerîm de bu câmî (kapsayıcı) olan *şe'nin* hakîkatinin tamamından hâsıl olmuştur. Dolayısıyla Kur'ân'ın tüm kemâlâtı toplaması ve bu ayın da o kemâlâtın sonuçlarını ve semerelerini içermesi açısından bu mübârek ayın Kur'ân'la tam bir münâsebeti vardır. İşte bu münâsebet Kur'ân-ı Kerîm 'in bu ayda inmesinin sebebi olmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ramazan ayı insanlara

⁸¹ İ'cazül-Kur'ân: Lugatta i'câz kelimesi âciz bırakmak manasına gelir. Bir şeyin benzerini yapmaktan muhatapı âciz bırakan şeye de mu'cize denir. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in en mühim ebedî bir mucizesidir. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 162.

⁸² İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, C. III, s. 43, m. 29.

⁸³ Bakara Sûresi 2/26, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s. 4.

⁸⁴ Kehf Sûresi 18/10, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s.293.

⁸⁵ Nisa Sûresi 4/79, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s.89.

⁸⁶ İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-ı Gaybiyye", *İmam-ı Rabbani Risaleleri*, (Trc. N.Tosun) s. 312.

yol gösterici doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır."⁸⁷

⁸⁷ Bakara Sûresi 2/185, İmâm Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 9, 10, m. 4; s. 141, 142, m. 162.

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN KELÂMÎ TE'VİLLERİ

2. İmâm-ı Rabbânî'nin Döneminin Kelâm Tartışmaları İçindeki Rolü

Genel kabul gören anlayışa göre sahabe arasında inanç konuları hakkında herhangi bir ihtilaf çıkmamıştır. Günümüze kadar gelen İslami kültür birikimine baktığımızda, sahabenin Allah'ın sıfatları hakkında herhangi bir ayırıma gitmemiş, bu sıfatları olduğu gibi kabul etmiş olduğunu görürüz. Aynı şekilde kader konusunda da Hz. Peygamber'in tavsiyesine uymuş ve bu konuda tartışmamışlardır.¹ Onlar ameli konularda anlamadıkları bir şey olursa Hz. Peygamber'e soruyorlar ve cevabını da alıyorlardı. Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'in açıklamaları onlar için yeterliydi.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise bilhassa İslam coğrafyasının sınırlarının genişlemesiyle, başka milletler ve diğer din mensuplarıyla irtibata geçilmiştir. İslâmiyeti kabul edenler her ne kadar iman etmiş olsalar da eski kültürlerinden izler taşımışlar, sordukları sorulara cevaben kelâmî konular tartışmaya açılmıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle kader konusunun tartışılması zirveye ulaşmış, Haricilerin hakem olayını ortaya atmasıyla büyük günah işleyeninin durumu gündeme gelmiştir. Böylelikle siyasi olayların izdüşümünde ilk kelâmî ekoller oluşmuştur.²

İmâm-ı Rabbânî'nin yaşadığı dönem olan hicri 10/miladi 16. asra gelince Hindistan'da birçok sapkın akîdevî grubun olduğu görülmektedir. Mehdi ile Peygamber'in aynı kişi olduğunu savunan Mehdevîler; Hz. Peygamber'in peygamberliğinin hicri bin yılın sonunda biteceğini ve ikinci bin yıl ile yeni bir peygamberin geleceğini iddia eden Zikrîler; Allah'tan doğrudan vahiy aldığını, reenkarnasyon(ruh göçü)un İslamiyet'e uygun bir olgu olduğunu iddia eden Beyazid-

¹ Bkz. Muhammed Ebu Zehra, **İslam'da Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Trc.. Sıbğatullah Kaya, İstanbul, Şura Yay., 1993, s. 103.

² Bkz. Muhammed Ebu Zehra, **İslam'da Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, s. 29-39.

i Ensari'nin kurduğu grup olan Rûşenîler bunların başlıcalarıdır.³Bu dönemde Müslümanları olumsuz olarak etkileyen en önemli kişi ise Allah'a iman dışında İslam dininin bütün itikadî amelî ilkelerini tersyüz eden, mevcut dinlerden sentezleyerek oluşturduğu eklektik dine "Din-i İlahi" adını veren, bu dinin tevhid kelimesini "La ilahe illallah Ekber Halifetullah" olarak ilan eden Ekber Şah'tır. (ö.1605) Ekber Şah zamanında bu dinin hâkim olması için gerçek Müslümanlara baskı ve zulüm uygulanmıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin bilinen ilk yazdığı eserin "**İsbatü'n-Nübüvve**" olması mektuplarında rasule ittiba'nın çokça işlenmesinin tarihsel arka planında bu sapkın grupların olduğu bir gerçektir.⁴

İmâm-ı Rabbânî Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın görüşleri doğrultusunda akaidin düzeltilmesi gerektiğini savunmuş⁵, bununla birlikte ehl-i kible olan bid'atçı fırkaların dinin temel esaslarını kabul ettikleri sürece tekfire cür'et edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶

İmâm-ı Rabbânî, kendi zamanında sûfilerce yaygın kabul gören "vahdet-i vücûd" anlayışına mukabil "vahdet-i şühûd" kavramını geliştirmiştir. Buna göre vahdet-i vücûd mertebesinde salık, varlığı bir olarak bilir. Allah'tan başkasını yok, tecellîlerini de hayal olarak kabul eder. Vahdet-i şühûd mertebesinde ise varlığı bir görür. Sadece Allah'ın varlığını kabul eder, ancak ondan başka varlıklar olduğunu da inkâr etmez.⁷

İmâm-ı Rabbânî âlemin hayal ürünü olduğu ve gerçek bir varlığının bulunmadığı düşüncesine katılmadığı gibi, âlemin asli varlık olarak kabul edilmesine de karşıdır. İmâm-ı Rabbânî varlığı bir kabul eden vahdet-i vücûd düşüncesinin akla ve şeriata aykırı olduğu tezini savunmuştur. Zira varlık bir olunca mükellefin kim

³ Sağiroğlu, **İmâm-ı Rabbânî Hayatı Cihadı Eseri**, s. 35, 36.

⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, "Ekber Dönemi", **İslâm Önderleri Tarîhi 4**, (Trc. Yusuf Karaca), İstanbul, Kayıhan Yay., 1992, s. 87-143.

⁵ İmâm Rabbânî Ahmed Sirhindî, **Mektûbât-ı Rabbânî**, (Trc. Muhammed Murad Kâzânî Minzelevî), İstanbul, Fazilet Neşriyat, t.y., C. II, s. 110, m. 67.

⁶ İmâm Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 53, m. 38.

⁷ İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbani Risaleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 149.

olacağı sorusunun ortaya çıkacağını ileri sürmüştür.⁸ Tasavvufî kimliğiyle öne çıkan bir zât olmasına karşın, bu gibi konularda Kelam ulemasının yanında yer almıştır.⁹

2.1. İmâm-ı Rabbânî'nin Ulûhiyyet İle ilgili Ayet Te'villeri

2.1.1. Allah Teâlâ'nın Varlığı

İmâm-ı Rabbânî Allah Teâlâ'nın varlığı hakkında: “Peygamberleri dedi ki: Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? Hâlbuki O, sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi muayyen bir vakte kadar yaşatmak için sizi (hak dine) çağırıyor. Onlar dediler ki: Siz de bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Siz bizi atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz. Öyleyse bize, apaçık bir delil getirin!”¹⁰ ayetini zikretmektedir.

İmam Rabbânî bu ayetin kelâm âlimlerinin çoğunun Allah'ın varlığının *nazarî* (delil ve alâmetleri düşünme neticesinde algılanan) olduğunu ifade etmelerine rağmen, *bedîhî* (âşikâr, apaçık) olarak anlaşılmasına delil olmasını gerektirir demektedir. Yani göklerin ve yerlerin kendi kendine yaratılamayacağını, dolayısıyla bir insanın düşünmeden Allah'ın varlığını anlayabileceğini ifade etmektedir. O, İmâm-ı Gazâlî (ö. 505/1111) ve İmâm Fahreddîn Râzî'yi (ö. 606/1210) bu konuda kendi fikrine referans göstermektedir. Sonraki âlimlerden bazılarının bu iki görüşü uzlaştırmak için "Bazı insanlara göre Allah'ın varlığı *bedîhî*dir, bazılarına göre ise *nazarî*dir (delilleri düşündükten sonra anlaşılır)" demişlerdir. İmâm-ı Rabbânî ise Allah'ın varlığının *bedîhî* olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamakta ve bir şeyin bilinmemesinin *bedîhî* olmasına engel olmayacağını söylemektedir. Ona göre kendi duyu organındaki kusurdan dolayı hissedilen herhangi bir şeyi algılayamayan bir kişinin o hissedilen

⁸ İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye, **İmâm-ı Rabbânî Risaleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 155.

⁹ İmâm Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 47, m. 32; İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 296.

¹⁰ İbrahim Sûresi 14/10; Hayrettin Karaman ve Diğerleri (Heyet), **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 255.

şeyin bedâhetine bir hâlel getirmeyeceği gibi, akılla anlaşılabilen konularda da aklın kendisinde bulunan kusuru sebebiyle akıl ile anlayabileceği şeyi anlayamaması o şeyin bedahetine bir zarar vermemesi gerekmektedir. İmâm-ı Rabbanî bu ayeti şu şekilde te'vîl etmektedir: “Allah'ın varlığının bedîhî olduğunu kesin olarak anlayan bir grup (peygamber)¹¹ hakkında Allah Teâlâ şöyle haber veriyor: "Peygamberleri dedi ki: Allah hakkında şüphe mi var?" Bu ifade bazı akli yetmezler tarafından anlaşılmayınca ardından şu tenbihte bulundu: "Göklerin ve yerin yaratıcısı" ”.¹²

Nakşibendiyye'den Müceddidiyye Silsilesi'nin yayılmasında önemli bir rolü olan Hindistanlı mutasavvıf Mazhar Cân-ı Cânân'a (ö. 1195/1781)¹³ ithaf edilen Mazharî Tefsiri'nde bu ayete benzer açıklamalar yapılmıştır.¹⁴ Mazharî tefsirinin asıl yazarı olan Muhammed Senâullah Pânîpetî (ö. 1225/1810) farklı bir bakış açısıyla bakıldığında muhataplarına göre bazen Allah'ın varlığıyla ve bazen de Allah'ın birliğiyle açıklanabileceğini de ifade etmektedir. Âlûsî (ö. 1270/1854)'ye göre ise bu ayet temânu'a delildir.¹⁵

¹¹ Âlûsî ise bu ayetin bir önceki ayette peygamberlerini inkâr edenlere cevap mahiyetinde geldiğini, araya bir soru cümlesi uyarlayarak açıklıyor: “Onlar peygamberlerinin davetine karşı şüphe içinde olduklarını söyleyince Peygamberleri ne dedi? Peygamberleri onların hallerini garipseyip ahmakça sözlerine şaşırarak: Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? dediler.” Ayrıca burada kast edilen Allah'ın varlığı değil, Allah'ın birliği olduğunu, muhatapların dehrîler¹¹ değil puta tapanlar olduğu üzerinde duruyor. Şihabü'd-din Mahmud b. Abdillâh el-Huseynî el-Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî Fi Tefsîri Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî**, thk. Ali Abdu'l-Bari Atıyye, Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1415, C. VII, s. 185. Dehriyye: Zaman (Dehr ile maddenin ebedi olduğunu kabul eden İslam materyalistleri Allah'ı ve ahireti inkâr eden dehriler, Kâinatın Kadim (yaratılmamış) olduğuna ve tabiat kanunlarına yahut feleklerin dönüşüne tabi olarak idare olunduğuna inanırlar. Bunların başında İbn-i Ravendî (ö. 911) gelir. Hayri Bolay, **Felsefî Doktrinler Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1987, s. 45. Ayrıca Bkz. Hayrani Altıntaş, “Dehriyye”, **DİA**, İstanbul, 1994, C. IX, s. 107.)
¹² İbrahim Süresi 14/10, İmâm-ı Rabbânî “Ma'ârif-i Ledünniyye”, **İmâm-ı Rabbânî Risaleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 191. Ayrıca bu konuyla ilgili Bkz. **Mektûbât-ı Rabbânî**, C. I, s. 224, m. 247.
¹³ Hamid Algar, “Mazhar Cân-ı Cânân”, **DİA**, C. XXVIII, s. 195. Tefsirin asıl yazarının adı ise Mazhar Cân-ı Cânân'ın halîfelerinden Gâzî Senâullah Pânîpetî'dir.
¹⁴ Pânîpetî tarafından yapılan yorum, bütün mahsûsat ve ma'kûlât Allah'ın varlığına ve birliğine delalet ederken şüphe ihtimalinin mümkün olmaması şeklinde yapılmıştır. Öyle ki peşinden Allah'ın yerleri ve gökleri yaratmasının zikredilmesi ile bu mana pekiştirilmiştir. Ayrıca ayetin devamında (sizi muayyen bir vakte kadar yaşatmak için sizi hak dine çağırıyor) mealinden *kazâ-i muallak* 'a işaret olduğu ve eğer iman ederlerse ömürlerinin uzayacağı manasının anlaşılabilceği zikredilmiştir. Muhammed Senâullah Pânîpetî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, Pakistan, Mektebetü'r-Rüşdiyye, h. 1412, C. V, s. 257.
¹⁵ Temânu' kelâmî bir delil olup Allah'ın varlığının başka bir ilahın var olmasına engel teşkil etmesi demektir. Kelam ulemasının öncelikle temânu'a delil olarak gösterdikleri ayet Enbiya Süresi 21/22'dir. Bedreddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır ez-Zerkeşi (ö. 794/1392) thk. Muhammed

1.1.2. Allah Teâlâ'nın Yakınlığı

İmâm-ı Rabbânî "Kullarım sana beni sorduğunda (onlara söyle): Ben çok yakınım"¹⁶ ve "Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir."¹⁷ Ayetlerine, Allah Teâlâ'nın beraberliğinin tıpkı zatı gibi keyfiyet ve misalden münezzehe olduğu yorumunu yapmaktadır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre Allah, insanın kendi akıl ve anlayışı veya keşif ve zuhuratları aracılığıyla ulaştığı her türlü yakınlık ve beraberlikten münezzehtir. Bu gibi konularda konuşmak *Mücessime*'nin işidir. Kul Allah'ın kendisine yakın olduğuna inanır, fakat buradaki yakınlık ve beraberliğin ne anlama geldiğini bilemez. Kamil velilerin bu dünyadaki en son nasibi Allah'ın zatına ve sıfatına gayben iman etmektir.¹⁸

İmâm-ı Rabbânî bir başka mektûbunda¹⁹ yukarıdaki ayetin tevîlinde *kurbîyyet* ve *akrabîyyet* ayırımına girmiş, Allah Teâlâ'nın yakınlığı (*kurbîyyet*) her ne kadar bilâ keyf velâ misâl (nitelendirilemez, örneklendirilemez) ise de, vehim yoluyla bir anlayışın olabileceğini ifade etmiştir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre vehim ve hayal gücünün ulaşamayacağı hakikat Allah'ın kula en yakın oluşudur (*akrabîyyet*). Yakın olanı kavrayıp en yakın olanı kavrayamamak, uzağı görmeye alışkın olan akıl gözünün kusurudur.²⁰ İmâm-ı Rabbânî'nin bu hususta bir diğer yorumu Allah'ın

Ebu'l-Fadl İbrahim, **el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'ân**, Beyrut, Daru İhyau'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957, C. III, s. 230.

¹⁶Bakara Sûresi 2/186, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 27. Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 16, m. 8.

¹⁷Mücadele Sûresi 58/7, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 542. Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 16, m. 8.

¹⁸Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 16, m. 8.

¹⁹Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 12, m. 10.

²⁰İmâm-ı Rabbânî'nin buradaki gibi çelişkili gözüken izahatları hakkında Mebde' ve Me'ad risalesinin sonunda Hidaye lakaplı Muhammed Sıddîk Bedahşî Kişmî tarafından şöyle bir uyarı yapılmaktadır: Bu yazıları yazan zatın manevî haller, vecdler, ilimler ve marifetler konusunda yazdığı cümlelerde eğer bir çelişki ve tezat görülürse, yazarın onları yazdığı zamanki manevî hallerinin farklılığına bağlamak gerekir. Çünkü her vakitte ayrı bir hal vecd ve ilhamlar vardır. Her durumda ilimler ve marifetler ayrıdır. Öyleyse çelişki ve tezat olmaz. Bunun örneği şer'î hükümlerdir. Hükümün kalkması (nesh) veya değişmesinden sonra, önceki ve sonraki hüküm birbirine zıt gibi görünür. Vakıt ve şartların farklılığı dikkate alındığında bu çelişki ortadan kalkar. Bunda Allah'ın hikmetleri ve faydaları vardır. Şüphecilerden olma. İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Me'ad", **İmâm-ı Rabbânî Risaleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 143. Ayrıca Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 141, m. 160.

kuluna kulundan daha yakınlığını²¹ aklın kavrayamamasının nedeni olarak, akıl kendisinden daha yakın olan bir şeyi düşünemez²² demektedir.²³ Mazharî Tefsîri'nde ise Pânîpetî bu ayeti zikirle ilişkilendirmektedir.²⁴

2.1.3. Allah Teâlâ'nın Benzerinin Olmaması

2.1.3.1. Şûrâ Sûresi 42/11

İmâm-ı Rabbânî'ye göre "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.²⁵ ayeti sırf *tenzîhi*²⁶ isbat etmektedir.²⁷ Allah Teâlâ bu ayetle en vurgulu şekilde benzerinin benzeri dahi bulunmadığını bildirmiştir. (Ayetteki "ke mislihi" benzerinin benzeri demektir).²⁸ Allah'ın öz zatının bilinmesi, müşahade edilmesi ve O'nun tanınması imkânsızdır. Gözlerin gördüğü kulakların duyduğu veyahut hatır ve hayale gelen şeyler Allah'tan başka şeylerdir. Bu gibi şeylerle alaka kurmak Allah'tan başka şeylerle alaka kurmak demek olur ki bunun da derhal "lâ ilahe" kelimesiyle yok edilmesi gerekir. Eşi ve benzeri olmaktan münezze olan öz

²¹ Burada her ne kadar mektubun metninde geçmese de kesin bir nas ifadesiyle Kaf Sûresi 50/16'ya işaret edilmektedir. "Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız."

²² İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 237, m. 258.

²³ İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) bu ayeti bir önceki ayetle irtibatlandırmaktadır. İsmail Hakkı Bursevî Bakara Sûresi 2/186. ayeti tefsir ederken bu ayetin önceki oruç ayetiyle irtibatlı olduğunu, Allah Teâlâ'nın Ramazan Ayı'nda oruç tutmayı, oruç günlerine riayet etmeyi Allah'ı yüceltmek ve şükür vazifelerini yerine getirmeyi emrettikten sonra, peşinden bu ayet-i kerimeyi îrad ederek, kulların halinden haberdar olduğunu, yaptıkları işleri bildiğini ve muamelesini ona göre yapacağını bildirmektedir. Allah'ın yakınlığı ise kulların haline kemaliyle vakıf olmasına temsilen atfedilmelidir. Burada maksat *kurb-i hakîki* değildir. *Kurb-i mekanî* de diyebileceğimiz bu yakınlık, doğu ehline yakın olduğu takdirde batı ehlinden uzak olması demek olur. Böyle bir şey ise Allah hakkında düşünülemez. İsmail Hakkı Bursevî, **Rûh'ul-Beyan Tefsiri**, C. I, s. 296, İstanbul, Eser Yayınevi, h. 1389. Bursevî Mücadele Sûresi'nin 58/7. ayetini tefsir ederken *necva* kelimesi üzerinde durarak "Bu kelimenin aslı insanın çevresine göre yüksekçe bir yerde yalnız kalması demektir" diyor. Hüseyin en-Nûrî'den naklederek üç kişinin gizlice konuştuğu yerde Allah'ın dördüncüsü olmasının Allah'ın nefsi ve zatıyla değil, ilmi ve hükmü ile olduğunu ifade ediyor. "Nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir" ayetinin tefsirinde ise o, "İsterse yeryüzünün dibinde olsunlar, Allah hepsini bilir. Zira O'nun ilminin mekânın yakın olmasıyla alakası yoktur ki, mekânın yakın veya uzak olmasıyla değişsin." demektedir. (Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, Abbasîler döneminde 9. asırda yaşamış, tasavvufun gerçek kurucuları arasında sayılan, îsarı esas kabul eden Nuriyye ekolünün kendisine nisbet edildiği mutasavvıftır. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", **DİA**, C. I, s. 43.) Bursevî, **Rûh'ul-Beyan**, C. IX, s. 398, 399.

²⁴ Pânîpetî Bakara 2/186. ayet zikrin *cehri* değil *hafî* olması gerektiğine işaret ettiğini söylemektedir. Muhammed Senâullah Pânîpetî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, C. I, s. 201.

²⁵ Şûrâ Sûresi 42/11, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî**, s.483.

²⁶ Tenzîh: Allah'ın yaratılmışlık özelliklerinden arınmış olduğuna inanıp bunu ifade etme anlamında kullanılan kelâm terimi. Metin Yurdagür, "Tenzîh", **DİA**, C. XL, s. 472.

²⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 27, m. 18.

²⁸ İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risaleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 204.

Zât-ı Pâk-i Sübhaniyye'nin isbatı ise "illallah" kelimesiyle olur. Bu önceleri taklit yoluyla olur. Daha sonra *tahkik*'e dönüşür.²⁹ İmam-ı Rabbânî bu ifadeleriyle âdetâ Allah'ın bilinemeyeceğini bilmenin gerçekte Allah'ı bilmek olduğunu ima etmektedir. Benzeri olmayan Allah'a ibadetin doğru göstergesi, Allah Teâlâ'dan gelen nimetleri de sıkıntıları da aynı karşılamaktır.³⁰ Ayetin sonunda "O işitendir, görendir" kaydıyla da zatının benzeri olmadığı gibi sıfatlarının da benzerinin olmadığına işaret edilmiştir. Mahlûkatta olan görme ve işitme bu sıfatların aslı değil, kopyasıdır.³¹ Şeyhine yazdığı bir mektubunda ise bu ayeti izah ederken "Yaratıkların kendileri kuru bir cemad oldukları gibi, özellikleri de birer kuru cemaddır." demektedir. Buna göre mesela sonsuz kudret sahibi Allah Teâlâ kudretiyle taşta konuşma vasfı yaratacak olsa, taşın gerçekte konuşucu olduğu ve konuşma özelliğine sahip bulunduğu söylenemez. "Bu misalde taş nasıl bir cemâdsa taşta bulunduğu farz edilen sıfat da bir cemâddır ve taştan çıkan harf ve seste herhangi bir etkisi yoktur. Diğer bütün sıfatlar da böyledir. Bir farkla ki bu iki özellik (işitme ve görme) diğer özelliklere kıyasla daha belirgin olduğundan, Allah Teâlâ özel olarak bu ikisini nefyetmiştir."³²

2.1.3.2. Nahl Sûresi 16/60

İmam-ı Rabbânî "En yüce sıfatlar ise Allah'a aittir."³³ ayetinin te'vîlini Zat, sıfat, Allah ve âlem ilişkisi başta olmak üzere geniş bir yelpazede açıklamıştır. İmam-ı Rabbânî'ye göre Vâcib Teâlâ'nın sıfatları da zâtı gibi misalden ve benzerlikten münezzeh birer basît-i hakîkidirler. Hazır olan ânda ezel ve ebed bilgileri bir aradadır. Bu hazır olan ânda Allah Teâlâ meselâ Zeyd'in olmadığını,

²⁹ Bkz. İmam-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 51, m. 38.

³⁰ Bkz. İmam-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 89, m. 77.

³¹ İmam-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmam-ı Rabbânî Risaleleri**, (Trc. Tosun) s. 204-207. Ayrıca Şûra Sûresi 42/11 ayetin yorumuyla ilgili Bkz. İmam-ı Rabbânî, "Mebde' ve Mead", **İmam-ı Rabbânî Risaleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 141, 142. İmam-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 54, m. 41; s. 147, m. 167; s. 162, m. 190; C. II, s. 130, m. 77; C. III, s. 60, m. 44.

³² İmam-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 27, m. 18. Bursevî (ö. 1137/1725) buradaki benzerliği zâtla ilişkilendirmiştir. Bursevî (ö. 1137/1725) buradaki benzerliği Allah'ın zatıyla ilişkilendirip, "hiçbir surette ne O'nun zatı gibi bir zat, ne O'nun ismi gibi bir isim ve ne de O'nun sıfatı gibi bir sıfat (lafzen uygunluk hariç) düşünülemez yorumunu getirmiştir. Bursevî, **Rûhu'l-Beyan**, C. VIII, s. 293. Âlûsî'nin yorumu da bu minvaldedir. Âlûsî bu ayet hakkında şu yorumu yapmıştır: "Bu âyet her açıdan Allah'ın başkasına benzerliğinin olmadığı ifade etmektedir." Bu hükme herhangi bir şeyin O'na eş olamayacağının ifadesi de dâhildir. Bu âyetin öncesine bağlanma yönü de budur. Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, C. XIII, s. 19.

³³ Nahl Sûresi 16/60, İmam-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 358, m. 296.

olduğunu, cenin halini, çocukluğunu, gençliğini, yaşlılığını, diri olduğunu, ölü olduğunu, berzahta, haşırda, cennet veya cehennemde olduğunu bilir.³⁴ Kâinata meydana gelen değişikliklerle zâtında, sıfatlarında ve isimlerinde herhangi bir değişikliğe uğramaz.³⁵ Aslî Nûr'a işaret ettiği bir mektûbunda ise Allah Teâlâ'nın karanlıktan ve nûrdan yetmişbin perdesi olup, perdelerin en sonuncusuna da gelinse Allah Teâlâ'nın ötelere ötesinde olduğunu zikretmiştir.³⁶ Allah Teâlâ'nın dünyada ne zahîrî ne de kalp gözüyle görülemeyeceği için, öyle bir keşifte bulunanın *îkan* cihetiyle bunu hissettiğini söylemiştir.³⁷ Bu ayet-i kerîmenin ışığında Allah'ta zaid sıfatların mevcut olduğunu ifade etmiştir. Bu meyanda sıfatların zat ile aynı olduğunu ve zaid sıfatları kabul etmeyen bir kısım sûfilere mukabil Allah'ta zaid sıfatların mevcut olduğu fikrini benimseyen Kelâm âlimlerinin görüşünü tercih ettiğini bildirmiştir.³⁸ O'na göre Allah'ın yüce zatı kemâlâtı haiz olma konusunda kendi kendisine yetmekle birlikte, bu âlemin var edilmesi için zait sıfatların bulunması da bir zorunluluktur. Zira Allah'ın zatı, noksanlık taşıyan yaratılmış varlıklarla ilgi kurmaktan müstağnidir. Bu meyanda "Şüphesiz Allah, âlemlerden müstağnîdir"³⁹ ayetini zikretmiş ve bu ayetin meâlî zımında bazı sûflerin "Allah Teâlâ isim ve sıfatlarına âit kemâlâtı açığa çıkarma konusunda bize muhtaçtır" sözlerini reddetmiştir.⁴⁰ Bazı sûflerin de kendisini Allah Teâlâ'nın aynısı, sıfatlarını da O'nun sıfatlarının aynısı olarak görmesini, Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarında sapkınlık olarak tavsîf etmiş, böyle bir inanç sahibi olanların "Allah'ın isimlerinde ilhad edenleri bırak"⁴¹ ayetinin muhatabı olduklarını ifade etmiştir.⁴²

İlahî sıfatlar Allah ile âlem arasına perde olmuş dolayısıyla yaratılmışlar, Zat-ı İlâhî'nin nurları karşısında erimekten korunmuşlardır.⁴³ Yine bu ayetin yorumu çerçevesinde herhangi bir kaynak zikretmeden Allah Teâlâ'nın mislinin olmadığı

³⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 358, m. 296.

³⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. III, s. 69, m. 53.

³⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. III, s. 96, m. 76.

³⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. III, s. 162, m. 116.

³⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 194, 195; "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 295, 296.

³⁹ Ankebut Sûresi 29/6. Bu ayetin geçtiği mektuplar ve bu konuyla ilgili bilgi için Bkz. İmâm Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 176, m. 208; C. II, s. 7, m. 1; s. 76, m. 45; C. III, s. 153, m. 110.

⁴⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 263, m. 266.

⁴¹ Araf Sûresi 7/180, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî**, s.173.

⁴² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 15, m. 9.

⁴³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. III, s. 39, m. 26.

ancak misalinin olduğu sözüne değinmiş fakat bu teoriyi "Allah'a misaller getirmeyin"⁴⁴ ayetini delil göstererek kabul etmemiştir. O'na göre Allah Teâlâ'nın mutlak tenzih mertebesinde misli olmadığı gibi misâli de yoktur. Misal âleminin insandaki örneği hayaldir. Hayal de gölge mertebelerinde tecrübe edildiğine göre Allah Teâlâ'nın zatının tasavvuru mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ'nın zâtının misal âleminde sureti olmadığına göre misal âleminin bir gölgesi olan hayal âleminde de görülmesi düşünülemez. İmâm Rabbânî'ye göre bu makamda tecrübe edilen cehalet ve hayret mertebeleridir.⁴⁵

İmâm-ı Rabbânî'nin bu âyetin açıklaması sadedinde âlem hakkındaki görüşlerine gelince, ona göre âlem sebat ve istikrar sahibi olarak Hak Teâlâ tarafından yaratılmıştır. Zahir âlimleri bu âlemi *mevcûd-i hâricî* (gerçekte var) olarak telakkî ederken sûfiler ise âlemi *vehmî* (gerçekte değil hayal ve vehim mertebesinde var) olduğunu iddia ettiklerine işaret etmiştir. Allah âlem ilişkisinin dönen bir nokta ile o noktanın süratinden dolayı vehim ve his mertebesinde oluşan hayalî bir daireye benzerliğine değinmiştir.⁴⁶

İmâm-ı Rabbânî Allah-Âlem ilişkisine verdiği bu örneği *Vahdet-i Vücûd* teorisine karşı geliştirdiği *Vahdet-i Şühûd* kavramını anlatırken vermiştir. Kendisi her ne kadar eserlerinde *Tevhîd-i Vücûd-i Tevhîd-i Şühûd-i* kavramlarını kullanmış olsa da daha sonra gelen âlimler *Vahdet-i Vücûd Vahdet-i Şühûd* kavramlarını kullanmışlar ve bu şekilde literatürde yerini almıştır.⁴⁷ *Vahdet-i Vücûd* İslam tasavvufunun "Varlığın Birliği"ni esas kabul eden hususî bir şekil olup, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de (ö.638/1240) zirveye ulaşmıştır.⁴⁸ İbnü'l-Arabî'ye göre "Varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır". Bu cümle *vahdet-i vücud*'un en önemli dayanağını teşkil eder.⁴⁹ İbn'ül-Arabî nasları *vahdet-i vücud* anlayışıyla yorumlamış⁵⁰, hatta bu uğurda

⁴⁴ Nahl Sûresi 16/74, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.274.

⁴⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. II, s. 102,m. 58.

⁴⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 354, 355. Ayrıca Nahl Sûresi 16/60'la ilgili **Mektûbat**, C. I, m. 300; C. III, m. 16, 50, 68, 71, 109, 114'e bakılabilir.

⁴⁷ Örneğin *Tevhîd-i Vücûdî* için **Mektûbat**, C. I, s. 42, m. 31, *Tevhîd-i Şühûdî* için **Mektûbat**, C. II, s. 130, m. 77.

⁴⁸ Bolay, **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, s. 293.

⁴⁹ Bkz. Ekrem Demirli, " Vahdet-i Vücûd", **DİA**, C. XXXXII, s. 432.

⁵⁰ Bkz. Demirli, " Vahdet-i Vücûd", **DİA**, C. XLII, s. 433.

ayetlerin gramatik yapılarını değiştirdiği de olmuştur.⁵¹ Vahdet-i Vücûta temel prensip gerçek müslümanın hem *tenzih* hem de *teşbihe* inanmasıdır. Âlem, Allah teâlâ'nın zuhuru olarak görülmeli, çokluk âlemi(kesret), birliğin kisvesi bilinmelidir. Allah Teâlâ'nın sadece müteâl (âlemi aşkın) olduğuna inanmak noksanlıktır. Âlemi mülâhaza etmeden sırf birliği görmek de bir kusurdur.⁵² Vahdet-i vücûda yönelik en önemli eleştiri tevhid anlayışını "salikin varlıkta birliği, gördüklerinde yalnız Allah'ı görmesi" anlamındaki *vahdet-i şühûd* ile ifade eden İmam Rabbânî'den gelmiştir.⁵³ Önceleri kendisi de *vahdet-i vücûd* tecrübesini yaşayan İmam-ı Rabbânî bu makamda kalınmayıp bir üst makâma (vahdet-i şühûd) geçilmesi gerektiğini söyler.⁵⁴ Ona göre hiçbir mümkün varlık Allah Teâlâ'nın aynısı olamaz. Zira mümkün varlığın hakîkati yoktur. Bu yokluğa akseden îlâhî ismin yansımaysa îlâhî ismin kendisi değil bilakis onun bir misalidir. Bu bakımdan "*Hepsi O'dur*" sözü doğru değildir. Bu konuda doğru olan "*Hepsi O'ndandır*" sözüdür.⁵⁵ İmam-ı Rabbânî İbnü'l-Arabî'ye karşı geliştirdiği *vahdet-i vücûd* eleştirilerinde oldukça saygılı bir üslûp kullanmıştır. İmam-ı Rabbânî'ye göre İbnü'l-Arabî'nin *vahdet-i vücûd* görüşünde ısrarı bir keşif hatasıdır. *Keşf* ile alakalı hatalar sahibini mazur kılabilir. Ancak o hali yaşamayanların taklidi doğru değildir. Zira *keşf* ve *ilham* başkaları için delil olamaz.⁵⁶

⁵¹ Bkz. Mahmut Ay, **Kur'an Ne Söyler? Sûfî Ne Anlar?**, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 2016, s. 87, 88. İbnü'l-Arabî burada En'am Sûresi 6/126. Ayetin gramatik yapısını tekrar kurgulayarak "Allah'ın rasulleri Allah'tır" anlamını vermiştir. Mübteda olan lafza-i Celal'i kendinden öncesinin haberi olarak telakkî etmiştir.

⁵² Bkz. İbn Arabî, **Fûsûsu'l-Hikem**, s. 53-58, 103, 264, 265; (Mustafa Özgen, **İmâm-ı Rabbânî Ulûhiyyet ve Nübüvvet Anlayışı**, Konya, Tablet Yay., 2007, s. 382'den naklen).

⁵³ Demirli, "Vahdet-i Vücûd", **DİA**, C. XXXXII, s. 434; İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 297; **Mektûbat**, C. II, s. 130, m. 77.

⁵⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 13, m. 8.

⁵⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. II, s. 6, m. 1.

⁵⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 43, m. 31, s. 265, m. 266, s. 311, m. 286. İmâm-ı Rabbânî başka bir konuda Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) için şöyle demektedir: Ne acayip bir durumdur ki Şeyh (İbnü'l-Arabî) bu sözlerine ve bu şathlarına rağmen manevî nazarda makbul kullar içinde görülmekte ve büyük velîlerin arasında müşâhede edilmektedir. Ona göre şeyhi reddedenler de tehlikededir, kabul edenler de tehlikededir. Şeyh kabul edilmeli ancak şerîata aykırı sözleri reddedilmelidir. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. III, s. 98, m. 77, İmâm-ı Rabbânî'nin İbnü'l-Arabî için *Vahdet-i Vücûd* fikrinden dolayı yaptığı bir başka yorum: Sûfilerden bir grup şeyhi acımasızca tenkit ediyor ve onun bütün marifetlerini reddediyor. Diğer bir grup da onu körü körüne taklit ediyor ve bütün marifetlerini doğru sayarak onları bir takım delillerle ispatlamaya çalışıyor. Kuşkusuz her iki grup da aşırılığın iki ucunu; ifrat ve tefrit taraflarını seçmiş ve itidalden uzaklaşmıştır. Makbul evliyadan olan bir şeyh nasıl olur da kökten reddedilebilir? Yine nasıl olur da kuru taklit uğruna ehl-i sünnete muhalif olan görüşleri kabul edilebilir! İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 265, m. 266.

İmâm-ı Rabbânî'nin bu iki vahdet telakkîsini anlattığı diğer bir örnek güneş ve yıldızlar örneğidir. Güneş doğduğu zaman yıldızlar görünmez. O esnada bir kişinin gökte yıldız yok güneş var demesi *vahdet-i vücud* ehlinin iddiasına benzer. Bu durum *ilme'l-yakîn* mertebesidir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu bir algı yanılsamasıdır. Vahdet-i Şühûd ehlinin ise bu örnekteki yaklaşımı "her ne kadar ben gökyüzünde güneşten başka bir şey göremiyorsam da bu yıldızların olmadığı anlamına gelmez. Yıldızlar vardır ancak güneş'in yoğun ışığı sebebiyle görünmemektedir" şeklindedir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre böyle bir kavrayışa sahip olan kişi *ayne'l-yakîn* mertebesindedir. Ancak bu ikisinden daha yüksek bir makam vardır ki kişinin görüşü güçlendikçe Güneş ve yıldızları ayrı ayrı görmeye başlar. İşte bu kişinin mertebesi yakîn mertebelerinin en üstünü olan *hakka'l-yakîn* mertebesidir. Bu mertebeye aynı zamanda abdiyyet(kulluk) mertebesi de denir.⁵⁷ İmâm-ı Rabbânî burada *vahdet-i vücûd* ve *vahdet-i şühûd* ile *ilme'l-yakîn* *ayne'l-yakîn* ve *hakka'l-yakîn* gibi tasavvufî terimler arasında bağlantı kurarak açıklama yapmıştır.⁵⁸ Âlûsî'nin (ö.1270/1854) bu ayetle ilgili yorumu *tenzîh* çerçevesindedir.⁵⁹

2.1.3. Nûr Sûresi 24/35

İmâm-ı Rabbânî "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanusta sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu) nûr üstüne nûrdur. Allah

⁵⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 149, 150.

⁵⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) 43. bölüm, s. 112. İmâm-ı Rabbânî Yakîn'in mertebelerini anlattığı bu bölümde, kalbin duyular vasıtasıyla bilmesini *ilme'l-yakîn*, kalbin ilham ile bilmesini ise *ayne'l-yakîn* terimiyle izah etmektedir. Ayrıca kendisinin kelâm meselelerine olan vukûfiyetinin güneşin varlığına olan kesin bilgisinden daha net olduğunu iddia etmektedir. İmâm-ı Rabbânî'nin yakîn kavramına getirdiği yenilikler için Bkz. Necdet Tosun, **İmâm Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, İnsan Yay., 2016, s. 119. Görüldüğü üzere İmâm-ı Rabbânî 'nin çok yönlü kişiliği fikirlerinin tasnifinde sorun oluşturmaktadır. Kelâmî konuların izahatında işârî yorumlara yer vermesi bizi zorlamasına rağmen, İmâm-ı Rabbânî'nin fikirlerini yansıtmaya açısından burada da yer vermeyi uygun gördük.

⁵⁹ Bkz. Âlûsî "En yüce sıfatlar Allah'a aittir." Nahl Sûresi 16/60 bu yüce sıfatlara örnek olarak mutlak yüceliğe delalet eden zâtının gerekliliğini hiçbir şeyle kayıtlı olmayan zenginliğini geniş cömertliğini ve mahlûkâtın sıfatlarından münezzeh olmasını zikretmektedir. İbn-i Cerîr'in (ö. 310) Katade'den o da İbn-i Abbas'tan nakille bu yüce sıfatın Kelime-i Şehadet olduğuna yer vermektedir. Beyhakî (ö. 458)'nin rivayetinde ise buradaki Allah'ın yüce sıfatları ile esma ve sıfatlarında benzersizliğine (Şûra Sûresi 42/11) işaret edildiğini bildirmektedir. Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, C. VII, s. 409.

dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.”⁶⁰ bu ayeti yukarıdaki ayetlerle aynı düzlemde geliştirdiği fikirlerine dayanak sadedinde zikretmiştir. Ona göre "Allah göklerin ve yerin nûrudur" ayeti mümkünatta asıl olan adem şer ve karanlığa işaret etmektedir. Zîra mümkünâtta zahir olan cemâl kemâl adına ne varsa Allah Teâlâ'dan kaynaklanmaktadır.⁶¹ Bu aynı zamanda "*hepsi O'dur*" ifadesinin değil, "*hepsi O'ndandır*" tezinin delilidir.⁶² Cemâl ve kemâl olarak tezâhür eden nûrun aracısız olarak geldiği vehmini yıkmak içinde hemen peşinden "O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan kandillik gibidir" ayeti gelmiştir. Buradaki aracı nûrunu asıldan alan gölgedir. Bu âlemde araya gölgeler girmeksizin doğrudan Allah Teâlâ'nın zuhûru mümkün değildir. Ayette böyle bir benzetme yapılması Allah Teâlâ'nın nurunun aracısız geldiğinin düşünülmemesi ve asılla gölgenin birbirine karıştırılmaması içindir.⁶³

İmâm-ı Rabbânî keşfi tecrübesine göre bu ayeti yorumlamaktadır. Ona göre ayette geçen nur eşyayı aydınlatan şeydir. Allah Teâlâ'nın yerleri ve gökleri aydınlatması, onları yokluğun karanlıklarından çıkartması, varlık ve varlığın özellikleriyle nitelendirip aydınlatmasıdır. Bu nurla aydınlanan yerlerin ve göklerin kandillik mesabesinde olduğu ve söz konusu nurun da kandilliğin içine yerleştirilen ışığı temsil ettiği düşünülebilir. Kandillik kelimesinin başına benzetme edatı olan "kef" harfinin getirilmesi, kandilin ışığı taşınması sebebiyledir. Ayrıca lambanın içinde bulunduğu kristal fanusda Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları gibi mülâhaza edilebilir. Zira anılan nur şüûn ve itibarlardan arınmamış olduğu halde isim ve sıfatlarla bürünmüştür. Kristal fanusa benzetilen sıfatlar vücûbiyetin ve kıdemin güzelliğinden "inciye benzer bir yıldız gibi" ifade edilmiştir. Kandilliğe yerleştirilen lamba "mübarek zeytin ağacından tutuşturulmuştur." Mübarek zeytin ağacı, istiva ile remz edilen arşın kuşatıcı zuhurundan kinayedir. Nitekim göklere ve yerlere taalluk eden zuhurlar arşın kuşatıcı zuhurunun birer parçasıdırlar. Bu zuhur mekân ve yönlerin ötesinde gerçekleştiğinden onun hakkında "doğuya da batıya da nisbet edilemeyen" ifadesi yerindedir. "Onun yağı neredeyse kendisine ateş değmese dahi

⁶⁰ Nûr Sûresi 24/35, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.353.

⁶¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 213, m. 234.

⁶² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. II, s. 6, m. 1.

⁶³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. II, s. 19, m. 11.

ışık verir." İfadesi ise temsilde kullanılan bu mübarek ağacı metheden bir sıfat cümlesi ve anılan yağın parlaklığını beyan eden bir açıklamadır."(Bu) nûr üstüne nûrdur"ifadesi, ilâhî nuru perdeleyen kristal fanusun berraklığından dolayı bu nurla daha bir aydınlandığını ve bu vesileyle kat kat güzellik kazandığını anlatır. Zira bu kristal fanusta zât kemâlâtıyla birlikte sıfatlarında kemâlâtı toplanmış ve böylece zâtın güzelliğinin yanına sıfatların da güzelliği eklenerek bir yandan nur kat kat fazlalaşırken bir yandan da zuhûrunun kemâlâtı artmıştır. "Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir". Zira "Allah Teâlâ her kime nur vermezse artık onun nûru olamaz."⁶⁴ Arşa nisbet edilen bu kuşatıcı zuhûr bütün müşâhede ve mükâşefelerin sonu ve ister zât tecellîsi olsun ister sıfat tecellîsi olsun bütün tecellî ve zuhûrâtın nihayetidir".⁶⁵ İmâm-ı Rabbânî "Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir"ayetini aynı yerde Allah Teâlâ'nın murâdı olarak da yorumlamıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin geliştirdiği (*Vahdet-i Şühûd*) kavramı yukarıdaki âyetle birlikte "En yüce sıfatlar ise Allah'a aittir"⁶⁶bu ayetin açıklaması sadedinde tekrar zikredilmiştir.⁶⁷ Bursevî ayette geçen *nûr* kelimesinin mecâzî değil hakîkî manada kullanıldığını bildirmiştir.⁶⁸ Mazharî bu ayetle ilgili yorumunda Hz. Peygamber'e işaret etmektedir.⁶⁹

⁶⁴ Nûr Sûresi 24/40, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.354. İmâm-ı Rabbânî burada ters açıdan ayeti ayetle açıklamaktadır.

⁶⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. II, s. 19, 20, m. 11.

⁶⁶ Nahl Sûresi 16/60, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.272.

⁶⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 213, m. 234; C. II, s. 3-7, m. 1.

⁶⁸ Bkz. Bursevî (ö. 1137/1725) "Allah göklerin ve yerin nûrudur" ayetine İmâm-ı Gazâlî (ö. 505/1111)'den rivayetle önce nûr isminin açıklamasıyla başlamaktadır. Ona göre nûr her şeyin ortaya çıktığı zâhirdir. Haddi zatında zâhir olan bir şey başkası içinde ortaya çıkaran olur ki işte buna nûr denir. Aynı zamanda bu nûr ademin karşılığı olan vücûddur. Bursevî **Te'vilât-ı Necmiyye** adlı eserinde Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221)'nın da buna yakın yorumlar da bulunduğunu ancak Allah Teâlâ'nın göklerin ve yerin nuru olmasını beyan ilminin "*Teşbih-i Belîğ*" ifadesiyle açıkladığından bahs etmektedir. Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre ademden vücûda zuhûrun aslı Allah Teâlâ'nın ilminde gizlidir. Meydana çıkan eşya ise Allah Teâlâ'nın kudretinin tesiriyledir. Bursevî bu anlayışa karşı çıkmakta ve Allah Teâlâ'nın *Esmâ-i Hüsnâ*'sından olan nûr isminin mecâzî değil hakîkî manada olduğunu ve bizzat münevvir manasında olduğunu zikretmektedir. Bursevî, **Rûhu'l-Beyan**, C. VI, s. 152.

⁶⁹ Mazharî tefsirinde ise Pânîpetî Allah Teâlâ'ya isnad edilen nûrun herhangi bir şeyin ışığı gibi algılanmaması gerektiğini ya bir muzaaf takdîriyle "nûr sahibi" ya da mübalağa sigasıyla "sonsuz nûr" olarak yorumlamaktadır. Veyahut "münevvir" müdebbir" "mûcid" gibi fail manasında mastardır. Bağavî (ö. 1122)'nin İbn-i Abbas'tan naklettiğine göre "*yer ve gök ehlinin hâdî*"si manası da verilmiştir. O zaman "O'nun nurunun temsili" mü'min kulun kalbiyle tefsir edilir. Pânîpetî İbn-i Abbas'ı kaynak göstererek verdiği diğer bir temsilde "nûr'un Hz. Peygambere kandillik Hz. Peygamberin göğsüne, kristal fânûs Hz. Peygamber'in kalbine kandil ise onun peygamberliğine işaret etmektedir" demektedir. Öyle ki neredeyse Hz. Peygamber konuşmasa dahi onun nübüvvet nûru

2.1.4. İnsan Sûresi 76/1

İmâm-ı Rabbânî "İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"⁷⁰ ayetini, insanın üzerinden henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmesi ve bu süre içinde insanın ne kendisi ne de eseri vücûd veya şühûd olarak anılmadığı şeklinde yorumlamıştır. Sonra eğer Allah dilerse o insanı hayatıyla diri bekâsıyla bâkî kılar ahlakıyla ahlaklandırır. Hatta o insan fenânın kendisinde bâkî bekânın özünde fânî olur. İmâm-ı Rabbânî bu ayet çerçevesinde vahdet-i şühûd anlayışını savunmuştur. Bu konuyla ilgili olarak "Tuz madenine düşen bir insan tuza dönüşür" örneğini vermiştir. Bu örneğin vahdet-i vücûd tanımı olacağını söyleyenlere "Tuz madenine düşen insan tuzla birleşmemiştir. İkilik hâlâ devam etmektedir. Bilakis tuzun yakınlığına ve etkisi altına girmesiyle kendisinde ve sıfatlarında fenâyâ, ayrıca tuz ve tuzun hükümleriyle bekâyâ ulaştı. Üstelik burada ikilik hiçbir zaman ortadan kalkmadı" diyerek cevap vermiştir.⁷¹

2.1.4. Allah'ın Sıfat ve Fiillerinin Zâtı Gibi Bir Olması

İmâm-ı Rabbânî Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinin bir olduğunu "Bizim emrimiz bir anlık bakış gibi, bir tek sözden başka bir şey değildir"⁷² ayetini delil göstererek zikretmiştir. O'na göre Allah'ın fiil ve sıfatı da zâtı gibi tektir ve asla çok olmaz.⁷³ Görünüşte her ne kadar farklı işlerle irtibatlandırılrsa da bu fiil ve sıfatlar Allah'ın zâtı gibi tektir. Zatın zıtları kapsadığı gibi fiil ve sıfatda zıtları kapsar. Bir fiil, bir yerde ikram ve nimet olarak görülürken, aynı fiil başka bir yerde elem vermek ve intikam olarak telakki edilir. Mahlûkatın farklı anlayışları hasebiyle fiil ve sıfatın çok olması gerekmez. İmâm-ı Rabbânî bu görüşünü geometri ilminden verdiği bir örnekle pekiştirir. Ona göre nasıki nokta, kendisinden birçok çizginin çıkmasıyla sadeliğine

insanlar tarafından anlaşılacak. Pânîpetî bu temsilin akabinde Hz. Peygamber'in mu'cizâtıyla ilgili geniş bir bahis açmıştır. Detaylı bilgi için Bkz. Muhammed Senâullah Pânîpetî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, C. VI, s. 521-539.

⁷⁰ İnsan Sûresi 76/1; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 68, m. 53.

⁷¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 68, m. 53; s. 72, m. 56.

⁷² Kamer Sûresi 54/50, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.530.

⁷³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 262, m. 266; İmâm-ı Rabbânî "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun),s. 171.

halel gelmez, bölünmezliği üzere sabit kalır. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın zât aynasında birçok şeyin sabit olarak görünmesi, Allah'ın sadeliğine zarar vermez, öncesinde olduğu gibi sırf birliği üzere kaim olur.⁷⁴

İmâm-ı Rabbânî bu ayetin tefsiri zımnında İmam Eş'ari' yi (ö. 324/936) Allah'ın tekvin sıfatının hâdis olduğuna hükmetmesi hasebiyle eleştirmiş, Allah'ın fiillerinin hâdis olamayacağını zikretmiştir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre zât tecellîsinden ayrı sıfat ve fiil tecellîsi düşünülemez. Bu âlemde meydana gelen varlık ve hâdiseler, O'nun fiillerinin tecellîsi değil bilakis fiilinin eserlerine ait tecellîlerdir. Fiil ve sıfatların kendileri değil gölgeleridir.⁷⁵

2.1.5. Allah Teâlâ'nın Görülmesi (Rü'yetullah)

2.1.5.1. Allah Teâlâ'nın Bu Âlemde Görülmesi

İmâm-ı Rabbânî bazı ham sufîlerin Allah'ı gördüklerini, hatta Allah ile konuştuklarını iddia etmelerini kesin bir dille reddetmektedir. Ona göre bu bahtiyarlık Hz.Peygamber'e bile ömründe bir kere miraçta nasib olmuşken,⁷⁶ bu insanlar nasıl devamlı Allah'ın kendileriyle konuştuğunu kendi düşmanları hakkında tehditlerini ve dostları hakkında da müjdeli rivayetlerini nakletmektedirler. "And olsun ki, içlerinde büyük bir kibri gizlemişlerdir. Büyük bir azgınlıkla da azmışlardır"⁷⁷ Bu kimseler gördükleri nuru Hak Teâlâ'nın kendisi ve zâtının aynısı olduğunu zannetmişlerdir. Bunun mutlak bir iftira ve katışıksız bir zındıklık olduğunda şüphe yoktur. Musa'nın kavminin helâkine sebep "rü'yet" yani Allah'ı görmek istemeleriydi. Musa (a.s) da Allah Teâlâ'yı görmeyi talep ettikten sonra

⁷⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 173.

⁷⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 262, m. 266; İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) 41. Bölüm, s. 107.

⁷⁶ İmâm-ı Rabbânî kendisine bu hususla ilgili sorulan bir soruya Peygamberin miraç gecesi zaman ve mekân dairesinden çıkıp, ezel ve ebedi bir anda müşahade ettiğini dolayısıyla bu *rü'yet*'in *uhrevî rü'yete* dâhil olduğunu buradan hareketle *rü'yetin* bu âlemde gerçekleşmediği konusundaki icma ile çelişmediğini söylemektedir. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 305, m. 283.

⁷⁷ Furkan Sûresi 25/21, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî**, s. 361.

"Beni asla göremezsin"⁷⁸ hitabına mazhar olunca baygın bir halde yere yığılmış, bu talebinden dolayı tevbe etmişti.⁷⁹

İmâm-ı Rabbânî Hz.Peygamber'in bedenlen miraca çıktığını Arş ve Kürsi'yi aştığını zaman ve mekân kavramlarının dışına çıktığını, Kur'an'da Allah Teâlâ'yı gördüğüne işaret edildiğini zikretmektedir.⁸⁰ Buna rağmen âlimlerimizin çoğuna göre Hz. Peygamber Allah Teâlâ'yı dünyada görmemiştir demektir. İmam Gazzâlî (ö.505/1111)'nin ise "En doğru olan miraç gecesi Rabbini görmediğidir" rivayetini zikretmektedir.⁸¹

Son olarak "Hz.Peygamber'in Allah Teâlâ'yı bir kere bile gördüğünde ihtilaf edilmişken yukarıda bahsi geçen kıt akıllı kişilerin Allah Teâlâ'yı her gün görüp konuştuklarını iddia etmeleri ne kadar cahilliktir! Allah Teâlâ onların çirkinliklerini yüzlerine vursun", demektir.⁸²

Burada dikkat çeken bir husus İmâm-ı Rabbânî'nin Peygamberin bu âlemden Allah Teâlâ'yı gördüğüne inanmasına rağmen, mektubunda karşıt görüşte bulunan âlimlerin olduğuna bilhassa İmam Gazalî'nin görüşlerine yorumsuz yer vermiş olmasıdır. Buradan hareketle İmâm-ı Rabbânî için hakkında kesin nas bulunmayan konularda bağnaz ve tutucu davranmadığı kanısına varmak mümkündür.

2.1.5.2. Allah Teâlâ'nın Âhirette Görülmesi

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Allah Teâlâ'yı ahirette görmek mü'minler için hak ve gerçektir.⁸³ Ehl-i sünnet ve'l-cemaatten başka İslâmî fırkalar ve filozoflar bunu uygun görmeseler de ahirette mü'minler için rü'yetullah vaki olacaktır. Onlar gâibi şahide kıyas etmişler (Allah Teâlâ dünyada görülemediğine göre ahirette de görülemez) demişlerdir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu görüş yanlıştır. "Mademki Allah nasıllığı ve niceliği bilinmeyendir, o halde O'nu görme işinin de nasıl olacağı

⁷⁸ Araf Sûresi 7/142, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 166.

⁷⁹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 290, m. 272.

⁸⁰ İmâm-ı Rabbânî bu iddiasıyla ilgili herhangi bir delil zikretmemektedir.

⁸¹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 290, m. 272.

⁸² İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 290, m. 272; C. III, s. 84, m. 66.

⁸³ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. III, s. 19, m. 17, s. 60, m. 44, s. 65, m. 48, s. 83, m. 66, s. 86, m. 68, s. 103, m. 79, s. 137, m. 100. İmâm-ı Rabbânî, **Mebde' ve Meâd**, C. II, s. 124. (Arapça **Mektûbât**'ın kenarında.) İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Me'âd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 109.

bilinmemektedir" demekte ve "O'nu gözler idrak edemez"⁸⁴ ayetini de bu görüş çerçevesinde yorumlamaktadır. Buna göre yarın ahirette bütün mü'minler Allah Teâlâ'yı görecekler, ancak bu görmelerinden bir anlayış hâsıl olmayacaktır. Bu görmelerinden iki şey elde edeceklerdir: 1.Gördüklerine dâir kesin bilgi, 2. Allah Teâlâ'yı görmekle oluşan lezzet.⁸⁵

İmâm-ı Rabbânî bu konuda Ehl-i sünnet âlimlerinin firaset nuruna işaret etmiş, bu konuda teorik delillerle muhalifleri ikna çabalarının yersizliğine değinmiştir. Ona göre islam'ın güzelliğine sahip olanlar bunu ister istemez kabul edeceklerdir. Nasipsiz olan kişinin ise inkârdan başka bir nasibi olmayacaktır.⁸⁶

İmâm-ı Rabbânî bu konu çerçevesinde izahat verirken Şeyh Ebû Mansûr Matürîdî (ö.333/944) ile Şeyh Ebu'l-Hasan Eş'arî'nin kelâmî konulara yaklaşımları hakkında bir değerlendirme yapmıştır. Eş'arî'nin Ehl-i sünnetin inanç esaslarını felsefî delillerle tamamlamak istemesini, muhaliflerin din büyüklerine dil uzatmalarına sebep olması ihtimaliyle eleştirmiş, Matürîdî'nin ise, dinin maksadına yönelip felsefî sorgulara itibar etmemesinin doğru bir yöntem olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷

2.2. İmâm-ı Rabbânî'nin Nübüvvetle İlgili Ayet Te'villeri

2.2.1.Peygamberlerin Gönderilmesindeki Hikmet

İmâm-ı Rabbânî nebiyi, Kelâm âlimlerinin tarifine uyarak Allah Teâlâ'nın "Seni filan topluluğa veya insanlığın tamamına gönderdim" veya "Benden aldığın emirleri insanlara ulaştır" ve buna benzer ifadelerle görevlendirdiği insan olarak tarif eder. Ona göre Allah Teâlâ'nın bu göndermesinde bir şart veya nebîde özel bir kabiliyet olmasına gerek yoktur. Bilakis "Halbukî Allah rahmetini dilediğine verir"⁸⁸

⁸⁴ En'am Sûresi 6/103, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 140.

⁸⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 60, m. 44.

⁸⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Me'âd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**,(Trc. N. Tosun) s. 111.

⁸⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mebde' ve Me'âd**, C. II,(Arapça mektûbâtın kenarında) s. 127, 128,İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Me'âd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**,(Trc. N.Tosun) s.109.

⁸⁸ Bakara Sûresi 2/105, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 15.

"Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir."⁸⁹ dilediğini yapar, dilediğini seçer.⁹⁰

İmâm-ı Rabbânî "Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz."⁹¹ ayetini delil göstererek, peygamberin daveti kendisine ulaşmayan, peygamberin sözlerini hallerini bilmeyen ve gönderilmesiyle ilgili bilgisi olmayan kişinin mazur olduğunu dolayısıyla o peygambere imanla mükellef olmadığını ifade eder.⁹² Ona göre akıl her ne kadar delil olsa da müstakıl ve kâmil bir delil değildir. Kâmil delil ancak peygamberin gönderilmesiyle tamam olmuştur.⁹³ Peygamberliğin sınırı akıl ve düşüncenin sınırlarının ötesindedir. Aklın idrak etmekte eksik kaldığı işler peygamberlik tavrıyla sabit olur. Eğer akıl yeterli olsaydı peygamberlerin gönderilme sebebi ve âhiret azabının onların gönderilmesine bağlı olması meselesi nasıl açıklanırdı?"⁹⁴ Peygamberlerin gönderilmesiyle Allah'ın şanına layık olan şey onun şanına layık olmayandan ayrılmıştır. Aynı zamanda hakkın bâtıldan ayrılması, ibadete lâayık olanın, olmayandan ayırt edilmesi peygamberlerin gönderilmesi ile olmuştur. Bu sayede insanlar hakka davet edilmiş ve yine bu sayede Allah'a yakınlık ve vuslat saadetine erişmişlerdir."⁹⁵

İmâm-ı Rabbânî "(Yerine göre) müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir"⁹⁶ ayetini de aynı anlayış çerçevesinde yorumlamış aklın haddi zâtında bir delil olsa da nihâî ve kesin delil

⁸⁹ En'am Sûresi 6/124, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 142.

⁹⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **İsbâtü'n-Nübüvve**, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2015, s. 6.

⁹¹ İsrâ Sûresi 17/15, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 282.

⁹² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **İsbâtü'n-Nübüvve**, s. 5. İmâm-ı Rabbânî dağ başında yetişmiş ve puta tapmış bir kimsenin ebedî cehennemde kalmasının caiz olmayacağını, fakat müşrik olarak öldüğü için cennete girmesinin de câiz olmadığını söylemiş, bu sorunun daha sonra keşif yoluyla çözüldüğünü ifade etmiştir. Buna göre bu durumda olan kimseler cennette veya cehennemde ebedî kalmayacaklardır. Sorumlu olmayan hayvanlar gibi ahirette diriltildikten sonra hesap makamında suçları kadar azap ve ceza görecekler, üzerlerindeki haklar alınacak, daha sonra yok edileceklerdir. İmâm-ı Rabbânî bu bilgiyi peygamberlerin huzurunda arz ettiğini ve hepsinin kabul ettiğini bildirmektedir. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 238, m. 259.

⁹³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. III, s. 62, m. 44. Ayrıca Bkz. **Mektûbat**, C. I, s. 268, m. 266.

⁹⁴ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. III, s. 52, m. 36. Bursevî (ö. 1137/1725) "Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz" İsrâ Sûresi 17/15 ayetini Allah üzerine vucûp atfetmeksizin peygamber göndermenin gerekli olduğu şeklinde açıklamaktadır. Ona göre bu gereklilik maslahat ve hikmete binâendir. Bursevî, **Rûhu'l-Beyan**, C. V, s. 142.

⁹⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. I, s. 268, m. 266.

⁹⁶ Nisa Sûresi 4/165, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 103.

olamayacağına vurgu yapmıştır. Ona göre "Şeriat hükümlerini akla göre değerlendirmek, hakîkatte aklın bağımsızlığına hükmetmektir. Bu ise insanı (Allah korusun) peygamberlik sahasını inkâra götürür."⁹⁷ İmâm-ı Rabbânî **İsbâtü'n-Nübüvve** adlı eserinde ise, bu ayet çerçevesinde insanın medenî olma ihtiyacı üzerinde durmuş, şahsî, âilevî, siyasî olarak kendisine gerekli olan dünyevî nizama, sevap ve azabı haber vererek iyilikleri işlemeye kötülüklerden kaçınmaya ancak bir peygamberin gönderilmesiyle kavuşabileceğini beyan etmiştir.⁹⁸

2.2.2. Peygamberlerin Çektiği Eziyetin Sırrı

İmâm-ı Rabbânî'nin "Size her ne musîbet gelirse o sizin ellerinizle işledikleriniz sebebiyledir."⁹⁹ ayetini işaret ederek peygamberlerin çektiği sıkıntıların bu minvalde nasıl değerlendirilmesi gerektiğini soran Mîr Muhammed Nûman'a (ö.1058/1648) verdiği cevap şöyledir: "Allah seni irşad etsin ve en doğru yola sevk etsin! Öncelikle şunu bilmelisin ki, bu dünya nimet ve safa yeri değildir. Asıl nimet ve safa için hazırlanmış olan yer ahirettir. Dünya ile ahiret arasında zıtlık ilişkisi bulunup bunlardan birinin memnuniyeti diğerinin öfkesine yol açtığından bunlardan birinde mutlu olmak diğerinde mutsuz olmayı gerektirmektedir. Bu bakımdan dünyada daha fazla mutlu olanlar ahirette daha çok mutsuz olacaklardır. Bunun gibi dünyada çok sıkıntı çekenler ahirette daha fazla mutlu olacaklardır. Keşke dünya hayatının ahirete nispetle okyanusun yanında damla kadar bir hükmü olsaydı! Ama bu kadar bile değeri bulunmamaktadır. Sonsuz olan bir şey karşısında sonu olan bir şeyin ne hükmü olabilir ki? Bu sebeple Allah'ın keremine layık olan, sevdiği kimseleri dünya hayatı gibi az bir süre için sıkıntılara maruz bırakıp kendilerini ahiretin sonsuz mutluluğuna kavuşturmadır. Bunun gibi Allah'ın mekrine layık olan da düşmanlarını dünya hayatı gibi az bir süre için mutlu etmek ve kendilerini ahiretin sonsuz ıstırapıyla baş başa bırakmaktır."¹⁰⁰

⁹⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. III, s. 52, m. 36.

⁹⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **İsbâtü'n-Nübüvve**, s. 13, 14.

⁹⁹ Şûrâ Sûresi 42/30, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.485.

¹⁰⁰ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbat**, C. II, s. 157, m. 99.

2.2.3. Hz. Peygamber'e İttiba

İmâm-ı Rabbânî "(Rasûlüm) de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. ¹⁰¹ ayetini "üzerinde sevgilinin ahlak ve şeklini taşıyan her şey sevgiliye ait olduğu için sevgilidir. Sevgili peygamberimize uyma konusunda gayret göstermek kişiyi sevilenlerden olmaya sevk eder. Hâlis akıl sahibi herkesin Allah'ın habîbi Muhammed Mustafa'nın sünnetine hem zâhiren hem bâtinen tabi olması gerekir." şeklinde te'vil etmektedir.¹⁰²

İmâm-ı Rabbânî “ Kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!” ¹⁰³ ayetinin te'vîlinde "Rasûle itaat Allah'a itaatın ta kendisidir. Ona itaat etmemek ise Allah Teâlâ'ya isyan etmektir" demektedir.¹⁰⁴"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yokmu; İşte gerçekten kâfirler bunlardır. Ve biz kâfirlere alçaltıcı bir yol hazırlamışızdır".¹⁰⁵İmâm-ı Rabbânî'ye göre Allah Teâlâ bu ayet-i kerîmede rasûle itaat etmediği halde Allah'a itaat ettiğini ileri süren bir topluluğun küfrüne hükmetmektedir.¹⁰⁶Bu ayet hakkında bir başka mektûbunda ise Allah Teâlâ'nın, Allah ile peygamberleri arasındaki itaati ayırmak isteyenleri, kınayıp azarlaması şeklinde yorumlamıştır.¹⁰⁷"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti"¹⁰⁸İmâm-ı Rabbânî Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in dinini dosdoğru yol olarak isimlendirdiğini diğer dinleri ise ayette

¹⁰¹ Âl-i İmran Sûresi 3/31; İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 249.

¹⁰² İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 55, m. 41.

¹⁰³ Nisa Sûresi 4/80; **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.90.

¹⁰⁴ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 92, m. 80, s.134 m.152; İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 297

¹⁰⁵ Nisa Sûresi 4/150, 151, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.101.

¹⁰⁶ Nisa Sûresi 4/150, 151. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 92, m. 80.

¹⁰⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 134, m. 152.

¹⁰⁸ En'am Sûresi 6/153, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.148.

geçtiği üzere başka yollara dahil edip onlara uymaktan men ettiğini bildirmektedir.¹⁰⁹ İmâm Rabbânî bu ayeti okuyarak sona erdirdiği bir sözünde "Bütün şer'i hükümler ve nübüvvet kandilinden alınmış olan ilimler, manaları açık olarak doğruluğun tam merkezindedirler. Onlara aykırı olan bilgi ve görüşler ise te'vîl ve keşf ile elde edilmiş olsa bile yanlış ve eğridirler."¹¹⁰ "(Rasûlüm!) de ki "İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum. Ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz. Allah'ı (ortaklardan) tenzîh ederim. Ve ben ortak koşanlardan değilim."¹¹¹ İmâm-ı Rabbânî bu âyeti zikrettiği üç yerde de seyr makamlarını saymış bunların üçüncü ve dördüncüsü olan *seyr anillah billah* ve *seyr fileşya* makamlarının peygamberlere mahsus olan halkı hakka davet makamı olduğunu bildirmiştir. Ona göre peygamberlere tabi olanların kâmilleri için de bu davet makamından nasibi vardır."¹¹² İmâm-ı Rabbânî bu makamda Hz. Peygamber'in şaniyla ilgili yorumsuz şu ayetleri de zikretmiştir. "Sen şüphesiz peygamberlerdensin. Doğru yol üzerindesin."¹¹³ "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının."¹¹⁴ "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."¹¹⁵

İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerinde Hz. Peygamber'e ittiba çok önemli bir yer tutmaktadır. Yaşadığı dönemde peygambere gerek olmadığı fikrinin yayılmaya çalışılmasının, onu bu konuda çok titiz davranmaya sevk ettiği görülmektedir.¹¹⁶ Ona göre Nakşibendiyye silsilesinin fazîleti Hz. Peygamber'e tam ittibadan kaynaklanmaktadır. Nakşibendiyye tarîkatında merhaleler cezbe ile aşılmaktadır. Cezbe ise mahbûbluğu gerektirmektedir. Mahbûbluk ise mahbûb olana tam tâbî olmakla gerçekleşir. Bundan dolayı tam tâbî olma Nakşibendiyye silsilesinin şartı olmuştur.¹¹⁷ Aynı zamanda beşeriyetin Efendisi olan Hz. Peygamber'e inananlar

¹⁰⁹ En'am Sûresi 6/153. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 54, m. 41.

¹¹⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 298.

¹¹¹ Yûsuf Sûresi 12/108; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 131, m. 144.

¹¹² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 131, m. 144, s. 339, m. 290, İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 230.

¹¹³ Yaşin Sûresi 36/3-4 İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 54, m. 41.

¹¹⁴ Haşr Sûresi 59/7 İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 52, m. 38; s. 87, m. 76; s. 208, m. 232; s. 214, m. 234; C. III, s. 11, m. 9; s. 22, m. 17.

¹¹⁵ Kalem Sûresi 68/4. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 54, m. 41.

¹¹⁶ Bkz. Ebu'l-Hasan en-Nedvî, **İslâm Önderleri Tarîhi 4**, (Trc. Y. Karaca) s. 224, 225.

¹¹⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 249. Ayrıca İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, m. 9, 25, 37, 42, 74, 75, 76, 79, 80, 114, 144, 152, 186,

ümmeîlerin en hayırlısı olmuş olur. "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz" ayeti bu hususta delildir.¹¹⁸ Hz. Peygamber'i yalanlayanlar ise âdemoğlunun en şerlisi olur. "Bedevîler, kâfirlik ve münafıklık bakımından hem daha beter, hem de Allah'ın Rasûlüne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındır."¹¹⁹ ayeti onların durumunu gösteren bir belgedir. İmâm-ı Rabbânî Hz. Peygamberin dîninin hak din olduğunu kabul etmekle beraber yapılan küçük bir işin çok büyük neticeleri olacağını bildirmekte ve buna delil olarak Ashab-ı Kehf'in inanarak yaptıkları bir hicret eylemiyle ulaştıkları yüce mertebeye işaret etmektedir.¹²⁰ Ona göre, Hz. Peygambere tabi olmadan elde edilen haller ve vecdler ilimler ve marifetler, işaretler ve semboller hizlân ve istidractan başka bir şey değildir.¹²¹ Faraza bir kimse Hz. Peygambere tabi olmaya niyet etmeden ağır riyazetler ve zor mücâhedelerle bin sene ibadet etmiş olsa, Hz. Peygambere tabi olarak verilen yarım arpaya, öğle vaktindeki bir kaylûle uykusuna denk olamaz.¹²²

Hz. Peygamber'e ittibânın aynı zamanda ona düşman olanlara buğz etmeyi ve onun şeriatına muhalif olanlara da düşman olmayı gerektirdiğini bildiren İmâm-ı Rabbânî muhabbetle hîle olamayacağını bildirir. Allah ve Rasûlünün düşmanlarına herhangi bir şekilde değer vermemek, meclislere kesinlikle sokmamak, onlara karşı sert ve katı davranmak herhangi bir meselede onlara başvurmamak şâyet zorunlu bir durum olursa ihtiyaç kadarıyla insanın tuvalet ihtiyacını giderme durumunda olduğu gibi kerhen ve zarûreten onlara başvurulması gerektiğini ifade eder.¹²³

205, 249, 255, 313; C. II, m. 23, 54. Bu mektupda İmâm-ı Rabbânî Hz. Peygamber'e tâbî olmanın yedi derecesini açıklamaktadır. C. II, m. 87; C. III, m. 9.

¹¹⁸ Al-i İmran Sûresi 3/110, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.63.

¹¹⁹ Tevbe Sûresi 9/97, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 201.

¹²⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 59, m. 44.

¹²¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 158, m.18.

¹²² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 162, m.191.

¹²³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 146, m. 165.

2.3. İmâm-ı Rabbânî'nin Ahiret ve Kader ile ilgili Ayet Te'villeri

2.3.1. Dünya Hayatının Sona Ermesi

Felsefecilere reddiye babında ele aldığı bu konuda İmâm-ı Rabbânî şöyle demektedir: "Kıyamet günü haktır. Gökler, yıldızlar, yeryüzü, dağlar, denizler, hayvanlar, bitkiler, madenler hep yok olacak, kaybolacaktır. O gün gökler yarılacak, yıldızlar yerlere saçılacak, yeryüzü ve dağlar un ufak olacaktır. Bu yok etme ve fani kılma sûr'a ilk üflemede olacaktır. İkinci üflemede ise bütün mahlûkat kabirlerinden kalkacak ve mahşere gideceklerdir."¹²⁴

"Felsefeciler göklerin ve yıldızların yok edileceğini, fena bulacaklarını ve bozulacaklarını kabul etmezler, bunların ezeli ve ebedi olduklarını söylerler. Buna rağmen son dönem felsefeciler kendilerini Müslüman saymakta ve bir kısım islâm hükümlerini yerine getirmekte, yani onlarla amel etmektedirler. Şaşılacak bir durumdur ki, bazı Müslümanlar onların bu halini kabul etmekte ve onları hiç tereddütsüz Müslüman kabul etmektedirler. Daha da hayreti mucîp olanı bazı Müslümanların bu felsefeciler guruhundan bazılarını kâmil Müslüman görmeleri, onlar hakkında ileri geri konuşulmasını ve tenkit edilmelerini çirkin saymalarıdır. Gerçekte ise onlar kesin nasları ve peygamberlerin icmasını inkâr etmektedirler."¹²⁵

İmâm-ı Rabbânî'ye göre felekler ve içindekiler, unsurların basitleri, akıllar, nefisler gibi Allah Teâlâ'nın dışında kalan bazı şeylerin kıdeminden sözedene kimse sefihtir. Daha da ötesi, Kur'an âyetini inkâr etmektedir. Allah Teâlâ'nın dışında kalan her şeyin sonradan olduğuna dair bütün dinlerin icması vardır. O'nun dışındakilerin ilk yokluklarından sonra var olduğunu ittifâken kabul etmişlerdir. Nitekim Hucetü'l-İslâm İmâm-ı Gazâlî **el-Munkızu mine'd-dalâl** adlı eserinde bu konuyu

¹²⁴ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 270, m. 266.

¹²⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 270, m. 266.

açıklayarak âlemin bazı cüzlerinin kıdeminden söz edenlerin küfrüne hükmetmektedir.¹²⁶

"O halde mümkünâttan olan bir şeyin kıdemine hükmetmek dinden çıkmak ve felsefecilerin arasına katılmak demektir. Önceki yokluk O'nun dışındakiler için olduğu gibi gelecekte de onlar için yokluk söz konusu olacaktır. Yıldızlar dağılacak, gökler yarılacak. Yeryüzü ve dağlar paramparça olacak ve böylece yokluğa katılacaktır."¹²⁷ İmâm-ı Rabbânî'nin bu minvalde zikrettiği ayetler şunlardır. "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz"¹²⁸ Artık Sûr'a bir defa üflendiği, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine tek çarpışla çarpılıp darmadağın edildiği zaman, işte o gün olacak olur (kıyamet kopar). Gök de yarılr ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar."¹²⁹ "Gökyüzü açılır ve orada pek çok kapılar oluşur"¹³⁰ "Güneş katlanıp dürüldüğünde, Yıldızlar (kararıp) döküldüğünde"¹³¹ "Gökyüzü yarıldığı, yıldızlar döküldüğü zaman"¹³² "Gök yarıldığı, Rabbine kulak verip boyun eğecek hale getirildiği zaman."¹³³

2.3.2. Kabir Azabı

İmâm-ı Rabbânî'ye göre kabir azabı hakkında inen ayet, "Onlar, sabah akşam o ateşe arz edilirler"¹³⁴ ayetidir. Kendi zamanında birtakım insanların kabir azabı hakkında tereddütte bulunduklarını ve hatta inkâr ettiklerini ifade etmiştir. İnkârlarının temelindeki düşüncenin ise defnedilmemiş ölülerin hareketsiz durması olduğunu, hâlbuki azap edilen ve acı çeken bir kişinin sallanıp hareket etmesi gerektiğini söylemiştir. İmâm-ı Rabbânî zamanındaki bu anlayışa şöyle cevap vermektedir: "Kabir yurdu olan berzah âlemindeki hayat, irâdeye bağlı hareketler ve hislerle iç içe olan dünya hayatına benzemez. Bu dünyanın intizamı bunlara yani irâdî hareketlere ve hissetmeye bağlıdır. Berzah hayatında ise harekete ihtiyaç

¹²⁶ Bkz. İmam Gazâlî, **el-Munkız mine'd-dalâl**, (Trc. Hamîdullah Ünal), İstanbul, Ravza Yay., 2018, s. 94, 95.

¹²⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 73, m. 57.

¹²⁸ Kasas Sûresi 28/88, **Mektûbât**, C. III, s. 73, m. 57.

¹²⁹ Hâkka Sûresi 69/13-16; **Mektûbât**, C. III, s. 73, m. 57.

¹³⁰ Nebe Sûresi 78/19; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 270, m. 266.

¹³¹ Tekvir Sûresi 81/1-2; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 270, m. 266; C. III, s. 73, m. 57.

¹³² İnfitar Sûresi 82/1-2; **Mektûbât**, C. III, s. 73, m. 57.

¹³³ İnşikak Sûresi 84/1-2; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 270, m. 266; C. III, s. 73, m. 57.

¹³⁴ Mü'min Sûresi 40/46; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 270, m. 266.

yoktur. Hatta hareket etmek berzah âlemine ters bir şeydir. Orada azabın acısını duymak için yalnızca hissetmek yeterlidir. Berzah hayatı yarı dünya hayatı gibidir. Rûhun bedenle alakası dünya hayatındaki alakanın yarısı kadardır. Dolayısıyla defnedilmemiş ölümler, berzah âleminde azabın acısını hissederler, ancak kendilerinde hiçbir kıpırtı ve hareket gözlenmez. İmâm-ı Rabbânî bu açıklamasının ardından doğru haberci Hz. Peygamberin haber verdiği her şeyin doğru olduğunu bildirmekte fakat herhangi bir hadis metni zikretmemektedir."¹³⁵

İmâm-ı Rabbânî'ye göre kabir azabı kâfirlere ve bazı isyankâr mü'minlere olacaktır. Münker ile Nekir'in mü'minlere ve kâfirlere kabirde sual sorması da haktır. Kabir dünya ile ahiret arasında bir geçittir. Bu nedenle de kabir azabı bir yönü ile dünya azabına uygun olup, kesinti kabul etmektedir. Bir diğer yönü ile de ahiret azabına uygundur. Yani belli bir süre olması bakımından dünya azabına, uygulanacak azabın türü bakımından ahiret azabına benzemektedir.¹³⁶

İmâm-ı Rabbânî'ye göre kabir azabında olduğu gibi kabir rahatlığının da iki yönü vardır. "Said ve bahtiyar kişi tam bir ikram ve rahmetle hataları ve günahları bağışlanan, hesaba çekilmeyendir. Hesaba çekilse de dünya sıkıntıları ve kederleri ile hesaba çekilir ve engin rahmetten olmak üzere, bu onun günahlarına keffaret sayılmış olur. Geriye hâlâ bir şeyler kalmışsa kabir sıkıntısı ve orası için tertip edilmiş çileler onları giderir ve mahşerde temiz ve temizlenmiş olarak dirilir. Böyle bir muameleye tabi tutulmayıp azabı ahirete bırakılmış olan kimsenin durumu da aynıyla adalettir. Ancak isyankârlara ve günahkârlara yazıklar olsun! İslam ehlerinden

¹³⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 51-52, m. 36. Mazharî tefsîrinde Pânîpetî İbni Mes'ud'dan şöyle bir rivayet zikreder. "Firavın ve âlinin ruhları siyah kuşların içerisinde her gün sabah akşam günde iki kez cehenneme arz edilirler ve onlara kıyamet kopana değin –Ey Al-i Firavın işte bu sizin varacağınız yerdir! Denilir. Abdü'r-Rezzak, İbn-i Ebî Hatim, Mukâtil, Süddî ve Külebi'den gelen bir rivayette ise kıyamet kopana değin bütün kâfirlerin ruhlarının sabah akşam cehenneme arz edileceğini bildirir. Abdullah b. Amr'den **Sahîhayn**'de geçen bir diğer rivayet "Sizden biri vefat ettiği zaman ona varacağı yer eğer cennet ehlindense cennetten eğer cehennem ehlindense cehennemden sabah akşam gösterilir. Ona –"seni Allah kıyamet günü diriltene kadar makamın burasıdır" denilir. Pânîpetî bu hadislerin kabir azabına ve canın bakî kaldığına delil olduğunu zikretmektedir. Muhammed Senâullah Pânîpetî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, C. VIII, s. 261.

¹³⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 270, m. 266.

olan bir kimsenin sonu rahmete kavuşmaktır, ebedî azaptan korunmuştur. Bu da büyük bir nimettir."¹³⁷

2.3.3. Kaza ve Kader

İmâm-ı Rabbânî'nin kaza ve kader konusuna yaklaşımına göre kul kâsib Allâh Teâlâ hâliktir. Ona göre hayır ve şer şerîatte bildirilmiş ve tüm insanlara eşit mesafe takdir edilmiştir. Öyleyse hayrı ve şerri bilen insanların irâdelerine göre fiilleri Allah Teâlâ'nın yaratması Allah Teâlâ adına zulüm olamaz.¹³⁸ "Söz verme (ve onu tutma) bakımından kim Allah'tan daha doğru olabilir?"¹³⁹ "Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı" ayeti onların hallerini beyan için yeterlidir.¹⁴⁰

İmâm-ı Rabbânî bu meyanda Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın görüşlerini zikretmiştir. Buna göre Ehl-i sünnet ve'l-cemaat orta yolu tutmuş, kulların irâdeye bağlı fiillerinin yaratılma ve meydana çıkarılma yönünden Allah'ın kudretiyle olduğunu, kesp (kazanma) bakımından da kulların kudretiyle olduğunu kabul etmiştir. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat kadere iman etmiş ve hayrıyla şerriyle, acısıyla tatlısıyla bütün işlerin AllahTeâlâ katından olduğuna inanmıştır. Zîra kader kelimesinin anlamı, bir şeyi yoktan var etmektir.¹⁴¹ Bilindiği gibi Allah Teâlâ'dan başka yoktan var eden yoktur. "İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin."¹⁴²

İmâm-ı Rabbânî kazâ ve kader konusunda insanların yanılğıya düştüklerini, bazıları kulun kendi iradesi sonucu ortaya çıkan davranışlarında zorunluluktan söz etmiş, yani "kul fiillerinde mecburdur, onun kendine âit hiçbir gücü ve iradesi yoktur" demiş (Cebriyye), bazıları ise kulun bu davranışlarının Vâhid-i Kahr ile bir

¹³⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 270, m. 266; C. III, s. 22, m. 17.

¹³⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 234.

¹³⁹ Nisa Sûresi 4/122; İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri** (Trc. N.Tosun) s. 234.

¹⁴⁰ Nahl Sûresi 16/33; İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri** (Trc. N.Tosun) s. 234.

¹⁴¹ Bkz. Râğıb Isfehânî Abese Sûresi 19. ayette (onu -o insanı- bir nutfeden yarattı da ona şekil verdi) (Fekadderahû) kelimesinin bi'l-kuvve onu ilk icâd eden O'dur, manasına işaret olduğunu bildirmektedir. Râğıb e'l-Isfehânî, **el-Müfredât**, Beyrut/Lübnan, Dârü'l-Marife, t.y., s. 395.

¹⁴² Bkz. En'am Sûresi 6/102 İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 329-330, m. 289.

bağlantısı olmadığını (Mu'tezile) iddia ettiklerini söylemiştir. Kulun asla bir fiilinin olmadığını kudret ve seçim hakkının bulunmadığını iddia eden Cebriyye'yi "Yapmakta olduklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır"¹⁴³"Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin"¹⁴⁴ayetlerini delil göstererek reddetmiş ve bunların"kula işlediği günahlar zarar vermez" diyen Mürcie'den olduklarını bildirmiştir.¹⁴⁵

İmâm-ı Rabbânî kazâ ve kader konusunda tam bir vukûfiyet kesbettiğini söylemektedir: "Yine bunun gibi kazâ ve kader meselesinin de içyüzüne vakıf oldum. Bu konuda da şerîat-ı ğarrânın zâhiriyle, elde ettiğim bilgiler arasında hiçbir yönden çatışmanın olmadığını öğrendim. Bu bilgilerim ayın on dördüncü gecesindeki dolunay gibi, îcap noksanlığından ve cebr şâibesinden uzaktı. Şerîatın esaslarına aykırı olmadığı halde Allah'ın bu konuyu hangi hikmete binâen gizlediği doğrusu hayret edilecek bir durumdur. Şayet bu konuda şerîatın esaslarına karşı aykırılık şâibesi olsaydı, o takdirde bunu gizlemesinin sebebi anlaşılabilirdi. Hakikat şu ki; "O, yaptığından suâl olunmaz."¹⁴⁶

İmâm-ı Rabbânî, yukarıda kader hakkındaki görüşlerini serd ederken îcap noksanlığı ve cebr şâibesinden uzak diyerek Mu'tezile'nin Allah'ın eslah olanı yaratması vaciptir¹⁴⁷ anlayışına atıfta bulunmasını, "Ma'ârif-i Ledünniyye"adlı risâlesinde açıklık getirmektedir. Şöyle ki; İmâm-ı Rabbânî Allah Teâlâ'nın eslah olanı yaratması konusuna geçmeden önce Allah'ın *Mudîll* isminin üzerinde durmaktadır. Ona göre Allah Teâlâ'dan gelen her şey tümüyle hayır bereket îmân ve hidayettir. Ancak bu hidayet ve irşâd fesad ehlindeki mahallin kirliliği sebebiyle dalâlet ve kötülük şeklinde ortaya çıkar. Tıpkı iyi bir gıdanın hasta kişide mahallin bozukluğu sebebiyle bozuk bir karışım ve helâk edici hastalıkların maddesine dönüşmesi gibi. Öyleyse Allah Teâlâ'dan ulaşan her şey tümüyle hayır bereket salah

¹⁴³ Ahkaf Sûresi 46/14, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.502. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 331, m. 289.

¹⁴⁴ Kehf Sûresi 18/29, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s. 296. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 331, m. 289; C.III s.33 m.23.

¹⁴⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 331, m. 289.

¹⁴⁶ Enbiya Sûresi 21/23, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.322. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 26, m. 18. Bursevî (ö. 1137/1725) bu ayetin tefsirinde; "Allah Teâlâ'nın kendi veya mahlûkâtı hakkındaki fiillerine itiraz küfürdür. Bunu yapan ancak kâfir veya sapık cahildir" demektedir. Bursevî, **Rûhu'l-Beyan**, C. V, s. 465.

¹⁴⁷ Bkz. Muhammed Ebû Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s. 141.

ve rüşddür. Bu hayır bozuk bir yerde bozukluk olarak ortaya çıkar. Bu sebeble "Mudıl" (delâlette bırakan) ismini Allah Teâlâ için ancak şu manada kullanmak gerekir ki kirliliğin gereği olan fesâd Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla meydana gelir. Bu aynı zamanda "Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı"¹⁴⁸ ayetinin izahatı olmuş olur. "o mahallin kirliliği nereden geldi" diye bir soruya cevaben insan bedeninin dört unsurdan oluştuğunu, bu dört unsurun dengede olduğu insanın *Basît-i Hakîkî* (Allah)'a daha münasip olduğunu bildirmektedir. Ancak bedeninde bu unsurların oranı dengesiz olan kişi *Basît-i Hakîkî*'ye pek münasip olmaz, hayır ve bereketlerden de nasibi az olur. Bu nasipsizlik rûhun latîf olması ve bedene yakınlığı sebebiyle rûha sirâyet eder. Yaratan ve îcad eden Allah Teâlâ'dır. Kötülük ve bozukluk insanlara ait olup, hayır ve salah ise Allah Teâlâ'ya rucû eder. İmâm-ı Rabbânî bu açıklamasının sonunda Kazâ ve Kader sırrının burada olduğunu ve kendisine bu hususta özel ilhâm verildiğini zikrederek Allah Teâlâ'ya hamd etmektedir.¹⁴⁹

Bu arada "Allah Teâlâ kadîm ilmi ile böyle dengesiz bir karışımın fesâda sebep olabileceğini bildiği halde onu neden yaratmıştır?" sorusunun kendisine değil, "Allah eslah olanı yaratmak zorundadır" diyenlere yöneltilmesi gerektiğini zikreder. Zîra ona göre, Allah Teâlâ için hiçbir şey zorunlu değildir. Allah dilediğini yapar ve istediği şeye hükmeder. "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir."¹⁵⁰ Mazharî tefsirinde Pânîpetî'nin yorumu da yaklaşık bu mealdedir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Nahl Sûresi 16/33, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.269.

¹⁴⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri** (Trc. N.Tosun), s. 238, 239.

¹⁵⁰ Bkz. Enbiya Sûresi 21/23; İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri** (Trc. N.Tosun) s. 238-240; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 312, 313, m. 286.

¹⁵¹ Bkz. Pânîpetî bu ayette Allah Teâlâ'nın yaptıklarından mes'ûl olmamasını Allah Teâlâ'nın azamet zâtî saltanat ve ulûhiyetindeki birliğine bağlamış, "Malik mülkünde dilediği gibi tasarruf eder, buna aklen ve naklen itiraz edilemez." fikhî kaidesiyle açıklamıştır. Kullar ise Allah'ın mülkünde tasarrufta bulunmaları sebebiyle mes'ûldür. Bkz. Muhammed Senâullah Pânîpetî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, C. VI, s. 190. Mecelle -madde 96- "Bir kimsenin mülkünde onun izni olmaksızın ahar (diğer) bir kimsenin tasarruf etmesi caiz değildir". Refik Gür, **Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1993, s. 159; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 14, m. 8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN FIKHÎ VE SİYASÎ TE'VİLLERİ

3. İmâm-ı Rabbânî'nin Fıkîhî Düşüncelerine Genel Bir Bakış

İmâm-ı Rabbânî Fıkîh ilminin kurucusu olarak Ebû Hanîfe'yi görmektedir. Ona göre Ebû Hanîfe fıkîh hususunda diğer mezhep imamlarına göre ev sahibi gibidir. İmâm Ebû Hanîfe'nin sünnete bağlılık hususunda diğer mezheplerin hepsinden önde olduğunu iddia etmektedir.¹

İmâm-ı Rabbânî'ye göre kulu Allah Teâlâ'ya yaklaşımcı ameller farz ve nafile olmak üzere ikiye ayrılır. Farzların yanında nafilelere asla itibar edilmez. Zira herhangi bir vakitte eda edilen bir farz ibadet bin senelik nafile ibadetten daha hayırlıdır. Bu nafile ibadetler namaz, oruç, zikir, fikir ve benzer türlerden olup halis bir niyetle edâ edilmiş olsa bile durum böyledir. Hatta farzların edası sırasında uygulanan herhangi bir sünnet ve âdâba riâyet bile bu üstünlüğe sahiptir.²

Bid'atlerin iyi ve kötü diye sınıflandırılmasına karşı çıkan İmâm-ı Rabbânî'ye göre bid'atte güzellik olamaz. İctihad ve kıyas ise bid'atle mukayese edilemez. Zira icthad naslara bir şey eklemek anlamına gelmez, bilakis nasların manasını açığa çıkarır. "Ey akıl sahipleri! İbret alın".³ Gerekğinde örfe göre hüküm verileceğini ifade eder.⁴ Azîmetle ameli kendine düstûr edinen İmâm-ı Rabbânî üzerinde ittifak edilmiş görüşle amel edebilmek için, mümkün olduğunca müctehidlerin görüşlerinin

¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 94, 95, m. 55. İmâm-ı Rabbânî, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin, İmâm Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel dâhil bütün müctehidlerin en bilgisi ve en takva sahibi olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca İmâm Şâfiî'den naklen "Fıkîh âlimlerinin hepsi Ebû Hanîfe'nin çocuklarıdır" sözünü zikretmektedir. Ebû Hanîfe'nin değerini İmâm Şâfiî'nin takdîr ettiğini, bunun için de İmâm-ı Âzam'ın kabrini ziyarete giderken kendi icthadını terk ettiğini kendi görüşüyle amel etmediğini ifâde etmiş bu meyanda imâmın arkasında Fatiha okumayı terk ettiğini sabah namazında kunut okumadığını bildirmiştir. İmâm-ı Rabbânî, **Mebde' ve Meâd**, C. II, s. 91. (Arapça **Mektûbât**'ın kenarında), İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 82.

² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 37, m. 29.

³ Haşr Sûresi 59/2; İmâm-ı Rabbânî burada ibret almayı kıyasla te'vîl etmiştir. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 160, m. 186.

⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 382, m. 313.

cem' edilmesi gerektiğini bildirir. İmâm-ı Rabbânî bu hususta şöyle demektedir: "Söz gelimi İmâm-ı Şâfi (ö.204/820) niyeti abdestte şart koşturmuştur. O halde niyet etmeksizin abdest alınmaz. Aynı şekilde abdest azalarının yıkanmasında sıraya riayet etmenin farz olduğunu söylemiştir. O halde sıraya riayet etmek gerekir. İmâm-ı Mâlik (ö.179/795) âzâlar yıkanırken ovalamayı farz görmüştür. O halde mutlaka ovalamalıdır. Aynı şekilde kadına ve cinsel organa dokunmakla abdestin bozulacağını söylemişlerdir. O halde bunlardan birine dokunulması durumunda abdest yenilenmelidir. Diğer tüm tartışmalı hükümlere bu şekilde yaklaşılmalıdır".⁵

İmâm-ı Rabbânî'ye göre şeriat olmadıkça tarikat ve hakikate ulaşılması mümkün değildir.⁶ Dünyanın düzeni dînî sorumluluklara sahip çıkmakla elde edilir.⁷ Ona göre ehlullahın sahip olduğu bilgi hallerin bilgisidir. Haller de insana amellerinden miras kalır. Dolayısıyla bu gibi hallerin bilgilerine ancak amellerini düzelter ve her halükârda amelinin hakkını veren kimse nail olabilir. İmâm-ı Rabbânî meclislerde tasavvuf kitaplarının yanı sıra fıkıh kitaplarının da okunması gerektiğini vurgulamıştır. Hatta tasavvuf kitapları okunmasa da bir zararı olmayacağını zira tasavvuf sûfînin halleriyle ilgili olması hasebiyle bu alanda sözün bir tesirinin olmayacağını ifade etmiştir. Ama fıkıh kitaplarını müzakere etmemenin kişiye zarar verebileceğini bildirmiştir.⁸

3.1. İmâm-ı Rabbânî'nin Fıkıhî Ayet Te'villeri

3.1.1.Şeriat'a Uymak, Farz İbadetlere Teşvîk

İmâm-ı Rabbânî'ye dervişlerin giydiği kıyafetlerle ilgili: "Kimi dervişler yakası göğse kadar açık entari giymekte ve bunun sünnet olduğunu söylemektedir. Kimi dervişler de yakası yuvarlak gömlek giymektedir. Bunun doğrusu nedir?" diye sorulmuştur. İmâm-ı Rabbânî de cevâben "Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır"⁹ ayetini zikretmiştir. Bu ayetin *örfe* işaret ettiğini, öyleyse *örfe* uyulması gerektiğini

⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 313, m. 286.

⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 214.

⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 269, m. 266.

⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 38, m. 29.

⁹ Bakara Sûresi 2/148 İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 295, m. 273; s. 382, m. 313.

bunun için de kadınların giyimdeki âdetinin bilinmesi gerektiğini belirtmiştir. "Eğer bir yerde kadınlar yakası göğse kadar açık olan entâriyer giyiyorsa, erkekler kadınlara benzememek için bu tür entariler giymeyip yakası omuzlara kadar açık olan entarileri tercih etmelidir. Eğer bir yerde kadınlar yakası omuza kadar açık entâriyer giyiyorsa erkekler yakası göğse kadar açık olanları tercih etmelidir"demektedir.¹⁰ İmâm-ı Rabbânî burada mücerred bir taklitten öte nas doğrultusunda ânın ve zamanın gerçekleriyle uyumlu bir görüş serdetmektedir.

İmam Rabbâni temiz yiyecekler ve ibadet ilişkisinde "Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin"¹¹ ayetine farklı bir yorumla, ayetteki şart edatının yeme fiiline bir kayıt olabileceği üzerinde durmaktadır. Buna göre, eğer ibadetinizi sadece Allah Teâlâ'ya yapacaksanız, size rızık olarak verdiklerimizin lezzetli olanlarından yiyin. Ama bunu yapamayacaksanız, hattâ nefslerinizin çektiği şeylere ibadet edecekseniz, verdiğimiz rızıkların lezzetlilerinden yemeyin. Çünkü bu durumda siz manevî kalp hastalığına tutulmuşsunuz demektir ve lezzetli rızıklar sizin için öldürücü bir zehirdir. Kalp hastalığınız ortadan kalktığı zaman lezzetli şeyleri yemeniz sizin için uygun olur ifadesiyle açıklık getirmiştir.¹² İmâm-ı Rabbânî bu ayetin te'vîlinde Zemahşerî'ye atıfta bulunmuştur.¹³

İmâm-ı Rabbânî dînî yükümlülüklerin aslında çok kolay olduğunu rahatlıkla yerine getirilebileceğini¹⁴ ifade etmektedir. Kul sorumlu olduğu her şeyi yerine getirme kudretine de sahiptir. Yani kul günde beş vakit namaz kılmaya malının kırkıta birini zekât olarak vermeye on iki aydan bir ayı oruçla geçirmeye güç yetirebilir. Bunun gibi binek ve azık imkânı olduktan sonra ömründe bir defa hac yapmaya da güç yetirebilir. Diğer bütün şer'i hükümler de durum böyledir. Allah Teâlâ kulun

¹⁰ Bkz. Bakara Sûresi 2/148; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 295, m. 273; s. 382, m. 313.

¹¹ Bakara Sûresi 2/172, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.25.

¹² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd", C. II, s. 68, İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 60.

¹³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî bu ayetin te'vîlinde **Keşşâf** sahibi ayetteki "tayyibât" (temiz şeyler) kelimesini ardından şükür alebi geldiğini dikkate alarak "lezzetli yiyecekler" diye yorumlamıştır, demektedir. Zemahşerî (ö. 538/1144), **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Beyrut, Daru'l-Kitab'ul-Arabî, 1407, C. I, s. 214.

¹⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 192, m. 219.

zayıflığını bildiği için engin rahmetinden dolayı kendilerine kolaylık göstermiştir.¹⁵ İmâm-ı Rabbânî bu açıklamalarının akabinde şu ayetleri zikretmiştir “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez”¹⁶ “Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”¹⁷

İmâm-ı Rabbânî müşriklerin necisliğinin maddî anlamda olmadığını inançlarından kaynaklandığını söylemektedir. Dolayısıyla yemeklerinin haram olduğunu söylemenin Müslümanları zor durumda bırakacağını hatta o günün şartlarında Hindistan'da bunun mümkün olmadığını ifade etmiştir. Dînî bir konuda umûmî bir belvâ söz konusu olduğu zaman en kolay hükümle fetvâ vermenin daha evlâ olduğunu zikretmiştir. Ona göre Allah'ın kullarını zora koşmak haramdır ve Allah'ın rızasına aykırıdır.¹⁸

İmâm-ı Rabbânî'ye göre salih amelden maksat islâm'ın beş temel esasıdır. Kim bu beş temel esası hakkıyla yerine getirirse onun hakkında kurtuluş ve felah umulur. Aynı zamanda şükür görevini de yerine getirmiş olur. Şükür gerçekleşince azaptan da kurtulmuş olur.¹⁹ “Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin! Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir.”²⁰

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Hz. Peygamber'e verilen şerîat geçmiş şerîatların özüdür. Bu şerîati tasdik etmek bütün şerîatleri tasdik etmek ve bunun gereklerini yerine getirmek tüm şerîatların gereklerini yerine getirmektir. Şüphesiz bu şerîatı kabul edenler en hayırlı ümmettir. Aynı şekilde bu şerîatı yalanlamak bütün şerîatları yalanlamaktır. Dolayısıyla onu inkâr edenler ve şerîatını yalanlayanlar en şerli ümmettir.²¹ İmâm-ı Rabbânî bu izahatlarını şu ayetle delillendirmektedir: “Bedevîler kâfirlik ve münafıklık bakımından hem daha beter hem de Allah'ın Rasûlüne

¹⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 112, m. 67.

¹⁶ Bakara Sûresi 2/185; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 192; m. 219, C. II, s. 112; m. 67, C. III, s. 29, m. 22.

¹⁷ Nisa Sûresi 4/28; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 192; m. 219; C. II, s.112; m. 67, C. III, s. 29, m. 22.

¹⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 29, m. 22.

¹⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 367, m. 304.

²⁰ Nisa Sûresi 4/147 İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C.I, s. 81, m. 70; s. 367, m. 304; C. III, s. 58, m. 41.

²¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 91, m. 79.

indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındır, Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”²²

İmâm-ı Rabbânî kendi hayalî keşflerine itibar ederek şerîata muhalefet eden dervişleri ilhad ve zındıklıkla itham etmektedir. Ona göre şerîatın reddettiği bütün hakikatler zındıklıktır.²³ İmâm-ı Rabbânî onların halini şu ayetle resimlemektedir: “Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi?”²⁴ İmâm-ı Rabbânî'ye göre insanın yaratılmasından maksat, kendisine emredilen ibadetleri yerine getirmektir. İbadetlerin edasından maksat da iman hakikatini demek olan *yakîn*'i elde etmektir.²⁵ “Ve sana *yakîn* (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!”²⁶ İmâm-ı Rabbânî'ye göre amellerle karşılıkları arasındaki dengeyi Allah Teâlâ bilir. İmkân âlemine tâbî olanların bilgisi bunu idrak edemez. Nitekim suçla ceza arasındaki dengeyi gözeterek Allah Teâlâ namuslu bir kadına zina iftirasında bulunan bir kimseye seksen değnek vurulmasını, hırsızlık yapanın sağ elinin bilekten kesilmesini, başlarından evlilik geçmemiş kimselerin zina etmesi halinde yüz değnek vurulmasını ve bir yıl sürgün edilmelerini, başlarından evlilik geçmiş olanların ise recm edilmelerini emretmiştir. Bu hadlerde ve ölçülerdeki sırrı bilmek beşer kudretini aşar.²⁷ İmâm-ı Rabbânî bu açıklamalarına ayetle istişhad etmektedir. “İşte bu, azîz ve alîm olan Allah'ın takdîridir”²⁸

İmâm-ı Rabbânî'ye göre insanların ve cinlerin yaratılmasındaki gaye onların Allah'ı tanımalarıdır. Bu da onlar için tam bir kemaldır. Yoksa bu Allah'ın kemale ermesi demek değildir.²⁹ “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye

²² Tevbe Sûresi 9/97; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 59, m. 44; s. 91, m. 79; İmâm-ı Rabbânî, “Ma'ârif-i Ledünniyye”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 251.

²³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, “Ma'ârif-i Ledünniyye”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 251, 252.

²⁴ Fâtır Sûresi 35/8; İmâm-ı Rabbânî, “Ma'ârif-i Ledünniyye”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 252.

²⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 102, 103, m. 97.

²⁶ Hicr Sûresi 15/99; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 102, 103, m. 97. İmâm-ı Rabbânî bu ayette geçen “hatta” kelimesine gaye manası verilebileceği gibi sebep manası da verilebileceğini ifade etmektedir. O takdirde “Sana *yakîn*'in gelmesi için Rabbine kulluk et” manası da verilebilir, demektir.

²⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 185, 186, m. 214.

²⁸ Bkz. Yâsin Sûresi 36/38; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 186, m. 214; s. 267, m. 266.

²⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 263, m. 266.

yarattım” ayeti bu manaya delalet etmektedir.”³⁰ İmâm-ı Rabbânî bir başka mektûbunda ise insanın yaratılmasındaki maksadın Allah'a kulluk olduğunu, kulluğun ise Allah'a karşı tevazu ve boyun bükmeden ibaret olduğunu zikretmektedir. Bilvesîle insanın yaratılışından maksat alçak gönüllülüktür demektedir.³¹

İmâm-ı Rabbânî insanın kurtuluşunu iki şeye bağlamıştır; Emredilenleri yerine getirmek, yasaklananlardan kaçınmak! “Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının.”³² ayeti bu hususta delildir. Yasaklardan tam manasıyla kaçınabilmek için de mubahların fazlasından uzaklaşmak gerektiği üzerinde durmuştur.³³

İmam Rabbânî bu ayeti mektubuna müstakil bir başlık olarak almış ve akabinde şöyle demiştir: “Görüldüğü gibi Allah Teâlâ bu ayet-i kerîmede (Allah'tan korkmayı), Peygamberimiz'in emir ve yasaklarına uymayı emrettikten sonra zikretmiştir. Bu durum takvanın özünü teşkil eden sakınmanın önemine ve bunun dinin en temel unsuru olduğuna işaret etmektedir. Allah daha iyi bilir ama bu hususa fazla önem verilmesi, sakıncalı şeylerden sakınılması gereken hususların daha geniş yer tutması ve daha faydalı olmasındandır. Aslında sakınmak da bir yönüyle verilen emri yerine getirmek demektir. Çünkü emredilen bir şeyi yerine getirmek onun tersini yapmaktan sakınmak demektir. Dînen haram olan şeylerden sakınmanın, dînen emredilen şeyleri yerine getirmekten daha kapsamlı olduğu hususu açıktır. Haramlardan kaçınmanın daha faydalı oluşu, onda baştan aşağıya nefse muhalefet bulunduğu içindir. Sakınma hususunda nefsin hiçbir payı yoktur. Emirleri yerine getirmek bunun gibi değildir. Zira nefis bu durumdan zaman zaman haz duyabilir. Dolayısıyla nefse muhalefet özelliği daha fazla olan ibadetler diğerlerine nisbetle daha faydalı ve kurtuluşumuz için daha yakındır. Nitekim şer'i yükümlülüklerden

³⁰ Zâriyat Sûresi 51/56; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 77, m. 64; s. 263, m. 266.

³¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 77, m. 64.

³² Bkz. Haşr Sûresi 59/7; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 52, m. 38; s. 87, m. 76; s. 208, m. 232; s. 214, m. 234; s. 221, m. 243, C. III, s. 11, m. 9; s. 22, m. 17.

³³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 87, m. 76; s. 221, m. 243.

maksat nefsimizin arzularını tepelemektir. Çünkü nefis kendisini Allah'a düşmanlığa adanmıştır."³⁴

3.1.2.Namaz Zekât - Oruç Hac

İmâm-ı Rabbânî temel ibadetleri şöyle özetlemektedir: "Hak Subhanehû o eşsiz keremi ile bütün bir gün içinde yalnızca beş vakit namazı emretti. Nâmî mallardan ve otlak hayvanlardan kesin olarak kırkta birini fakirlere tahsîs etti ve mubahları kullanma sahasını oldukça geniş tuttu. O halde yirmi dört saat içinde yalnızca bir saati Hak Subhanehû'ya itaat için ayırmakta tembel davranmak, kırk parça içinden bir parçayı fakirlere vermekte cimrilik etmek, sınırları ve alanı çok geniş olan mubah dairesinin dışına çıkıp haramlara ve şüpheli olan şeylere dalmak insafsızlığın son kertesidir."³⁵

İmâm-ı Rabbânî insanların dînî yükümlülüklerinde zorlanmalarını iç âlemlerindeki hastalıklarına bağlamıştır. Ona göre zâhirdeki hastalıklar insandaki güç ve takati kırdığı gibi, bâtındaki hastalık da insanın yakînini zayıflatır ve îmanını zaafa uğratar.³⁶ "Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz) Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir"³⁷ ayeti bu hususta delildir. Haddizâtında dînî yükümlülükler kolaydır. İmâm-ı Rabbânî dînî yükümlülüklerin kolay olduğuna örnek olarak avâmın farz olan oruç veya namazın üzerine ekleme yapmak istemelerini göstermiştir. Ancak Allah'a cephe alan nefs-i emmâresinin peşinden gidenler dînî yükümlülükleri zor bulmuşlardır.³⁸

İmâm-ı Rabbânî'ye göre namazın tam ve mükemmel olması, fıkıh kitaplarında ayrıntılı olarak açıklanan farzların vaciplerin sünnetlerin müstehapların yerine getirilmesiyle olur. Bu ise sülûk mertebelerinin nihayetine erenlere nasîp olur. Yolun başında olanların ve avâmın bu dört şeyi mükemmel olarak yerine getirmeleri

³⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 11, 12, m. 9.

³⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 102, m. 96.

³⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 192, m.219.

³⁷ Bakara Sûresi 2/45; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 192, m. 219; s. 332, m. 289; s. 369, m. 305.

³⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 332, m. 289.

zordur.³⁹ İmâm-ı Rabbânî'ye göre ibadetin zevkine varmak ve edası sırasında külfetten kurtulmak Allah Teâlâ'nın ihsan ettiği en büyük nimetlerdendir. Yolun sonuna ulaşmayanlar için özellikle farz namazların edasında bu tür lezzet almak kolay olmaz. Çünkü yolun başında sadece nafilelerden lezzet alınır. Sülûk yolunun sonunda ise bu lezzet alma nisbeti farzlara bağlı olur ve nafilelerle meşgûliyet akâmete uğrar. Yolun sonunda olanların en büyük işi sadece farzların edası olur. Namazın edası esnasında ulaşılan hazda nefsin asla bir payının olmadığına işaret eden İmâm-ı Rabbânî, namazın rütbesini ahiretteki *rû'yet* (Allah Teâlâ'yı görme) rütbesine benzetmiştir. Ona göre nasıl ki ahirette Allah Teâlâ'ya yakınlığın zirvesi *rû'yet* ise, dünyada da Allah Teâlâ'ya yakınlığın nihâî noktası namazdır. Aynı şekilde diğer ibadetler namaz ibadeti için vesilelerdir. Namaz ise maksatlardandır.⁴⁰

İmâm-ı Rabbânî “Gerçekten mü'minler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında huşu içindedirler”⁴¹ “Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar”⁴² âyetlerinin yorumu meâlinde şöyle demektedir: “İbâdetlerin en kapsayıcısı ve tatların içinde Allah Teâlâ'ya en çok yaklaştıran ibadet, namazı edâ etmektir. Namazı devamlı olarak kılmayı başaran kimse kötülüklerden ve çirkinliklerden kaçınmış olur. Bu durumda olmayan yani sahibini kötülüklerden ve çirkinliklerden alıkoymayan namaz, şekilden ibarettir ve bu namazın hakîkati yoktur. Ancak, hakikat elde edilinceye kadar şekli terk etmemek gerekir. Zira sonsuz kerem sahibi olan Allah Teâlâ'nın o şekle itibar etmesi ve onu hakiki namaz yerine kabul etmesi muhtemeldir. O halde namazları cemaatle, huşu' içinde ve Mevlâ'nın karşısında boyun bükerek edâ etmeye devâm etmeli. Çünkü bu, kurtuluşa ve felaha ulaşma sebebidir.”⁴³

³⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 368, m. 305.

⁴⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 128, m. 137; Ayrıca namazın fazileti ve ta'dil-i erkân için Bkz. **Mektûbât**, C. I, s. 250, m. 260; s. 257, m. 263; s. 277, m. 266; C. II, s. 29, m. 20; s. 116, m. 67.

⁴¹ Mü'minun Sûresi 23/1, 2; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 96, m. 85.

⁴² Ankebût Sûresi 29/45; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 96, m. 85; İmâm-ı Rabbânî , **Redd-i Revâfız Ehl-i Sünnet'in Müdafaası**, Tercüme ve Tahkik: İsmailağa Te'lif Heyeti, İstanbul, Sıraç Yay., 2017, s. 34.

⁴³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 96, m. 85.

İmâm-ı Rabbânî'nin zekât hakkında zikrettiği ayet: "Onu (rahmetimi) sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."⁴⁴ İmâm-ı Rabbânî zekâtın islamın temel rükûnlarından olduğunu ve kesinlikle yerine getirilmesi gerektiğini ifade ettikten sonra zekâtın edası hakkında şöyle bir usûl önermektedir: "Zekâtı eda etmenin en kolay yolu, her sene zekât niyetiyle fakirlerin hakkı olan malı bir kenara ayırarak muhafaza etmeli ve sene boyunca zekâtın verileceği uygun yerlere verilmelidir. Böyle yapılması durumunda zekât verilirken her defasında niyet gerekmeyp ilk başta zekât malını ayırırken yapılan tek niyet yeterli olur. Bilindiği gibi sene boyunca fakirlere ve zekât alabilenlere verilen malın miktarı ne olursa olsun zekât niyetiyle verilmedikçe, bu verilenler zekâttan sayılmaz. Ancak yukarıda sözünü ettiğimiz tarzda bir uygulama yapılırsa hem zekât borcu ödenmiş hem de sıkıntıya girmeden kolaylıkla bu yükten kurtulmuş olunur. Eğer sene boyunca ayrılan zekât miktarının hepsi fakirlere verilmemiş de bir miktar geride kalmışsa onu muhafaza altına almalı ve diğer mallara karıştırmamalıdır. Bu zekât verme usûlü her sene uygulanmalıdır. Fakirlerin malı ayrılıp bir kenara konulduğu takdirde onu yerine ulaştırmak bu gün mümkün olmasa bile yarın mümkün olur."⁴⁵

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Ramazan ayı ile bütün zâtî ve şüûnî kemâlâtı hâvî olan Kur'an-ı Kerîm'le tam bir münasebet vardır. Zilliyet (gölge) ona asla âriz olmaz. *Kabiliyyet-i Ūlâ* (İlk kabiliyet, hakikat-i Muhammedî) onun gölgesidir. İşte bu özelliklerinden dolayı Kur'ân-ı Kerîm Ramazan ayında indirilmiştir. Nitekim "Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açıkdelilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır"⁴⁶ bunu doğrulamaktadır. Bu sebepten dolayı Ramazan ayı bütün hayır ve bereketleri kendinde toplamıştır. Sene içerisinde her hangi bir yolla kişiye ulaşan her hayır kadri yüce Ramazan ayının bereket deryasından bir damladır. Bu ayda sağlanan *cem'ıyyet* (gönül birliği) hali bütün bir

⁴⁴ Araf Sûresi 7/156; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 102, m. 96; s. 271, m. 266.

⁴⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 85, m. 73. Bu açıklama yukarıdaki âyetin devamında değildir. Biz İmâm Rabbânî'nin zekât hakkındaki fikrini verme açısından buraya yerleştirmeyi uygun gördük. İmâm-ı Rabbânî'nin kendi zekât verme usûlü hakkında şöyle denilmiştir: Herhangi bir yerden bir hediye veya adak gelirse üzerinden bir sene geçmesini beklemez bu karşılıksız gelen paraların gelişleri anında hesabını yaparak zekâtını verirdi. Zekât vermede ıslah ve irşad çalışmalarında bulunanları, dul kadınları ve yakınlarını tercih ederdi. Ebu'l-Hasan en-Nedvî, **İslam Önderleri Tarihi** 4, (Trc. Yusuf Karaca), s. 211.

⁴⁶ Bakara Sûresi 2/185; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 9, m. 4; İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 312.

sene boyunca ele geçecek olan *cem'iyet*in sebebidir. Bu ayda düşülen *tefrika* (gönül dağınıklığı) hali sene boyunca *tefrikaya* yol açar. Bu ayın gündüzlerinde bulunan bereket diğer aylarinkine benzemez; gecelerinde bulunan hayırda başka ayların geceleri ile kıyas edilemez. Belki de iftarı erkenden yapmanın, sahuru da geciktirmenin evlâ oluşundaki hüküm, gece ile gündüze ait vakitleri birbirinden ayırmak içindir.⁴⁷ İmâm-ı Rabbânî Ramazan Ayı içerisindeki Kadir Gecesi için de bu ayın hulasâsı ve özüdür benzetmesini yapmıştır.⁴⁸

İmâm-ı Rabbânî'ye göre arşa ait zuhur her ne kadar bütün zuhurların üstünde de olsa Allah'ın Kâbe-i Muazzama ile olan muamelesi zuhûr ve tecellîlerin ötesindedir. "O kadar ki burada zuhûr ve tecellî kelimelerini kullanmak edebe aykırı olabilir. Tecellî ve zuhûrâtın hükmü dairenin kenarları gibidir. Bu muamele ise dairenin merkezi mesabesindedir. Unutulmamalı ki dairenin kenarı ne kadar geniş olsa da dairenin merkezinin bir gölgesidir. Zira dairenin merkez noktası, gölgesi yayılan ve yüz nokta sıfatında tezahür edip dairenin kenarını oluşturan şeydir"⁴⁹. İmâm-ı Rabbânî "İsrailoğulları'nın kâbesi olan Beytü'l-Makdis'in kayasının bütün kemâlât ve zuhuratı sonunda Kâbe-i Muazzama'ya dönmüş ve bunlar Kâbe-i Muazzama'ya eklenmiştir" demektedir. Bu meyanda Allah Teâlâ'nın ayetini zikretmektedir. "Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)'dir. Orada apaçık nişâneler (ayrıca) İbrahim'in mâkâmı vardır. Oraya giren emniyette olur Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir."⁵⁰ İmâm-ı Rabbânî bu açıklamalarının ardından Kâbe-i Muazzama'nın hakîkatine erip sonsuz terakkîlere nail olmasına rağmen, sûretine olan iştîyakını dile getirmektedir.⁵¹

"Artık üzerimize hac farz olmuştur. Ayrıca tam anlamıyla yol emniyeti de sağlanmış durumdadır. İştîyakımız da haccın farzîyetinden kat kat fazladır. Bütün

⁴⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 9, m. 4.

⁴⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 312.

⁴⁹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 123, m. 72

⁵⁰ Âl-i İmrân Sûresi 3/96, 97; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 124, m. 72; İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 335-337.

⁵¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 124, m. 72.

bunlara rağmen hac işi sürekli gecikmektedir. Sefer hakkında yaptığım istiharelerden olumlu sonuç alamadım. Her defasında iyi bir teveccühle bu işe yönelmeme rağmen yola çıkmam yönünde bir keşif olmuyor ve manevi bakışım da Kâbe'ye ulaşabileceğimi göremiyorum. Ne yapabiliriz ki? Bütün bu mazeretler farz olan bir ibadetin geciktirilmesine sebep teşkil edemez. Durumum ne olursa olsun Allah'ın tevfiğiyle hac farızamı yerine getirmek üzere evden çıkmalı ve yol boyu konakları geçip Kâbe'ye varmak üzere yola düşmeliyim. Şâyet Kâbe'ye varabilirsem ne mutlu! Eğer yolda kalırsam tek sermayem ümidimdir."⁵²

3.1.3. Haramlardan Kaçınmak -Faiz Raks ve Sema' Örneğinde-

İmâm-ı Rabbânî Molla Muzaffer'e yazdığı mektûbunda daha önce aralarında geçen bir konuşma üzerine, "İçine faiz karışan bütün paramı haramdır yoksa sadece faiz olarak alınan mı haramdır? Aşırı açlık durumunda faiz helal olur mu? Faiz parasıyla kefarete ödenir mi?" sorularına cevap vermektedir. İmâm-ı Rabbânî bu hususta fıkıh kitaplarından araştırma yapmış bilahere bu mektûbunu yazmıştır. İmâm-ı Rabbânî bu araştırmalarının sonucunda şu kanaata varmıştır: "Şerîata göre içinde karşılıksız fazlalık olan her akit faiz akitidir ve bu akit zaruri olarak haram olur. Haramı elde etmeye götüren her şey haramdır. Dolayısıyla içine faiz karışan bütün para haram olur. İhtiyaç durumunda faiz yemek nasıl genelleştirilebilir?" İmâm-ı Rabbânî bu hususta da temkînli davranmış muhtaç olan kişinin faizin haramlığı hükmünün açık olmadığı bir mahalde olması gerektiğini zikretmiştir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre ihtiyacı olan ve olmayan herkes için fâizin haramlığı genel ve kesin nass ile sabittir.⁵³ İhtiyaç sahibi olanı bu hükümden istisna etmek, bu kesin hükmü neshetmek demektir. Farz-ı muhal ihtiyacın umûmîliği kabul edilse bile, ihtiyaç zarûrî durumlardandır zarûret ise gerektiği kadar kullanılır. "Kim

⁵² İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 124, m. 72. İmâm-ı Rabbânî defalarca hac yapmaya karar veriyse de buna fırsat bulamamış ve bu arzusuyla ahirete irtihal etmiştir. Nedvî, **İslam Önderleri Tarihi** 4, (Trc. Y. Karaca) s. 211, 212.

⁵³ Bkz. *Ribâ* hakkındaki nassın muhatabı tarafından bilindiğine emîn olan İmâm-ı Rabbânî mektûbunda *ribâ* ayetini zikretmemiştir. Bkz. Bakara Sûresi 2/275-280, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.46.

gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse”⁵⁴ ayetinin faizle ilgili hükmü sınırlandırabilmesi için buradaki ihtiyacın açlık boyutunda olması gerekir” demektedir. "Fâiz karşılığı borç alan kişinin insanlara yemek yedirmesi ihtiyaç değildir. Üzerine kefaret gereken kişinin fakîrleri doyurmak için fâizle borç alması değil, oruç tutması gerekir.” İmâm-ı Rabbânî Lahor ulemâsının ihtiyaç illetinden dolayı bu konuda fetva verdiğini, ancak ihtiyaç kavramının nereye kadar uzanacağını bilinemeyeceğini netîcede ribânın haramlığıyla ilgili kesin nassın anlamını kaybedeceğini zikretmiştir.⁵⁵ İmâm-ı Rabbânî bu türden meselelerin takvanın bereketiyle az bir araştırma ve incelemeyle giderileceğini söyleyip şu ayet-i kerimeyle sözünü bitirmektedir. “Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir.”⁵⁶

İmâm-ı Rabbânî "İnsanlardan öylesi var ki, herhangi bir ilmî delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır. İşte onlara rüsvay edici bir azap vardır." ⁵⁷ ayetindeki kast edilen boş sözün teğannî olduğunu ifade etmiştir. İbn-i Abbas'ın (ö.68/687) talebesi ve tabiin büyüklerinden olan Mücahid (ö.103/721) de ayette geçen boş sözün teğannî olduğunu zikretmiştir.⁵⁸ Medarik Tefsiri'nde ise "Boş söz gece sohbeti ve teğannîdir" diye geçmektedir. İbn-i Abbas (ö.68/687) ve İbn-i Mes'ud (ö.32/652) “Boş sözden maksadın teğannî olduğuna yemin ederlerdi”⁵⁹ demektedir. İmâm-ı Rabbânî bu meyanda Ebû Mansur Maturidî'den (ö.333/944) "Zamanımızın hafızlarından birine Kur'an okurken, ne güzel okudun, diyen kâfir olur, hanımı ondan boş olur ve Allah Teâlâ bütün sevaplarını geçersiz kılar" dediğini nakletmektedir. İmâm-ı Rabbânî mektûbunda Ebû Nasr Debbûsî (ö.430/1039)'nin Kadı Zâhiruddîn Herzemî'den şu nakline de yer vererek, "Muğannîden veya başkasından teğannî dinleyen veya haram bir işi görüp inanarak veya inanmayarak onu güzel bulan kişi derhal dinden çıkmış olur" Zira şerîatin bir hükmünü batıl görmüş sayılır. Şerîatin hükmünü batıl gören

⁵⁴ Mâide Sûresi 5/3; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 108, m. 102.

⁵⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 108, 109, m. 102.

⁵⁶ Talak Sûresi 65/2, 3; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 110, m. 102.

⁵⁷ Lokman Sûresi 31/6; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 279, m. 266.

⁵⁸ Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cübeyr, **Tefsîrü Mücahid**, Mısır, Dârü'l-Fikri'l-İslâmî'l-Hadîse, 1989, s. 541.

⁵⁹ Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hafîz'u'd-dîn en-Nesefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl**, Beyrut, Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1998, C. II, s. 711.

kimse de hiçbir müctehide göre mü'min sayılmaz demektedir. Ona göre hiçbir müftü teğannînin helal olduğuna dair fetva vermemiştir. Raksı ve ayaklarla tepinmeyi caiz görmemişlerdir. Zamanındaki bazı sûfilerin raks ve sema (mûsıkî eşliğinde sesli zikir meclisleri tertip etmesinin) şer'an helal olduğuna delil olamayacağını zikreden İmâm-ı Rabbânî sûfilere bu durumlarından dolayı mazur gördüğünü, kınamayıp Allah'a havale ettiğini ifade etmiştir.⁶⁰ Ona göre geçerli olan İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) İmam Ebû Yusuf'un (ö.183/798) ve İmam Muhammed'in (ö.189/805) sözleridir. Şiblî'nin (ö.334/946) ve Ebû Hüseyin Nûrî'nin (ö.9.yy) sözleri değildir. Bu günün yetersiz sûfilere sema ve raksı dinleri ve inançlarının bir parçası yapmışlardır. Bu noktada şeyhlerinin uygulamasını delil kabûl etmiş ve bu işleri kendileri için itaat ve ibadet olarak görmüşlerdir. Halbuki haram olan bir şeyi güzel gören kişi Müslümanlar zümresinden çıkar ve mürted olur.⁶¹ Onların durumunu şu ayet açıklar: “Dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bir tarafa bırak”⁶² İmâm-ı Rabbânî Nakşibendiyye silsilesinin fazîletlerini anlatırken onların mümkün olduğunca ruhsatla değil, azîmetle amel ettiklerini, cehrî zikri bile yasakladıklarını, semâ ve rakstan uzak durduklarını bildirmiştir.⁶³

3.1.4. Hz. Peygamberin Kadınlarla Bîatı

İmâm-ı Rabbânî adını belirtmeden salih bir kadına diyerek yazdığı mektubunda Hz. Peygamber'in kadınlarla bîatını konu edinen ayeti te'vîl etmiştir. “Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.”⁶⁴ İmâm-ı Rabbânî bu ayeti te'vîl etmeden önce Hz. Peygamber'in kadınlarla bîatı hakkında bilgi vermektedir.

⁶⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî Nakşibendiyye büyüklerinin fazîletini anlattığı bir mektûbunda "Özetle şunu anlatmak istiyorum ki bu büyüklerin bakışı çok yüksektedir. Raks eden riyakâr sûfilerin hiç birinin bunlarla mukayesesini mümkün değildir" demektedir. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 36, m. 23.

⁶¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 279, 280, m. 266.

⁶² En'am Sûresi 6/70; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 279, m. 266. Tasavvufî hayattaki sapmalar ve zikir esnasında musıkîye yer veren tarikatların durumu ile ilgili bkz. Reşat Öngören, “Tasavvuf” **DİA**, C. XL, s. 123-124.

⁶³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, “Ma'ârif-i Ledünniyye”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 249.

⁶⁴ Mümtehin Sûresi 60/12; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 54-58, m. 41.

Buna göre âyet Mekke'nin fethedildiği gün inmiş, Hz. Peygamber erkeklerin bîatını tamamladıktan sonra kadınların bîatını kabûle başlamıştır. Kadınlarla sözlü bîat etmiş, bîat ettiği hiçbir kadına eli değmemiştir. Kötü ahlak ve huylar erkeklere nisbeten kadınlarda daha fazla olduğu için kadınların bîatına ilave şartlar eklemiş ve böylece Allah Teâlâ'nın emirlerine sarılmaları için o kötü huyları kadınlara yasaklamıştır.⁶⁵

İmâm-ı Rabbânî bu minvalde ayette geçen maddeleri sıralamaya başlamıştır. Buna göre birinci şart: Ne vâcibu'l-vücûdluk hususunda ne de ibadeti hak etme konusunda Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyi ortak koşmamaktır. Kişinin hakîkî muvahhid olabilmesi için amelinin riya, şöhret, yüzüne karşı ya da gıyaben övülme şeklinde de olsa Allah Teâlâ'dan başkasından karşılık bekleme gibi şâibelerden uzak olması gerekmektedir.⁶⁶

İmâm-ı Rabbânî döneminde yaygın olan hindû merasimlerine de değinmiş, özellikle Müslüman kadınların onların merasimlerine özenip katılmalarının tehlikesinden bahs etmiştir. Kâfirlerin özel günlerine hürmet, hastalıklardan kurtulmak için putlardan ve tağuttan medet ummak şirkin ve sapkınlığın ta kendisi olduğunu bildirmiştir. Bazı kadınların da şeyhleri adına oruç tutarak buna mukabil şeyhlerinden hacet talep ettiklerini, bu davranışın ibadet konusunda Allah Teâlâ'ya başkalarını şirk koşmak olduğunu söylemiştir.⁶⁷

İkinci şart hırsızlık yapmamaktır. Hırsızlık büyük günahlardandır. Bu kötü ahlak daha ziyade kadınlarda olduğundan bîatlarının şartları arasında zikredilmiştir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre kocalarının mallarından izinsiz tasarrufta bulunan ve onları hiç çekinmeden telef eden kadınlar hırsız sayılırlar. Ona göre şirkin hemen akabinde hırsızlığın men edilmesi kadınları küfre götüren sebep olmasındandır. Çünkü bu kadınlar yaptıkları bu işi helal saymaktadırlar. İmâm-ı Rabbânî namazın rükunlarına

⁶⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 54, m. 41.

⁶⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 54, m. 41.

⁶⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 54, 55, m. 41.

riayet etmemenin de Hz. Peygamber'in ifadesiyle en çirkin hırsızlık olduğunu bildirmektedir.⁶⁸

Kadınların bîatında belirtilen üçüncü şart zinadan kaçınmaktır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre kadınların bîatının bu şartla tahsisi zinanın daha çok kadınların rızası ve kendilerini erkeklere sunması sonucunda meydana gelmesi sebebiyledir. Dolayısıyla zinanın yasaklanması onlar hakkında daha güçlü bir ifade ile olmuştur. Bu konuda erkekler kadınlara tabidir. Bu yüzden Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de; "Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun."⁶⁹ buyurarak zinanın cezasını açıkladığı ayette erkeklerden önce kadınları zikretmiştir. Zinadan korunmak için öncelikle gözü haramdan korumak gerektiği, gözü haramdan korumadan kalbi korumanın da zor olduğunu bildiren İmâm-ı Rabbânî bu meâlde ayet delîl göstermiştir. "(Rasûlüm!) Mü'min erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah onların yapmakta olduklarından haberdardır. Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler."⁷⁰

"Dördüncü şart, kadınların çocuklarını öldürmemesidir. Cahiliye döneminin kadınları fakirlik korkusuyla kız çocuklarını öldürürdü. Bu çirkin adet hem insan öldürmektir hem de büyük günahlardan olan, soyu kesmektir."⁷¹

"Beşinci şart, iftirâdan sakınmaktır. Bu çirkin fiil kadınlarda daha çok görüldüğü için iftira yasağı onlara tahsis edilmiştir. Bu huy vasıfların en çirkinini ve huyların en rezilidir. Çünkü aynı zamanda bütün dinlerde haram ve çirkin görülen yalanı da içermektedir. Bunda mü'minlere eziyet etme durumu da söz konusudur ki

⁶⁸ Mâlik, **el-Muvatta**, No: 401; Hâkim, **el-Müstedrek**, No: 835; İbnu Hibban, **es-Sahîh**, No: 1888. Bu minvalde bir yorum **Te'vilât-ü Ehl-i s'Sünne**'de şöyle geçmektedir: Hırsızların hırsız namazından çalandır. Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr el-Matûrîdî, **Te'vilât-ü Ehl-i s'Sünne**, Beyrût/Lübnân, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005, C. IX s.625. Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 55, 56, m. 41.

⁶⁹ Nûr Sûresi 24/2, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, s.349.

⁷⁰ Nûr Sûresi 24/30, 31. Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 56-57, m. 41.

⁷¹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 57, m. 41.

bu haramdır. Ayrıca Kur'an hükmüyle yasaklanmış ve çirkin kabul edilmiş olan yeryüzünde fesâdın yayılması durumuna da sebep olur."⁷²

Altıncı şart, Emrettiği her konuda Hz. Peygamber'e karşı gelmekten ve muhalefetten sakınmaktır. Bu şart namaz, oruç, zekât ve hac gibi şariat emirlerinin hepsine sarılmayı ve bütün yasaklardan uzak durmayı da içerir. İmâm-ı Rabbânî ayrıca takva ve verâya riayet etmeyi, gıybet ve kovuculuktan uzak durmayı, fala itibar etmemeyi sihir yapmaktan ve yaptırmaktan kaçınmayı da bu şartın zımında zikretmiştir. Kadınlar bu şartların hepsini kabul edince Hz. Peygamber de onların biatlarını sözlü olarak kabul etmiş ve Allah Teâlâ'nın emriyle bağışlanmalarını talep etmiştir. Hz. Peygamber bir topluluğun affını isterse bu isteğin kabul edilmesi ve o topluluğun affedilmesi kuvvetle muhtemeldir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu şartları kabul edip gereğince amel eden her kadın hükmen bu biata katılmış olur ve bu istiğfarın bereketinden istifade etmesi umulur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin! Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir."⁷³

3. İmâm-ı Rabbânî'nin Siyasî Düşüncelerine Genel Bakış

Kendisini Ehl-i sünnet âlimlerinin hizmetçisi, nesebini el-Ömerî el-Fârûkî mezhebini Hanefî olarak tanıtan İmâm-ı Rabbânî yaşadığı bölge olan Hindistan'la ilgili şu tesbitlerde bulunmuştur: "Hindistan'a İslâm'ın gelmesi diğer beldelere göre geç olmuştur. Sahâbe-i Kiram'dan hiçbirisi buraya teşrif buyurmamıştır. Ancak Müslüman idarecilerin burayı fethetmeleri, meşayih-i kiram ve evliya-i i'zâmın etraftan buraya teşrif etmeleriyle İslam yayılmış ve genişlemiştir."⁷⁴ Ona göre Hindistan'ın diğer yerlere göre Müslüman halkının tamamının Ehl-i sünnet ve'l-cemaat akîdesi üzere olması hasebiyle üstünlüğü vardır. Ancak Özbek Abdullah Han

⁷² İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 57, m. 41.

⁷³ Bkz. Nisa Sûresi 4/147; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 57, 58, m. 41. Mazharî tefsîrinde Pânîpetî "erkeklerin biatında sadece islâm ve Hz. Peygambere itaat şartı bulunmasına rağmen, kadınların biatında bu kadar tafsilatlı maddelerin bulunması kadınların aklının zayıflığından ve anlayışlarının azlığından dolayıdır" demektedir. Muhammed Senâullah Pânîpetî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, C. IX, s. 268.

⁷⁴ İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, Tercüme ve Tahkik: İsmailağa Te'lif Heyeti, İstanbul, Sıraç Yay. 2017, s. 22. Kitabın Farsça asıl nüshasının ismi **Te'yîd-i Ehl-i Sünnet**'tir. Arapça'ya çevrilmiş nüshası **Redd-i Revafız** ismiyle basılmıştır. **A. e.**, s. 6, 7.

döneminde⁷⁵ (ö.1007/1598) Safevîlerle yapılan mücadeleler sonucu Şîî akîdelerle Hindistan ahâlîsi tanışmış, Mâverâü'n-nehir âlimleriyle Şîîler'in birbirlerine karşılıklı yazdıkları risalelerle bu fikrî çatışma somut bir hal almıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin eline bu meyanda yazılan bir Şîî risalesi geçince her ne kadar meclislerde sözlü olarak cevap vermiş olsa bile bir kitap yazmak ihtiyacı hissetmiş ve **Redd-i Revafız (Şîa'ya Reddiye)** adında bir kitap yazmıştır. Kendi ifadesiyle üç halife'nin tekfiri ve Mü'minlerin anası Hz. Âişe'nin karalanması zoruna gitmiş, fârûkîlik damarı kabarmış ve bir kitap yazmadıkça vazîfesini tam olarak yapamayacağını düşünmüştür. Bu kitapta ilk önce Şîî bir takım fırkaları tanıttıktan sonra Mâverâü'n-nehir⁷⁶ ulemâsının neden Şîa'yı tekfir ettiğini Şîa'nın itirazıyla birlikte delillerle açıklamıştır.⁷⁷

3.2.İmâm-ı Rabbânî'nin Siyasî Ayet Te'villeri

İmâm-ı Rabbânî kendisini Şîa'ya karşı reddiye yazmaya şu hadîs-i şerifin gereğince mecbur hissettiğini söylemektedir. "Fitneler ve bidatler ortaya çıkıp ashabıma sövüldüğünde âlim olan ilmini izhar etsin, (fitneye ve bidate mani olsun). Bunu yapmayana Allah Teâlâ'nın, meleklerin ve bütün insanların laneti olsun. (Kıyamet günü) Allah Teâlâ ondan ne tövbe ne de fidye kabul edecektir".⁷⁸ İmâm-ı Rabbânî, Şîa'nın temel çıkış noktasının hak imamın Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali ve onun evlatları olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu uğurda "Şüphesiz onu, toplamak(senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir" âyetini tahrîf ederek "Şüphesiz ki Ali onu topladı ve okudu. O, onu okuduğu zaman ona tabi ol" şeklinde yorumladıklarını bildirmektedir. Gerekirse *takiyye* (olduğundan farklı

⁷⁵ Mehmet Saray, "Abdullah Han", **DİA**, C. I, s. 104.

⁷⁶ Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye İslâm tarihçi ve coğrafyacıları tarafından verilen isim. Bugünkü Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın bazı kesimlerinin bulunduğu yer. Özgüdenli Osman Gazi, "Mâverâü'n-Nehir", **DİA**, C. XXVIII, s. 177.

⁷⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, s. 21-38; İmâm-ı Rabbânî insanları dinden çıkmakla itham etmekte (tekfir) oldukça ihtiyatlı davranır. Bu yüzden kâfir olduğuna inandığı insanları doğrudan suçlamak yerine kendi hükmünü Ehl-i Sünnet âlimlerince verilen hükümleri zikrederek ortaya koyar. Bu meselede Mâverâü'n-Nehir âlimlerinin Râfîzîler hakkındaki hükmünü hatırlatır. Onlara göre Rafizîler, Şeyhayn'a (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) Hz. Zinnûreyn'e ve Hz. Peygamber'in eşlerinden bazılarına lanet etmekle açıkça dinden çıkmıştır. Bu bakımdan devlet yetkilileri başta olmak üzere Müslümanların hepsi bir olmalı, Rafizîler'in kökünü kazımalı, onları beldelerinden çıkarmalı ve mallarını alıp onlar hakkında uyanık davranmalıdır. Hatib el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 67; Mustafa Özgen, **İmâm-ı Rabbânî 'de Ehl-i Sünnet Kimliği**, Konya, Palet Yay., 2013, s. 190, 191.

⁷⁸ Hatib Bağdâdî, **el-Câmî'li-Ahlâkı'r-Ravî ve Âdâbî's-Sâmî**, No: 1393, C. II, s. 163; Zehebî (ö. 748).

görünmek kendini gizlemek) yapılabileceğini şîâr edinmişlerdir. Bu sebeble onlar tenkîd edilmiş, adalet vasıfları kalmamıştır. Onların kitaplarına itimat edilmez, zîra tahrîf olunan Tevrat ve İncîl menzilesinde olmuştur⁷⁹ Onların en iyi işleri en faziletli ibadetleri selefe sövmek üç halîfeye laf atmak hatta onları kâfirlikle itham etmektir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu ayet "İşte onlar, hidayete karşılık dalaleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir"⁸⁰ onların haline tercüman olmaktadır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre "İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır"ayeti Râfiziler'in⁸¹ hallerinin alametidir.⁸²

İmâm-ı Rabbânî Şîa'nın İmamet ve Hilâfet konusundaki aşırılıkları sebebiyle Ehl-i Sünnetinde bu konuyu kelâm kitaplarına aldığı bildirilmiş, kendisi de ehl-i sünnet inancı üzerinde ısrarla durmuştur. Hz. Peygamberin "İsrail Oğulları yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı. Biri müstesna hepsi cehennemdedir. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Onların da biri müstesna hepsi cehenneme girecektir"⁸³ meâlindeki hadisini zikretmiş ve bu hadise de "Her grup kendilerinde bulunan(fikir ve davranış) ile sevinip böbürlenmektedirler" ayetini şahit getirmiştir.⁸⁴ Daha sonra kurtuluşa eren fırkanın hangisi olduğu kendisine sorulunca "Onlar benim ve ashabımın bulunduğu hal üzere olanlardır"⁸⁵ demiştir. Öyleyse ashabın yoluna tâbî olmaksızın Hz. Peygamber'e ittiba iddiası batıl bir iddiadır. Hatta bu iddia bilfiil Hz. Peygamber'e isyandır. "Kendilerinin bir şey(hakikat)üzere olduklarını sanırlar. İyi bilin ki onlar gerçekten yalancıdırlar" onların haline uymaktadır.⁸⁶

⁷⁹ Kıyame Sûresi 75/17; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, s. 60.

⁸⁰ Bakara Sûresi 2/16; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız** s. 28; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 185, m. 213.

⁸¹ Başlangıçta Zeyd b. Ali'den ayrılan ilk İmâmîler'e daha sonra bütün Şîî fırkaları ile şîî unsurları taşıyan bazı batınî guruplarına verilen isim. Mustafa Öz, "Rafiziler", **DİA**, C. XXXIV, s. 396.

⁸² Bakara Sûresi 2/166; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, (Trc. Ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 38;

⁸³ Tirmizi, İman, 18, No: 2641; Taberânî, **el-Evsat**, No: 4883.

⁸⁴ Mü'minûn Sûresi 23/53; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 92, m. 80.

⁸⁵ Tirmizi, İman, 18, No: 2641; Taberânî, **el-Evsat**, No: 4883.

⁸⁶ Mücadele Sûresi 58/18; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 92, m. 80.

3.2.1. Sahabenin Fazîleti

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Hz. Peygamber'in ashâbına tabi olmadan, Hz. Peygamber'e tabi olmak mümkün değildir. Hz. Peygamber'in ashâbına tâbi olan fırka Ehl-i sünnet ve'l-cemâat fırkasıdır. Onlar *Fırka-i Naciye'dir* (kurtuluşa eren fırka) dır. Ashâba dil uzatmak gerçekte Hz. Peygamber'e dil uzatmaktır. Ashâba saygı göstermeyen, Allah Rasûlü'ne iman etmemiştir.⁸⁷

Kur'ân ve hadisler yoluyla bize ulaşan şerîat hükümleri ancak sahâbe vasıtasıyla bize ulaşmıştır. Onlar ayıplandığı takdirde onların yaptığı nakillerde ayıplanmış olur. İmâm-ı Rabbânî bu nakil işini sahâbenin bazısına hasretmez. Ona göre sahâbenin hepsi adalette doğrulukta ve tebliğ işinde eşittir. Sahâbenin bazısına tabi olmak diğerlerini inkâr etmeyi gerektirmez. Diğerleri inkâr edilirse ötekilere uyma fiili de gerçekleşmiş olmaz. Hz. Ali kendinden önceki üç halifeye de saygı ve ihtiram göstermiştir. O halde diğer sahâbeleri inkâr ederek Hz. Ali'ye tabi olduğunu iddia etmek katıksız bir yalandır. İmâm-ı Rabbânî Hz. Ali için *takiyye* iddiasını mümkün görmez. Ona göre sağlıklı bir akıl, Allah'ın Arslanı'nın yaklaşık otuz senelik bir süre, içinde halifelere karşı olan buğzunu gizleyip bunun tersini izhar ederek, onlarla nifak üzere kurulmuş bir beraberliğin olmasını câiz görmez.⁸⁸

İmâm-ı Rabbânî kendi döneminde Sâ mânâ şehrinde Kurban Bayramı hutbesinde Hulefâ-i Raşidîn'in isimlerinin zikredilmediğini duyunca Hâkim ve valileri başta olmak üzere Sâ mânâ şehri halkına mektup yazmış, bayram hutbesinde Hulefâ-i Raşidîn'in isimlerini anmayan hatîbi yermiş ve onu tepkisizce dinleyen Sâ mânâ halkını kınamıştır. "De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum"⁸⁹ ayetini delil göstererek "Bizler Peygamberimiz'in ashâbına karşı sevgi beslemek ve onlara nefret duyguları taşımamakla memuruz. Bizler onlara eziyet etmekten men olunduk. Hz. Osman ve Hz. Ali de sahâbenin büyüklerindendir. Bu durumda onlar da diğerleri gibi sevgi ve hürmete layıktırlar"

⁸⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 92, m. 80.

⁸⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 92, 93, m. 80.

⁸⁹ Şûrâ Sûresi 42/23; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 272, m. 266; C. II, s. 26, m. 15.

demek gerektiğini söylemiştir.⁹⁰ İmâm-ı Rabbânî Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyti'ni Hz. Nûh'un gemisine benzetmiş, ona binen kurtulur, geri kalan ise helak olur demiştir." Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar"bu minvalde helaktan emin olmak için yıldızları takip etmek gerektiğine işaret etmektedir.⁹¹ İmâm-ı Rabbânî diğer Ehl-i sünnet âlimleri gibi, Şîa'nın ashab hakkındaki iddialarını ne Kitap ve Sünnet'e ne de icma ve kıyasa uygun bulmuştur. Hz.Peygamber'in ve ashabın ortaya koyduğu ölçüyü Ehl-i sünnet kimliğine ilişirmiştir. Ona göre Hz. Ali sevimli fakat Hz. Peygamber'in çizdiği sınır geçilmemelidir. Hz. Ali sevgisi onun yakın dostları olan Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e düşman etmemelidir. Orta yol, Hz. Ali ile birlikte diğer halifeleri ve sahabenin hepsini sevmektir. Sahabenin birbirine kin ve garaz beslediklerini sanmak, cehalet ve insafsızlıktır. Hele onları imansız kabul etmek, imanla bağlantılı bir tehlikedir. "Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük oldu"⁹² Ehl-i sünnet, kendini öyle bir tehlikeye asla atmaz. Onlar Allah Teâlâ'nın sahabe hakkında indirdiği "Onlar birbirlerine karşı merhametlidirler" mealindeki ayete gönülden inanırlar.⁹³

İmâm-ı Rabbânî Hz. Ebû Bekir'in "O en çok takva sahibi olan ise ondan uzaklaştırılacaktır! O ki Allah yolunda malını verir, temizlenir."⁹⁴ ayetiyle bu ümmet içinde takvası en çok olan zat olduğuna işaret etmiş, böyle bir zâtı tekfir etmek fasıklık veya sapıklıkla itham etmenin çok çirkin bir şey olduğunu ifade etmiştir.

⁹⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 272, m. 266; C. II, s. 25, 26, m. 15.

⁹¹ Nahl Sûresi 16/16; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 71, m. 59.

⁹² Kehf Sûresi 18/5; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 51, m. 36.

⁹³ Bkz. Fetih Sûresi 48/29; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 68, m. 54; C. II, s. 50, m. 36; s. 117, m. 67; s. 146, m. 96; C. III, s. 34, m. 24; s. 130, m. 96; Mustafa Özgen, **İmâm-ı Rabbânî 'de Ehl-i Sünnet Kimliği**, s. 114, 115.

⁹⁴ Bkz. Leyl Sûresi 92/17, 18; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 35, m. 24; Bu ayette kastedilen *etgâ*'nın Hz. Ebû Bekir olduğunu söyleyen müfessirlerden bazıları ve tefsirleri; Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîrû Mukatil b. Süleyman**, Beyrût, Dârü İhyâü't-Türas, 1423, C. IV, s. 723; Ebû Muhammed Sehl et-Tüsterî, **Tefsîrû't-Tüsterî**, Beyrût, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423, C. I s. 196; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, **Letâifü'l-İşârât**, Mısır, el-Hey'etü'l Mısriyye, t.y., C. III, s. 737; Ebu'l-Hasan Ali el-Vâhidî, **el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Dimaşk, ed-Dârü's-Şâmiyye, 1415, C. I, s. 1209; Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, **Tefsîrû'l-Kur'an**, Riyad, Dârü'l-Vatan, 1418, C. VI, s. 241; Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî Cârullah, **el-Keşşaf an Hakâik-i Gavâmid-i't-Tenzîl**, Beyrût, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407, C. IV, s. 764; Ebû Muhammed Abdü'l-Hak İbni Atıyye, **el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Beyrût, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422, C. V, s. 491; Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, **Garîbü'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Beyrût, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425, C. I, s. 456; Ebû Abdillâh Muhammed Fahreddin Râzî, **Mefâfihü'l-Gayb**, Beyrût, Dârü İhyâü't-Türasî'l-Arabî, 1420, C. XXXI, s. 187; Nâsîru'd-Dîn el-Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, Beyrut, Dârü İhyâü't-Turâsu'l-Arabî, 1418, C. V, s. 318; Suyûtî, **Dürrü'l-Mensûr**, Beyrût, Dârü'l-Fikr, t.y., C. VIII, s. 538.

Fahreddîn Râzî bu ayeti "Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır"⁹⁵ ayetiyle birlikte mütalâ ederek bu ümmetin Allah Teâlâ katında en şereflişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemektedir.⁹⁶

İmâm-ı Rabbânî "Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! Soldakiler ne bahtsızdırlar onlar! (Hayırda) önde olanlar, (ecirde de) öndedirler"⁹⁷ ayetine telmîhen ashâb-ı yemîn, ashâb-ı şimâl ve sabikûnu anlattığı bir mektûbunda, ashâb-ı yemîn'in Müslümanlar ve velîlik makâmını elde edenler, ashâb-ı şimâl'in küfür ve şekâvet ehli olanlar, sabikûn ise asâleten peygamberler, tâbi olmak sûreti ile de bu bahtiyarlık ile müşerref olmuş kişiler olduğunu bildirmektedir. Ona göre Ehl-i sünnet ve'l-cemaat şeyhân (Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in) üstünlükleri hususunda icma etmiştir. Peygamberler'in dışında hiç kimse Ebû Bekir Hazretleri'ni geçemez. O bu ümmetin sabikûnu içinde en önde olanıdır. Fârûk Hazretleri onu vesîle kılarak bu üstünlük bahtiyarlığına ermiştir. Bu nedenledir ki Farûk Hazretleri'ne Sıddîk'ın halîfesi denmiştir. Hutbede de Resûlullah'ın halîfesinin halîfesi denmiştir. O halde sabikûn zümresi ashâb-ı yemîn ve ashâb-ı şimâl için geçerli olan hükümlere tâbi değildir. Onlar karanlık veya aydınlık muamelelerden üstündür. Kitapları ashâb-ı yemîn ve ashâb-ı şimâl'in kitaplarının ötesinde hesapları da onların hesaplarının ötesindedir. Nazları ve edâları ayrıcalıklıdır.⁹⁸

İmâm-ı Rabbânî kırtas (Hz. Peygamber'in ölüm hastalığında kalem kâğıt istemesi ve Hz. Ömer'in buna müdahale etmesi)⁹⁹ hadisesi ile ilgili şîa'ya karşı altı madde ile cevap vermiştir. İmâm-ı Rabbânî öncelikle insanlığın en faziletli olan Hz. Peygamber ile arkadaşlığın değerinin takdir edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu arkadaşlık sayesinde onlar için gayb âlemi şehadet âlemine, ilme'l-yakîn mertebesi de ayne'l-yakîn mertebesine dönüşmüştür. Onlar "Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır" ayetinin

⁹⁵ Hucurât Sûresi 49/13.

⁹⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 35, m. 24; Fahreddîn Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb/Tefsîr-i Kebîr**, C. XXXI, s. 188.

⁹⁷ Vâkıa Sûresi 56/8-10; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 59, m. 39. Bu mektûpta ayet mânasına işaret edilmiştir.

⁹⁸ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 59, m. 39.

⁹⁹ Buhârî, Megâzî, 83; Müslim, Vasiye, 5, 1637.

muhababıdır. ¹⁰⁰"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzer ki bu ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirlere öfkelenir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaad etmiştir." ¹⁰¹ayeti onları medhettir. "Ey Peygamber! Sana ve sana uyan müminlere Allah yeter" ¹⁰²ayeti Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili olarak nazil olmuştur. İmâm-ı Rabbânî bu ayeti "Ey Peygamber! Allah ve sana tabi olan müminler senin için kâfidir" şeklinde yorumlamış ve İbn-i Abbas'ın bu ayetin iniş sebebi olarak Hz. Ömer'in Müslüman olmasını zikrettiğini haber vermiştir. ¹⁰³

İmâm-ı Rabbânî ilk olarak Şâ'nın "O nefsanî arzudan dolayı konuşmaz! Onun (söyledikleri) ancak vahyedilmekte olan bir vahiydir." ¹⁰⁴ ayetini delil göstererek Hz. Peygamber'in vefat anında "Bana bir kâğıt getirin bir şey yazayım da bundan sonra delâlete düşmeyesiniz" sözüne Hz. Ömer'in "Peygamber'e ağırlık gelip geldi, elimizdeki Allah'ın Kitab'ı bize yeter" sözünün gerçekte Allah Teâlâ'ya karşı gelmek olduğunu iddia etmelerine şöyle cevap vermiştir. "Biz Hz. Peygamber'in bütün söz ve hareketlerinin vahiyle olduğunu doğru bulmuyoruz. Yukarıda geçen ayeti delil olarak getirmeleri doğru olmaz. Çünkü bu hüküm Kur'an'a mahsustur. ¹⁰⁵İmâm-ı Rabbânî Hz. Peygamber'in bütün söz ve davranışları vahiyle olsaydı Allah Teâlâ bazı yerlerde onu düzeltip serzenişte bulunmazdı" demekte ve bu

¹⁰⁰ Mücadele Sûresi 58/22; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 146, m. 96.

¹⁰¹ Fetih Sûresi 48/29; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 68, m. 54; C. II, s. 50, m. 36, s. 117, m. 67; s. 146, m. 96; C. III, s. 34, m. 24; s. 130, m. 96.

¹⁰² Enfal Sûresi 8/64; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 266, m. 266; C. II, s. 106, m. 62; s. 146, m. 96; s. 151, m. 97, s. 156, m. 99.

¹⁰³ Bkz. Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, No: 12470, C. XII, s. 60; Âcurrî, **Kitâbu's-Serîa**, No: 1350, C. IV, s. 1883; Kurtubî, **el-Camiu' li-Ahkâmî'l-Kur'ân**, Kâhire, Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964, C. VIII, s. 42; İbn-i Abbas'ın rivayetini eserlerine almışlardır.

¹⁰⁴ Necm Sûresi 53/3, 4.

¹⁰⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 146, m. 96; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 44; İmâm-ı Rabbânî burada el-Beyzavî'nin (ö. 1286) bu ayete "Onun Kur'an'ı konuşması hevâsından olmadı" manasını verdiğine değinmektedir. Nâsru'd-Dîn el-Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, C. V, s. 157.

düşüncesine kaynak teşkil eden ayetleri örnek göstermektedir. "Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."¹⁰⁶ "Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?"¹⁰⁷

İmâm-ı Rabbânî ikinci olarak "Ey Basîret sahipleri! İbret alın(kıyas edin)",¹⁰⁸ "İş hakkında onlara danış"¹⁰⁹ ayetlerini delil göstererek sahabenin icthadî ve aklî konularda Hz. Peygamber'e karşı görüş beyan etme hakkı olduğunu bildirmektedir. "Bu gibi konularda sahabe Hz. Peygamber'in ileri sürdüğü görüşe karşı görüş bildirme ve daha uygun buldukları bir görüşü benimseme hakkına sahiptir. Zira sahabenin bu hakkı olmasaydı kıyas yapma ve istişareyle ilgili emirlerin bir anlamı kalmazdı", demektedir.¹¹⁰

İmâm-ı Rabbânî üçüncü olarak Hz. Peygamber'in insânî yönüne vurgu yaparak, zaman zaman onun da yanılıp hata yaptığına işaret etmiştir. Bunun için *Zülyedeyn* hadîsini hatırlatmış¹¹¹ normal bir zamanda Hz. Peygamber'in unutup yanılması söz konusu olabildiğine göre, ölüm hastalığında da yanılabilceğini bildirmiştir. Ona göre bu durum Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dînî hükümlerin güvenilirliği konusunda sorun arz etmemektedir. Zira Allah Teâlâ bu gibi durumların ardından Hz. Peygamber'i kesin vahiyle uyarmış ve yanıldığını veya unuttuğunu kendisine bildirerek doğruyla yanlış birbirinden ayırmıştır. Hz. Peygamber'in hata

¹⁰⁶ Tahrîm Sûresi 66/1; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 45.

¹⁰⁷ Tevbe Sûresi 9/43; İmâm-ı Rabbânî'nin zikrettiği bu mânâyı kaynak teşkil eden diğer ayetler Enfal 8/67 ve Tevbe Sûresi 9/84; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız** (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 45.

¹⁰⁸ Haşr Sûresi 59/2; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 54, m. 36; s. 147, m. 96; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 51.

¹⁰⁹ Âl-i İmrân Sûresi 3/159; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 147, m. 96; C. III, s. 176, m. 121.

¹¹⁰ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 147, m. 96.

¹¹¹ Rivâyet edildiği üzere Hz. Peygamber dört rekâtlık bir farz namazını iki rekat kıldırarak, *Zülyedeyn* lakaplı bir sahabî kendisine "Ey Allah'ın Rasûlü! Namaz mı kısaldı, yoksa unuttunuz mu?" diye sormuş ve *Zülyedeyn*'in haklı olduğu anlaşılınca Hz. Peygamber kalkıp iki rekat daha kılarak namazı tamamlamış ve namazın sonunda sehiv secdesi yapmıştır. Buharî, Salât, 48, No: 88, Müslim, Mesacid, 71, No: 573, Tirmizî, No: 399.

üzerine bırakılması dînî hükümlerin güvenilirliğini sarsacağından mümkün değildir.¹¹²

İmâm-ı Rabbânî kırtas hadisesinin sâistimaline karşı öne sürdüğü maddelerin dördüncüsü olarak, Hz. Ömeru'l-Fârûk ve diğer râşit halîfelerin kitap ve sünnetin beyanıyla cennetle müjdelenmiş olduklarını bildirmiştir. Bu husustaki hadislerin güvenilir râvîlerin çokluğu sebebiyle meşhur hatta manevî mütevatir düzeyinde olduğuna dikkat çekmiştir. **Redd-i Revâfız** diğer adıyla **Te'yîd-i Ehl-iSünnet** eserinde zikrettiği hadislerden bazıları şunlardır: "Allah Celle Celâluhu beni seçti. Benim için de sahabeyi seçti. Onlardan bazısını bana vezir, yardımcı ve akraba yaptı. Kim onlara söverse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Kıyamet günü Allah Teâlâ onlardan ne tövbe ne de fıdye kabul edecektir/onların ne farzını ne de nâfilesini kabul edecektir."¹¹³ "Kim onlara (Sahabeye) buğz ederse şüphesiz bana buğz etmiştir. Kim onlara eziyet ederse kesinlikle bana eziyet etmiştir. Kim de bana eziyet ederse şüphesiz Allah'a eziyet etmiştir."¹¹⁴ İmâm-ı Rabbânî bu hadisten dolayı Sahabeye buğz edip küfretmenin hakikatte Allah Teâlâ'ya küfür olacağını bildirmiştir.¹¹⁵

İmâm-ı Rabbânî sahabilerin cennetle müjdelenmesine delil olarak şu ayetleri zikretmiştir: "(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellekle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara içinde ebedî kalacakları zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur."¹¹⁶ Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcıyı savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı va'd etmiştir. Allah'ın yaptıklarınızdan haberi vardır.

¹¹² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 147, m. 96.

¹¹³ Mehâmilî, **Emâli**, No: 29, s. 32; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, No: 349, C. XVII, s. 140; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, No: 456, C. I, s. 144; Heysemî, **Mecmau'z-Zevâid**, Kitâbü'l-Menâkıb, No: 16391, C. IX, s. 738; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 87, 88.

¹¹⁴ Tirmizî, **Sünen**, Kitâbü'l-Menakıb, No: 3862, C. V, s. 696; İbn-i Hibban, **Sahîh**, Kitâbü İhbarihî an Menâkıb's-Sahabe, No: 7256, C. CVI, s. 244; Ahmed İbni Hanbel, **Müsned**, No: 16803, C. XXVII, s. 357, No: 20549, C. XXXIV, s. 169; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 89, 90.

¹¹⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî , **Redd-i Revâfız**, (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 89, 90.

¹¹⁶ Tevbe Sûresi 9/100; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 147, m. 96.

¹¹⁷ “Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü'minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.”¹¹⁸ Hadid Sûresi 10. ayetle ilgili olarak, "Fetihten önce ve sonra Allah yolunda infakta bulunan ve cihat eden bütün sahabîler cennetle müjdelendiğine göre infak savaş ve hicret konularında en önden giden büyük sahabilerin durumunu sen düşün. Bu konuda daha ne diyebiliriz, onların yüksek derecelerinin ne olduğunu nasıl takdir edebiliriz ki?" demiştir. Müfessirlerin "Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir."¹¹⁹ ayetinin infak ve cihat konusunda sahabenin en seçkini olan Hz. Ebû Bekir Sıddîk hakkında nazil olduğunu söylediklerini bildirmiştir.¹²⁰ "Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü'minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir"¹²¹ ayetinin tefsirinde Muhyi's-Sünne İmâm Beğavî'nin Cabir b. Abdullah'tan nakille Hz. Peygamber'in "Ağacın altında biat edenlerden hiç kimse cehenneme girmeyecektir" rivayetini zikretmiştir.¹²² İmâm-ı Rabbânî ayette geçen biata Biatü'r-Rıdvan denildiğini zira Allah Teâlâ'nın bu biata katılanlardan razı olduğunu öyleyse Kitap ve Sünnet tarafından cennetle müjdelenmiş bir kişinin tekfir edilmesinin küfür ve çok çirkin bir davranış olacağını bildirmiştir.¹²³

İmâm-ı Rabbânî'nin kırtas hadisesinin hallinde öne sürdüğü görüşlerinden birisi de Hz. Ömer'in burada Hz. Peygambere itiraz ve red babından değil işin aslını öğrenmek ve içtihad babından tereddüt yaşamasıdır. Eğer Hz. Peygamber vahye istinâden böyle bir talepte bulunmuş olsaydı mutlaka ısrar eder ve kâğıda yazılmasını

¹¹⁷ Hadid Sûresi 57/10; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 147, m. 96; s. 155, m. 99; C. III, s. 36, m. 24; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 84.

¹¹⁸ Fetih Sûresi 48/18; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 148, m. 96; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 64.

¹¹⁹ Hadid Sûresi 57/10.

¹²⁰ Semerkandî, **Bahru'l-Ulûm**, C. III, s. 403; Beğavî, **Mealimü't-Tenzîl**, Beyrut, Dâru İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, 1420, C. V, s. 27; Fahreddîn Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb/Tefsîr-i Kebîr**, Beyrût, Dâru İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, 1420, C. XXIX, s. 452; Nâsîru'd-Dîn Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, C. V, s. 186.

¹²¹ Fetih Sûresi 48/18; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 148, m. 96; İmâm-ı Rabbânî, **Redd-i Revâfız**, (Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lif Heyeti) s. 64.

¹²² Tirmizî, Menâkıb, 46/58, No: 3860, Ebû Dâvûd, Hulefa, No: 4653; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, 3/350, No: 1387; İbn-i Hibban, No: 4802; Beğavî, **Mealimü't-Tenzîl**, C. IV, s. 228.

¹²³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 148, m. 96;

istediği şeyleri kesinlikle yazdırırdı. Zira Hz. Peygamber vahyi tebliğ etmekle görevlendirilmiştir. İmâm-ı Rabbânî işin aslını öğrenmek için bir anlık duraksamaların dinde yerilmediğini ifade etmiştir.¹²⁴

İmâm-ı Rabbânî son olarak Hz. Peygamber'le arkadaşlık müessesesine değer vermek ve onun arkadaşları hakkında hüsn-ü zan sahibi olmak gerektiğine dikkat çekmiş ve "Bunun gibi kuşakların en hayırlısı olarak sahabe kuşağını görmek ve peygamberlerden sonra insanoğlu içinde sahabeden daha hayırlı kimsenin bulunmadığını düşünmek vazifemizdir. Bu vesileyle şunu da kesin olarak bilmeliyiz ki peygamberler dışında insanoğlunun en hayırlısı olan bir topluluk Hz. Peygamber'in ahirete göç etmesinden sonra batıl bir iş üzerinde ittifak etmez. Onlar Hz. Peygamber'in makamına fasık ve kâfir kimseleri geçirmezler" demiştir.¹²⁵

Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasındaki savaşa da değinen İmâm-ı Rabbânî'ye göre Hz. Ali'nin Hz. Muaviye'yle olan savaşı halîfelik makamına olan hırsından kaynaklanmamıştır. Bilakis Hz. Ali'nin savaşı devlet başkanına karşı gelenlerle savaş etmenin farz ve zorunlu oluşu sebebiyledir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever."¹²⁶ İmâm-ı Rabbânî netice itibarıyla Hz. Ali'ye karşı harp ilan edenlerin hilafet makamına başkaldırıp ayetleri te'vil ettiklerini ve bu hususta kendi rey ve içtihatlarına dayandıkları için içtihatları hatalı bile olsa kendilerini kınayamayacaklarını ve haklarında küfür veya fıkı ithamında bulunamayacaklarını ifade etmiştir. Hz. Ali'nin kendisi de onlar hakkında "Kardeşlerimiz bize başkaldırmışlardır. Fakat onlar ne fasıktırlar, ne de kâfirdirler,

¹²⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 148, m. 96; İmâm-ı Rabbânî bu duraksamalarla ilgili meleklerin Hz. Âdem'in halîfeliği konusunu anlamak için "Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun?" Bakara Sûresi 2/30 Hz. Zekerîyya Hz. Yahya ile müjdelendiğinde "Rabbim! Dedi, karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?" Meryem Sûresi 19/8 Hz. Meryem'de Hz. İsa ile müjdelendiğinde "Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir?" Meryem Sûresi 19/20 şeklindeki duraksamalarını örnek göstermiştir.

¹²⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 148, m. 96.

¹²⁶ Hucurât Sûresi 49/9; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 150, m. 96.

zira ellerinde te'villeri vardır." buyurmuştur.¹²⁷ İmâm-ı Şâfi (ö.204/820)'den (bu söz aynı zamanda Ömer b. Abdulaziz (ö.101/720)'dende nakledilmiştir)nakledildiğine göre o bu hadiseler hakkında "Allah ellerimizi bu kandan uzak tutmuştur, biz de dilimizi uzak turalım"¹²⁸ demiştir. İmâm-ı Rabbânî bu konuyu bir dua ayetiyle bitirmiştir. "Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla, kalplerimizde inananlara karşı bir kin bırakma! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!"¹²⁹

¹²⁷ Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübra**, 8/173.

¹²⁸ Ebû Nuaym, **Hilye**, 9/114; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 231, m. 251; C. II, s. 150, m. 96.

¹²⁹ Haşr Sûresi 59/10, Muhacir ve Ensar'ın arkasından gelenler, kıyamete kadar gelmiş ve gelecek olan müminlerdir. Ashâb-ı Kirâm'ı hayırla yâdetme, onlara dil uzatmama ve kin beslememe gereği ayetin işaret ettiği hususlardır. Heyet, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 546. Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 150, m. 96.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN FELSEFECİLERE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

4. İmâm-ı Rabbânînin Felsefe ve Felsefeciler Hakkındaki Görüşleri

İmâm-ı Rabbânî her ne kadar kendisine kelâmî ve felsefî tetkiklerin seyr u sülûkünde katkı sağladığını ve ilâhî marifetlerle arasında köprü vazîfesi gördüğünü bildirmişse de, kaynağı nübüvvet kandilinden alınmayan felsefenin boş ve faydasız bir ilim olduğunu ifade etmektedir. Ona göre felsefe ilimleri müteber ilimlerden değildir. Konularının çoğu faydasız ve neticesizdir. Konularının az bir kısmını da, ki bunları islâmî kitaplardan alıp değiştirmişlerdir. Cehl-i mürekkep içindedirler yani bilmezler, bilmediklerinin de farkında değildirler. Çünkü bu konularda aklın yeri ve gücü yoktur. Nübüvvet tavrı, felsefî akıl tavrının ötesindedir.¹ İmâm-ı Rabbânî felsefecilerin akıl ve mertebeleri ile ilgili yaklaşımlarını şaşkın bir tavır olarak görmekte onların bu hâlini Yahûdilerin Samirî'nin buzağısının etrafında dönmelerine benzetmektedir.² Eserlerinde filozofları Allah Teâlâ'yı irâde sahibi görmeyerek zorunluluk isnad etmeleri,³ Allah Teâlâ'dan tek bir şey meydana geldiği (*faal*

¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 83, m. 73; s. 264, 265, m. 266; C. II, s. 13, m. 5; C. III, s. 30-33, m. 23; İmâm-ı Rabbânî, “Mebde' ve Meâd”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun)38. Bölüm, s. 99-100. İmâm-ı Rabbânî burada âlimlerin değer ve fazîletini meşgûl oldukları ilmin değeriyle kıyas etmektedir. Ona göre bâtınî ilimler zâhirî ilimlerden daha üstündür. Zahirî ilimler de kendi içinde bir tasnîfe tâbî tutulursa kelâm ve fıkıh hocası sarf ve nahv hocasından, sarf ve nahv hocası ise felsefî ilimler hocasından daha üstündür.

² Bkz. Bu olay Kur'ân-ı Kerîm 'de Tâhâ Sûresi 20/83-89 anlatılmaktadır. İmâm-ı Rabbânî, “Mebde' ve Meâd”, C. II, s. 55, 56. (Arapça **Mektûbât**'ın kenarında.) Bu benzetmeyi (Felsefecileri Yahûdilerin, Samirî'nin buzağısının etrafında dönmelerine benzetmesi) Necdet Tosun'un “Mebde' ve Meâd” tercümesinde bulamadık. İmâm-ı Rabbânî, “Mebde' ve Meâd”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s.52.

³ Filozoflar "Allah dilerse yapar, yaratır" şeklindeki birinci şartın gerekli olduğunu, "dilemezse yapmaz" şeklindeki ikinci şartın ise imkânsız olduğunu düşünmüşler ve Allah'ın irâde (dileme) sıfatını yok saymışlardır. Bu açıkça Allah'ı bir iş yapmaya mecbur tutmaktır. Allah Teâlâ bundan münezzehdir. İmâm-ı Rabbânî, “Mebde' ve Meâd”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) 41. Bölüm, s. 108; “Ma'ârif-i Ledünniyye”, (Trc. Tosun) 19. Bölüm, s. 200-203. "Allah Teâlâ kudret ve ihtiyar sahibidir. Zorunluluk ve mecbûriyet şâibesinden uzaktır. Ahmak felsefeciler Allah'ın ihtiyar sahibi olduğunu kabul etmemiş ve Allah hakkında daha fazla kemâl ifâde edeceğini düşünerek Allah Teâlâ'nın fiillerine zorunluluk isnadında bulunmuşlardır. Bu sefih kimseler Allah'ı âtil vaziyette kabûl etmiş; göklerin ve yerlerin yaratıcısı olan Allah'tan sadece tek bir şeyin (birinci akıl) sadır olduğunu

akıl),⁴ peygamberlere ihtiyaç olmadığı⁵ ve âlemin (bazılarına göre) ezeli⁶ (bazılarına göre ise) vehim ve hayal ürünü olduğunu iddia etmeleri⁷ sebebiyle eleştirmiştir.

4.1. Birden Bir Çıkar Teorisinin Batıl Oluşu

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Allah Teâlâ'nın fiil ve sıfatı da zâtı gibi tektir ve asla çok olmaz. Allah'ın zâtı birbirinden ayrı birçok iş ile irtibat kurduğu gibi, O'nun fiil ve sıfatı da irtibat kurar. Bu irtibat sebebiyle birden çok gibi gözükse de O'nun emri aslında varlığı gibi tektir. Bu hususta delil, "Bizim buyruğumuz bir anlık bakış gibi, bir tek sözden başka bir şey değildir"⁸ ayetidir. O, nokta gibi hakîkî basîttir. Asla parçalanmaz ve bölünmez. Ancak birçok şeyle irtibatından dolayı geniş ve yaygın görülür. Geometriden dâire örneği vererek konuyu açıklayan İmâm-ı Rabbânî'ye göre nasıl dâirenin merkezi olan noktadan dâirenin dış çeperine birçok çizgi çekilmesinin dâirenin merkezi olan noktanın çoğalmasını gerektirmediği gibi, Allah Teâlâ'nın varlığı vehmî kesretin (âlemdeki hayalî çokluğun) başlangıç yeri ve merkezi olması da O'nun birliğine sadeliğine hâlel getirmez. İmâm-ı Rabbânî sözüne şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bu konuyla ilgili açıklamalarıyla devam etmektedir. "Dâirenin merkez noktasından çeperine doğru çıkan her çizgi yanındaki diğer çizgiye eşittir ve çeperdeki noktada sona erer. Merkez nokta ise kendisinden çepere doğru çıkan çizgiler ne kadar çok olsa da kendi halindedir, artmaz. Bir zâttan birçok şey ortaya çıkmıştır, oysa o zâtta artış ve çoğalma olmamıştır. Öyleyse birden sadece bir çıkar diyen kişinin sözü bâtil ve geçersiz olur."⁹ İmâm-ı Rabbânî sadece akılla her şeyin bilinemeyeceğini ifade ettiği bir yazısında bu konuya değinmektedir. "Eğer akıl yeterli olsaydı, akıl erbabının kendisine tâbî olduğu bir zât olan Ebû Alî bin Sînâ (ö. 428/1037) gibileri, bütün aklî hükümlerde isabet ederler ve hataya düşmezlerdi. Hâlbuki o bir meselede yanılmıştır ki insafî bir kimse birazcık düşünse doğruyu

ileri sürmüşlerdir. Yine onlara göre bu tek şey de Allah Teâlâ'dan kendi isteğiyle değil zorunlu olarak sadır olmuştur". İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 264, m. 266.

⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 61, m. 44; İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risaleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 171-173.

⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 48, m. 34; s. 380, m. 313.

⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 73, m. 57.

⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 153, m. 98.

⁸ Kamer Sûresi 54/50, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 530.

⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risaleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 171-173.

anlar. Mesele şudur: "Birden ancak bir sâdır olur." İmâm-ı Rabbânî mektûbun devamında Fahreddîn Râzî'nin (ö. 606/1210) İbni Sînâ'yı (ö.428/ 1037) şu tenkîdine yer vermektedir: "Tuhafılık, düşünmede hatadan koruyan bir aleti (mantık ilmini) öğrenmek ve öğretmekle ömrünü tüketen birinden bu ifadenin gelmesidir. Sonra bu değerli konuya geldiğinde, çocukları bile güldürecek şeyler söylemiştir."¹⁰

4.2. Akl-ı Faâl'i Red

İmâm-ı Rabbânî'ye göre peygamberlere gelen vahiy olmaksızın sadece akılla doğru yolu bulabilmek mümkün değildir. Filvâkia felsefeciler *akl-ı faâl* diye bir şey hayal etmiş ve her şeyin ona dayandığını iddia etmişlerdir. Böylece kâinattaki olayları göklerin ve yerlerin yaratıcısı olan Allah'a isnad etmemiş ve eserin gerçek sanatkâra değil de hayalî bir şeye ait olduğuna hükmetmişlerdir. Cehaletleri sebebiyle eşyanın (şeyler, oluşlar) Allah'a ait olmamasının Allah Teâlâ için bir kemal olacağını düşünmüşler ve Allah Teâlâ'nın boş kalmasının aslında bir yücelik olduğunu zannetmişlerdir. Hâlbuki Allah Teâlâ kendisini Kur'ân-ı Kerîm'de yerlerin ve göklerin yaratıcısı, doğunun ve batının rabbi olarak medh etmektedir. Bunların kendi felsefelerine göre Allah Teâlâ'ya ihtiyaçları bulunmamakta ve asla Allah Teâlâ'ya sığınmamaları gerekmektedir. Şu halde zorda kaldıklarında da *akl-ı faâl*e yönelmeleri ve ne isteyeceklerse ondan istemeleri gerekmektedir. Ama onların inancına göre *akl-ı faâl*in hareketi de mecbûrî olduğu için ondan da istemeleri mümkün gözükmemektedir. "Bu Allah'ın inananların yardımcısı olmasından dolayıdır. Kâfirlere gelince onların yardımcıları yoktur."¹¹

İmâm-ı Rabbânî *akl-ı faâl*i reddetmektedir. Ona göre *akl-ı faâl* nedir ki eşyaya düzen verebilsin? Daha kendi varlığı tartışmalı olan bir şeye nasıl olur da eşya dayandırılabilir? *Akl-ı faâl*in varlığı ve gerçekliği konusunda felsefecilerin getirdiği deliller islâmî esaslara göre vehim ürünü öncüllere dayanmaktadır. Eşya ise kudret ve irade sahibi bir Allah'a isnad edilmeyip de böyle bir şeye isnad edilmektense hiç var olmamayı tercih eder. İmâm-ı Rabbânî açıklamasını ayetle

¹⁰ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 61, m. 44.

¹¹ Muhammed Sûresi 47/11, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s.506.

bitirmektedir. "Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük oldu! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar."¹²

4.3. Felsefecilerin Âlem Hakkındaki Görüşlerine Tenkidi

İmâm-ı Rabbânî Âlemin ezeli olduğunu iddia eden filozoflara sert tenkitler yöneltmektedir. Zira ezeli olmak Allah'tan başka hiçbir şeye layık değildir. Bütün dinler Allah Teâlâ'nın dışındaki şeylerin sonradan meydana geldiği hususunda ittifak halindedir. Yine bütün dinler Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şeyin ezeli olmadığı hususunda da ittifak halindedir ve hepsine göre Allah Teâlâ'dan başka bir şeyin ezeli olduğunu iddia eden kimse sapkın ve imansızdır. İmâm-ı Rabbânî bu hususta Gazâlî¹³(ö.505/1111)'nin **el-Munkızu mine'd-Dalâl** adlı eserine atıf yaparak bu kimselerin tekfîrine kâil olmaktadır.¹⁴

İmâm-ı Rabbânî âlemin hâricî gerçeklikten yoksun vehim ve hayal ürünü olduğunu ileri süren sofistleri de tenkit etmiş, onları Allah'ın yaratmasını hesaba katmamakla hatta yaratmasını inkâr etmekle itham etmiştir. Halbuki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîmde "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde (devirde) yaratan, sonra arşa istiva eden Allah'tır"¹⁵ "De ki: Gerçekten siz yeri iki günde yaratanı inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz?"¹⁶ "Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti."¹⁷ buyurulmaktadır. İmâm-ı Rabbânî felsefecilerin bu meyandaki durumunu yine ayetle izah etmektedir. "Bir kimseye Allah nûr vermemişse artık o kimsenin aydınlıktan nasîbi yoktur."¹⁸ Ona göre sofistlerin bu ahmakça tavırlarının arkasındaki hedef, eşyanın varlığıyla yakından alakalı bulunan haricî hükümleri reddetmek ve ahiretteki sonsuz azap veya nimeti inkâr etmektir. Oysa ahirette sonsuz azap veya nimetin bulunduğunu doğru haberci peygamberimiz haber vermiştir, bunların olmama ihtimali söz konusu

¹² Bkz. Kehf Sûresi 18/5; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 31, m. 23.

¹³ İmâm Rabbânî Mektûbâtında Gazâlî'den bahsederken İmâm Gazâlî diye bahsetmektedir.

¹⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 264, m. 266. İmâm-ı Rabbânî bu mektûbunda Muhyiddîn İbn-i Arabî'nin kâmil insanların ruhlarının ezeli olduğunu savunduğunu bildirmiştir. Ancak onun sözünü zahir manasına yormayıp te'vîl edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. C. III, s. 20, m. 17; s. 73, m. 57; İmam Gazâlî, **el-Munkız mine'd-Dalâl**, s. 94, 95.

¹⁵ Secde Sûresi 32/4; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 20, m. 17.

¹⁶ Fussilet Sûresi 41/9; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 73, m. 57.

¹⁷ Fussilet Sûresi 41/12; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 73, m. 57.

¹⁸ Nûr Sûresi 24/40; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 20, m.17.

değildir. "İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar."¹⁹

4.4. Kur'ân Âyetlerini Felsefecilerin Anlayışına Göre Tefsîr ve Te'vîl Etmekten Men

İmâm-ı Rabbânî kendisine tetkîk için gönderilen bir kitapta "İşte onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiçbir şeyleri olmayan kimselerdir"²⁰ âyetinin tefsîrinde peygamberlerle filozofların görüşlerine eşit şekilde yer verilmesine karşı çıkmıştır. Âyette zikredilen azabın hem hissî hem de aklî olduğunu ifade eden İmâm-ı Rabbânî, bu görüşe ister katılsın ister katılmasın filozofların ittifakıyla peygamberlerin icma'ının bir kefeye konulamayacağını bildirmiştir. Netîcede filozoflar azabın aklî olacağını isbata çalışmışlar bu hususta ahiret azabının hissî olduğunu ifâde eden peygamberlere muhalefet etmişlerdir. İmâm-ı Rabbânî bu vesileyle bu şekilde filozofların görüşlerine yer veren eserlerin okunmasının gizli ve aşîkâr birçok zarara müncer olabileceğini bildirmiştir.²¹

¹⁹ Mücâdele Sûresi 58/19; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 153, m. 98.

²⁰ Hûd Sûresi 11/16, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s.222.

²¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 146, m. 101.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN İŞÂRÎ TE'VİLLERİ

5. İmâm-ı Rabbânî'nin Tasavvufî Anlayışı

İmâm-ı Rabbânî'nin babası şeyh Abdülehad (927-1007/1521-1598) Çiştîyye ve Kâdiriyye tarikatlarından icazetli bir şeyh ve âlim idi. Dolayısıyla İmâm-ı Rabbânî bir tasavvuf ve tarikat kültürünün içinde dünyaya gelmişti. İmâm-ı Rabbânî'nin hayatının anlatıldığı bütün kaynaklarda zâhirî ve bâtinî ilk eğitimini babasından aldığı zikredilmektedir.¹ Babasına intisap ettiği ve babasının vefatından önce İmâm-ı Rabbânî'ye hilafet yetkisi verdiği bilinmektedir. Ancak onun tasavvuf hayatındaki dönüm noktası babasının vefatından sonra çıktığı hac yolculuğunda ziyaret ettiği Nakşibendî şeyhi Muhammed Bâkî Billâh (971/1563-1012/1603) ile tanışması olmuştur. İmâm-ı Rabbânî'ye bu ziyaret esnasında çok yakın alâka gösteren Bâkî Billâh âdeti olmadığı halde kendisine intisap etmesini rica etmiş ve bir müddet tekkesinde birlikte kalmasını teklif etmiştir. Bu teklifi kabul eden İmâm-ı Rabbânî iki buçuk üç ay kadar Bâkî Billah'la beraber kalmıştır. Bu esnada yaşadığı mânevî halleri bazı mektuplarında aktarmıştır. İkinci ziyaretinde ise Bâkî Billâh İmâm-ı Rabbânî'ye irşâd icâzeti vermiş, bundan sonra İmâm-ı Rabbânî Nakşibendiyye usûlüyle halkı irşad etmiştir.²

İmâm-ı Rabbânî letâîf³ konusuna, daha önce Nakşibendî kaynaklarında önemli bir yer tutmazken seyr u sülûk âdâbı içerisinde önem atfetmiş, "*ahfâ*" terimini ilk olarak o kullanmıştır.⁴ *Vahdet-i vücûd* kavramını sistemli bir şekilde eleştirip

¹ Bkz. Nedvî, **İslâm Önderleri Tarihi** 4, s. 158; Tosun, **İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî**, s. 18; Sağiroğlu, **İmâm-ı Rabbânî**, s. 106.

² Bkz. Tosun, **İmâm-ı Rabbânî Risaleleri**, s. 8, 9.

³ Letâîf, latîfe (ince, nâzik, şeffaf şey) kelimesinin çoğulu olup, tasavvuf ıstılahı olarak insanın hakikatını oluşturan katmanları ifade eder. Bunlara ruhun mertebeleri veya farklı boyutları da denebilir. Bir başka tarife göre letâîf, duyu organları ve aklın sağladığı bilgilerin ötesindeki manevî gerçekleri bilmemizi sağlayan hassas bilinçaltı yetenekleridir. Bkz. Tosun, **İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî**, s. 55.

⁴ İmâm-ı Rabbânî'ye göre insan, on letâîften oluşmaktadır. Bunlara "*Letâîf-i Aşere*" adı verir. Bunlardan beşi Âlem-i Emr'e (ruhlar âlemine) beşi de Âlem-i Halk'a (yaratılış âlemine) aittir. Âlem-i Emr'in beş latîfesi "*kalb*", "*ruh*", "*sır*", "*hafî*", ve "*ahfâ*" olup "*latâîf-i hamse*" veya "*cevâhir-i*

Vahdet-i şühûd kavramını ilk geliştiren o olmuştur. Daha önce de tasavvuf önderlerinin müridlerine ve dostlarına mektup yazma âdeti olmasına karşın mektuplarında tasavvufî konuları derinlemesine işleyen ve büyük bir *Mektûbât* koleksiyonu oluşturan o olmuştur.⁵

5.1.Şeriatle Tarîkatın İrtibatı

İmâm-ı Rabbânî, yaşadığı dönemde tarîkata intisap eden sâliklerin velâyet yolundaki başarılarından bahsetmiş, ancak hususî manadaki velâyetin şerîatın hükümlerini yerine getirmeye bağlı olduğuna işaret etmiştir. Ona göre esâsen bu yolda asıl olan Allah Teâlâ'yı zikretmek şerîatın emirlerindendir. Şerîatın yasaklarından kaçmak ise bu tarîkatın gereklerindendir. Farzları yerine getirmek kulları Allah Teâlâ'ya yakınlaştırmaktadır. Nitekim İmâm-ı Rabbânî "O'na yaklaştırmaya yol arayın"⁶ ayetini delil getirerek "vesîle olabilecek, tarîkatı bilen ve ona rehberlik yapan bir mürşid aramak da şerîatın emirlerindendir" demektedir.⁷

İmâm-ı Rabbânî bazı sûfilerin hallerine, Allah Teâlâ hakkındaki birtakım görüşlerine yer verdiği mektubunda "Eğer tarîkat ve hakikat yolunun yolcularına manevî yolculukları sırasında şerîata muhalif birtakım bilgiler zahir olur ve bunları dışa vururlarsa bu vaktin sarhoşluğu ve halin baskın gelmesidir. Bu makamı geçecek olsalar ve sarhoşluğun dar alanından ayıklığın geniş sahasına çıksalar, bu aykırılık tamamen ortadan kalkar. Sonunda bu aykırı bilgiler yok olup gider" demektedir. Ona göre bâtın zâhiri tamamlayan ve onu kemale erdirendir. Bu ikisi arasında kıl kadar uyumsuzluk yoktur. Mesela yalan konuşmamak şerîatın emridir. Yalan konuşma işini gönülden çıkarmak *tarîkat* ve *hakikat*tir. Eğer bu yalanı gönülden çıkarma işi yoğun gayret ve zahmetle gerçekleşiyorsa *tarîkat*, böyle bir gayret ve zahmet çekmeden

hamse/beş latîfe" diye bilinir. Âlem-i Halk'ın beş latîfesi ise "nefs" ve insan bedenini oluşturan "dört unsur"dur (*Anâsır-ı erba'a: Toprak, ateş, su ve hava*). Bu dört unsurun da nefse dâhil olduğu kabul edilir. Tosun, **İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî**, s. 55.

⁵ Bkz. Tosun, **İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî**, s. 113-127. (Dördüncü Bölüm: İmâm-ı Rabbânî'nin Getirdiği Yenilikler).

⁶ Maide Sûresi 5/35; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 84, m. 50; İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-ı Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 275.

⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 84, m. 50; Mazharî tefsirinde Pânîpetî ayette geçen *vesîle* mâkâmının hakikatte Hz. Peygamber'e ait olduğunu diğer insanlar için Hz. Peygamber'e teb'an elde edilebileceğini daha fazla malûmat isteyenlerin İmâm-ı Rabbânî'nin mektûbâtına müracaat etmesi gerektiğini bildirmiştir. Muhammed Senâullah Pânîpetî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, C. III, s. 92.

elde ediliyorsa *hakikattir*. Nitekim hakikat ve tarîkatten ibaret olan *bâtın* gerçekte şeriatın ibaret olan *zâhiri* tamamlayıcı ve onu mükemmelleştiricidir.⁸

İmâm-ı Rabbânî "Nihâyetin nihâyetine ulaşmanın alâmeti, şer'i hükümlere teslim olmak, boyun eğmek, o ilimleri hayatımıza geçirmek ve onlarla ahlâklanmaktır" demektedir. İmâm-ı Rabbânî bu minvalde "Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın" ⁹ ayetini zikretmektedir. Ona göre keşfi nassa (Kur'an ve Sünnet'e) tâbî kılmak ve ilhâmı vahye terk etmek doğru yolun ve istikâmetin ta kendisidir. Hz. Peygamber'e mahsus olan şeriatlar, zât mertebesiyle ilgili ilimlerin hükümleridir. Onlarla amel etmek nihayete ulaştırıcıdır.¹⁰

5.1.1. Seyr u Sülûktan Maksat

Bir şahıs Hâce Nakşibendi hazretlerine "Seyr u sülûkten¹¹ maksad nedir? diye sormuştu. Cevap olarak şöyle buyurdular:"Özet bilginin detaylı olması, delille bilinenlerin keşf ile bilinmesidir."¹²

İmâm-ı Rabbânî'ye göre şeriatın zahirine ve Ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerinin görüşüne muhalif olan keşifler, kabûle lâyık değildir. Çünkü o Hz. Muhammed'e has olan doğru yoldan sapmaktır. Allah Teâlâ buyurdu ki: "Sen şüphesiz peygamberlerdensin. Doğru yol üzeresin"¹³ Muhammedî meşreb olan kişi, bu ilim ve amel nimeti ile müşerreftir. Velâyet-i hâssa-i Muhammedî (Hz.

⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 54, m. 41; İmâm-ı Rabbânî bir başka mektûbunda "Tasavvuf'un bir diğer maksadı da rahat ve kolay bir şekilde amelleri yapmak, nefis-i emmâreden kaynaklanan tembellik inat ve zıtlaşmadan kurtulmaktır" demektedir. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 278, m. 266.

⁹ En'am Sûresi 6/153; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 54, m. 41; İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 298.

¹⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 298, 299.

¹¹ Sülûk; Arapça, yola girmek, yol almak demektir. Bir şeyhe bağlanan kişinin belli bir metodla Allah'a doğru, yani kemâlâta doğru manevî planda yaptığı yolculuğa sülûk denir. Sülûk'un sonunda "Allah'ı sevmek" tefekkürü (murakabe-i muhabbet) verilir. Ondan sonra "fena" ve "beka" gibi haller ortaya çıkar. Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, Rehber Yay., 1997, s. 654.

¹² İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 299.

¹³ Yasin Sûresi 36/3, 4, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s.439. İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 299.

Muhammed'e has olan velîlik) onun nasibi olur. Ona muhalif olan, muhalefeti keşfe dayansa ve velîlerden olsa bile bu Muhammedî velîlik makamından nasip alamaz.¹⁴

İmâm-ı Rabbânî'nin bu husustaki bir diğer yaklaşımı ise şöyledir "Tasavvuf yoluna girmekten maksat, şerîatin inanılmasını emrettiği şeylere yakînî artırmaktır. Böylelikle istidlâlî imanın darlığından keşfî imanın genişliğine erilir. İcmâlî imandan tafsîlî imana geçilir. Meselâ, Vâcibü'l-Vücûd olan Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği önce istidlâlî veya taklîdî iman ile bilinip ve bu iman kadar bir yakîn oluşmuşken, tasavvuf yoluna girildiğinde bu istidlâlî veya taklîdî iman keşfî ve şühûdî imana dönüşür ve en mükemmel şekli ile yakîn oluşmuş olur. Diğer inanç esaslarını da buna göre değerlendirebilirsin. Tasavvufun bir başka maksadı da, dinin kurallarının severek yapılmasını sağlamak, nefs-i emmâre tarafından gelen zorlukları ortadan kaldırmaktır. İmâm-ı Rabbânî'nin bu konuda şöyle demektedir: "Bu fakîrin kesin inancı şudur ki tasavvuf yolu şerîat ilimlerinin hizmetçisidir. Asla bu ilimlere ters düşmez."¹⁵

İmâm-ı Rabbânî seyr u sülûk makamlarını aştıktan sonra kendisinde hâsıl olan kanaatin, seyr u sülûktan maksadın, ihlâs makamını elde etmek olduğuna işaret etmiştir. Ona göre ihlâs makamının gerçekleşmesi ise afâkî ve enfûsî bütün ilahların yok olmasına bağlıdır. Sözü geçen bu ihlâs makamı ilim amel ve ihlâs diye bilinen şerîatin üç parçasından biridir. Tarikat ve hakikat ihlâsın olgunlaşması hususunda şerîata hizmet etmektedir.¹⁶ "Dikkat et, halis din yalnız Allah'ındır"¹⁷

İmâm-ı Rabbânî'ye göre hâlis dine ulaşmak için mâsivâdan¹⁸ tamamıyla arınmak lâzımdır. Mâsivâdan tamamıyla arınmak ise ihlâs ile olur. İhlâs da zâtî bir

¹⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mükâşefât-i Gaybiyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun) s. 299.

¹⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 182, m. 210.

¹⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 53, m. 40.

¹⁷ Zümer Sûresi 39/3; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 114, m. 109; s. 150, m. 171; s. 154, m.174; s. 221, m. 243; C. II, s. 21, m. 11.

¹⁸ Masivâ: Arapça bir istisna edatı olan sivâ, mâ mevsûlû ile birleşince başkası anlamına gelir. Tasavvufta Allah'ın dışındaki her şey masivâdır. Bütün yaratılanları içine alan bir sınırı vardır. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 488.

muhabbet ve fenâ olmaksızın oluşmadığına göre fenâyı elde etme aracı olan tasavvuf yoluna girmek, gerçek ihlâsa ulaşmak için zorunlu olur.¹⁹

5.1.2. Kâmil Bir Şeyh Aramak

İmâm-ı Rabbânî yetersiz bir şeyhin mürîd üzerinde olan etkisini toprak örneği üzerinden anlatmaktadır. Ona göre toprağın değerlendirilmeyip âtil bırakılması, ya toprağa hiçbir şey ekmekle veya ona kötü ve bozuk tohum ekmekle olur. Kötü ve bozuk tohum ekmenin hiçbir şey ekmekten daha kötü olduğunu herkes bilir. Tohumun bozuk ve kötü olması, tarîkatı yetersiz bir şeyhten alarak onun yolunu takip etmektir. Zîra yetersiz kimse hevâsını kendisine öncü yapmış, onun peşinden giden kimsedir. Hevâsına uyma şâibesi olan kimsenin mürîd üzerinde bir tesiri olamaz, olsa da hevâsına destek olur ki bu karanlık üstüne karanlık demektir. Yetersiz kimse Allah Teâlâ'ya ulaştıran yol ile ulaştırmayan yolu birbirinden ayıramaz. Çünkü henüz kendisi ona ulaşmış değildir. Bunun yanında bu yola girmek isteyenlerde bulunan farklı kabiliyetleri ayırt edemez. Dolayısıyla *cezbe*²⁰ yolunu *sülûk* yolundan ayıramaz. Yetkin bir şeyh ise bahsi geçen mürîdi terbiye ve *sülûke* sokmak istediğinde önce yetersiz şeyhten ona bulaşan arızaları ve onun yüzünden maruz kaldığı aksaklıkları gidermekle meşgul olur. Sonra mürîdin kabiliyetine göre kaliteli tohumdan onun verimli topraklarına serper ve iyi bir ürün ortaya çıkar. İmâm-ı Rabbânî bu açıklamaların ardından “Görmedin mi, Allah nasıl bir misal getirdi; Güzel bir sözü, kökü (yerde)sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti)”²¹ “Kötü bir sözün misali, gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durma imkânı olmayan (kötü) bir ağaca benzer”²² Kâmil (olgun) ve mükemmil(olgunlaştırıcı) bir şeyhe bağlanmak *kibrî-i ahmer*dir.²³ Onun nazarı ilaç

¹⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 114, m. 109; s. 150, m. 171; s. 154, m. 174; s. 221, m. 243; C. II, s. 21, m. 11.

²⁰ Cezbe; Arapça kendine çekmek demektir. Allah Teâlâ'nın kulunu kendi hazretine çekmesi Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 183.

²¹ İbrahim Sûresi 14/24; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 32, m. 23.

²² İbrahim Sûresi 14/26; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 32, m. 23.

²³ Kibrî-i Ahmer; Arapça-Farsça olan bir terkid. Kırmızı Kibrîit anlamına gelir. Marifetullah'a vukûfiyyet ve onun gerektirdiği gibi yaşama. Marifet, kibrî-i ahmer gibi ele zor geçen kıymetli bir nimettir. Şeyhler de kibrî-i ahmer olarak görülür. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 453.

sözleri şifadır. Böyle olmadığı zaman iş o kadar zordur ki deveye hendek atlatmak bundan çok daha kolaydır.²⁴

İmâm-ı Rabbânî bir mektûbunda mürşidi şöyle anlatmaktadır: "Mürşid kimdir? Mürşid, Cenâb-ı Hak ve Tekaddes hazretlerine vâsıl olma yolunda kendisinden istifâde ettiğin, yardım gördüğün, destek aldığın kimsedir. Yoksa bir külâh takmış, hırka giymiş, tarîkat soy kütüğü gibi halk arasında âdet ve usûl olmuş benzeri şeylere sahip olmuş kimse değildir. Bütün bunlar mürşitlik ve müritlik dışındaki âdet ve usullerdir. Hırka ancak kâmil ve kemâle erdirebilen bir şeyhten gelmiş, itikat ve ihlâsla gereği gibi muamele görmüşse, bu durumda netîce ve meyve vermesi kuvvetle muhtemeldir".²⁵

5.1.3. Abdiyyet (Kulluk) Makamı

İmâm-ı Rabbânî nüzûl mâkamındaki bir mürîdin hâlini "Gerilerde kalan, yüzü kara, kötü huylu, hâline ve vaktine aldanmış..." gibi ifadelerle tasvîr ederek, peşinden "Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı"²⁶ ayetini zikretmiş ve bu ayetin kulluk makamına işaret ettiğine değinmiştir. Bu meyanda "Hayırlılığın hakîkatinin tam olarak ortaya çıkması için şerri gerektiren mutlak hayır ne güzeldir! Nitekim eşya zıddı ile bilinir. Hayır ve kemal bulunduğu yerde şer ve noksanlığın bulunması icap eder. Zira iyilik ve güzelliğe mutlaka bir ayna gerekir. Ayna ise bir şeyin karşısında olur. Binaenaleyh şer hayrın, noksanlık da kemalin aynasıdır. Noksanlık ve şer kendisinde fazla olan kimsede hayır ve kemal de o oranda fazla olur. Ne gariptir ki, bu tür yergiler övgüyü ima etmektedir. Şer ve noksan hayır ve kemalin yatağıdır. Bu sebeble kulluk makamı bütün makamların üstündedir. Zîra noksanlık en fazla kulluk makamında bulunur. Bu makamla da ancak sevilenler müşerref olur"²⁷ demiştir. Görüldüğü gibi İmâm-ı Rabbânî

²⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 32, m. 23.

²⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 162, m. 190.

²⁶ Nahl Sûresi 16/33; Ayrıca İmâm-ı Rabbânî bu ayeti cezanın suça nispetle verildiğini anlatırken C. II, s. 159, m. 99'da, yakîne ulaştıktan sonra inkâra düşen kişinin halini anlatırken C. III, s. 67, m. 51'de zikretmiştir.

²⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 14, 15, m. 9.

*abdiyyet*²⁸ makamını görünüşte yergi olan fakat içinde övgü bulunan ters köşe mukayeselerle izah etmiştir. Ona göre bu hal hakîkî değildir. Mürîdin kendini bu halde görmesi, karşısında herşeyin şer durumuna düştüğü salt hayrı seyretmesinden dolaydır.²⁹

İmâm-ı Rabbânî kulluğun hakîkatinin elde edilebilmesi için iradenin fânî olması gerektiğine değinmiştir. Ona göre Hakk'ı arayan müridin gönül sahası Allah Teâlâ'nın lütfu ile bütün arzu ve isteklerden arınır ve orada Allah Teâlâ'dan başka istek kalmazsa, o esnada yaratılmasının gayesi ortaya çıkar, kulluğun hakîkati elde edilir.³⁰

İmâm-ı Rabbânî kulluk makamına ters düşen her fesadın kaynağının nefis-i emmâre olduğunu bildirmektedir. Ona göre şeytanın fısıldaması da olsa dıştan gelen her türlü fesat, en basit bir manevî tedaviyle giderilebilen arızî hastalıklar kabîlindendir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır. "Şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır."³¹ "Belamız yalnızca nefsimizdir... Rûhumuzun düşmanı ve kötü arkadaşımız olan nefsimiz... Dış düşman, nefsimizin yardımı sonucunda bizi kuşatır ve yerimizden uzaklaştırır. Eşya içinde cehaleti en yoğun olan şey nefis-i emmâredir. Çünkü o kendisinin düşmanıdır. Kendisinin kötülüğünü ister. Bütün gayreti kendini helak etmektir... Mevlâsı ve velînimeti olan Rabbine isyan etmek ve düşmanı olan şeytana itaat etmek ister."³²

²⁸ Abd; Arapça lügatte köle insan için kullanılır. Bir insanın kalbi Allah'dan gayri her şeyden sıyrılmadıkça, kul olamaz. Bu durumda olan kişiye Allah'ın kulu denir. Allah mü'min kulunu "abd"den daha güzel bir isimle anmamış, Kur'an'da "ibâdün mukramûn"(ikram olunmuş kullar) (Enbiya 21/26) buyurmuştur. Tasavvufta aşağıdan yukarıya doğru manevî yükselişi ifade eden makamların başına tevbe, en üst zirvesine de kulluk konmuştur. Kul olan kişi gerçek hürriyet sahibidir. Zîra o, Rab'dan başka kimseye boyun eğmez. O, sadece Allah'ın emirlerine sarılır. O'ndan başka her şeyden bağımsız ve hür olur. Allah'ın emirlerine uzak kalan kimse, nefis veya şeytanın esareti altında demektir. Mutasavvıflar, abd lafzını er-Rabb mukabilinde kullanırlar. Ubûdiyyet Salih kula mahsus olup, Allah onu birine nasip etti mi, artık o, Allah tarafından yardım görmüş demektir. Bu şekilde kulun nefsinin ve hevasının hazları örtülür. Sonunda Allah onu kulluk nimetlerine daldırır ve sadece kendisi ile meşgul eder. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 58, 59.

²⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 15, m. 9.

³⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd" **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri** (Trc. N. Tosun) 44. Bölüm, s. 114.

³¹ Nisa Sûresi 4/76, İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 154, m. 174; C. III, s. 41, m. 27; s. 49, m. 33.

³² İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 154, m. 174; C. III, s. 41, m. 27; s. 49, m. 33.

5.1.4. Zühd

İmâm-ı Rabbânî'nin otuzdört mektûpla en fazla mektûp gönderdiği³³ kişi olan Mîr Muhammed Nu'mân Bedahşî'ye (ö.1058/1648) yazdığı bir mektûbunda Tevbe Suresi yirmidördüncüayetle ilgili bir tecrübesinden bahsetmektedir. "Bir gün Kur'ân okuyordum. O sırada "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Rasûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini yerine getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez"³⁴ ayetine geldim. O esnada gözyaşlarıma hâkim olamadım. İçimi bir korku kapladı ve bir an kendi halime baktım ve ayette sayılan şeylerden hiçbirisiyle alakam olmadığını gördüm. O kadar ki bunların hepsi yok olacak olsaydı bile şerîata aykırı bir şeye yine de gönlüm razı olmaz ve bunları dinin her hangi bir emrine asla değişmezdim."³⁵

İmâm-ı Rabbânî Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e emrettiği kesin bir hüküm olarak "Sabah akşam Rablerine O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et"³⁶ ayetini zikretmekte ve her hâlükârda şu kısa ömrün günlerinde fakirlerle beraber olmak gerektiğini bildirmektedir. Başka bir mektubunda ise dervişlerin sohbetinden hoşlanmayan, servet ve zenginlik sahiplerine meyleden bir mürîdini uyarmakta ehl-i dünya ile hemhal olmanın öldürücü bir zehir olduğuna işaret etmektedir.³⁷

İmâm-ı Rabbânî nefslerinin ve tabîî isteklerinin esiri olmaktan kurtulan bazı şeyhlerin zâhiren dünyaya rağbet eder gibi göründüklerini ama hakîkatte asla dünyayla bir alakaları olmadığını bildirmiş, bu meyanda, "O erler ki ne ticaret ne de alış veriş onları Allah'ı zikirden alıkoymaz"³⁸ ayetini zikrederek Hâce Bahâüddîn

³³ Muhammed Hâşim Kişmî, **Berekât**, İstanbul, Berekât Yay., 1980, s. 375-377; Ethem Cebecioğlu, **İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri**, İstanbul, Erkam Yay., 1999, s. 161, 162; İmâm-ı Rabbânî mektûbâtın üçüncü cildinin üzerine Mîr Muhammed Nûmân'nın isminin yazılması, ayrıca son zamanlarında yanında olması için Agra'dan çağırıldığı mektûbu için Bkz. C. III, s. 13, m. 12.

³⁴ Tevbe Sûresi 9/24; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 27, m. 18.

³⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 27, m. 18.

³⁶ Bkz. Kehf Sûresi 18/28; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 136, m. 156.

³⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 97, m. 85.

³⁸ Nur Sûresi 24/37; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 48, m. 33; s. 125, m. 131; s. 222, m. 243.

Nakşibendi'den bir rivâyet nakletmiştir. "Mina çarşısında bir tüccar gördüm. Yaklaşık elli bin dinarlık ticaret yaptığı halde bir an bile kalbi Allah'tan gafil değildi."³⁹

İmâm-ı Rabbânî'ye göre insanın başına gelen belaların hepsi, nefisle ilgilenmekten kaynaklanır. Eğer nefsin elinden kurtuluş sağlanırsa Allah Teâlâ'nın dışındakilerden kurtuluş sağlanmış olur. Hatta putlara tapan kişi ancak nefsine tapmaktadır.⁴⁰ İmâm-ı Rabbânî "Lâ ilâhe illallâh" zikrinden maksadın âfâkî ve enfûsî yani dıştaki ve içteki bâtil ilâhların yok edilmesi olduğunu bildirmiştir. Ona göre Âfâkî ilâhlar kâfirlerin bâtil ilâhlarıdır. Meselâ Lât ve Uzzâ gibi putlar. Enfûsî ilâhlar ise nefse ait arzulardır. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: "Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?"⁴¹ Âfâkî ilahların yok edilmesi ile îmânın sûretine kavuşulur. Ancak îmânın hakîkatine erişmek için enfûsî bâtil ilâhların yok edilmesi gerekir. Enfûsî bâtil ilâhların yok edilebilmesi için ise nefs-i emmârenin tezkiye edilmesi lâzımdır.⁴²

İmâm-ı Rabbânî'ye göre dünyadaki her şey manevî âlemimiz için beladır. Bu meyanda Hz. Peygamber'den bir hadis nakletmiştir. "Dünya lanetlenmiştir. Allah Teâlâ'yı zikir etmek dışında dünyada her ne varsa hepsi de lanetlenmiştir."⁴³ Allah Teâlâ'yı zikredenlerin bedenleri, hatta bütün hücreleri zikrullah ile dolu olduğu için bu lanetin dışında kalmışlardır. Çünkü onlar dünya ehli sayılmazlar. Zîra dünya Allah Teâlâ'yı zikretmeye engel olan, insanı O'ndan başka bir şeyle meşgul eden şey demektir. Bu ister mal, mâkâm, liderlik, şan, şöhret olsun, isterse de şeref veya gayretkeşlik olsun aynıdır, hepsi dünyadır." Onun için sen bizi anmaktan yüz çeviren

³⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 48, m. 33.

⁴⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 135, m. 154.

⁴¹ Casiye Sûresi 45/23; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 135, m. 154; İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye," **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri** (Trc. N.Tosun) s. 212.

⁴² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye" **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri** (Trc. Tosun) s. 212; Ayrıca nefis tezkiyesi ile ilgili olarak Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 62, m. 46.

⁴³ Tirmizî, Zühd, No: 2322/ 34/14, Dârimî, No: 322, İbnü Mâce, No: 4112, Taberânî, **el-Evsat**, No: 4072.

ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere yüz verme" ayeti onlar hakkında kat'i bir delildir.⁴⁴

İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu değersiz dünyanın çirkinliği ortaya çıkmadan, esaretinden kurtulmak imkânsızdır. Bu kurtuluş olmadan da ahiret esenliği ve selameti gayet zorlaşır. Bir hastalığın tedavisi nasıl zıtlarla oluyorsa, dünya sevgisinden kurtulmanın yolu da ahiret işlerine âşık olmaya ve aydınlık şerîatin emirlerine göre güzel işler yapmaya bağlıdır. Allah Teâlâ dünya hayatının beş şeyden hatta dört şeyden ibaret olduğunu beyan etmiştir. "Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir"⁴⁵ İnsan iyi işler yapmaya başlayınca, dünya hayatının en büyük iki parçası olan eğlence ve oyun mecbûren azalmaya başlar. İpek giymekten süs eşyası kullanımının temelini teşkil eden altın ve gümüş eşyaları kullanmaktan kaçınmaya başlayınca da, ikinci bölüm olan süs tarafı da kaybolmaya başlar. İnsan Allah Teâlâ katındaki üstünlük ve değerini, soy sop ile değil de takva ve vera ile olduğuna tam olarak inanınca da kesinlikle böbürlenmeden kaçınır. Malların ve çocukların Allah'ın zikrine engel oldukları ve ona yönelmekten alıkoyduklarını bilince de, doğal olarak bunların çokluğu ile övünme yerine aksini tercih eder ve fazla olmalarını ayıp sayar.⁴⁶

İmâm-ı Rabbânî dünya hayatına meyl eden âlimleri ise şöyle yermektedir. "Âlimlerin dünyaya olan düşkünlüğü güzel yüzleri üzerinde bir lekedir. Bu gibi âlimlerin ilmi halka fayda verse de kendilerine fayda sağlamaz. Her ne kadar dinin güçlenmesi bunların omuzlarına bırakılmışsa da buna itibar edilmez. Bu tür âlimler Faris taşı gibidir. Bu taşı saydam bir şey sürüldüğünde altına dönüşür. Ama taşın kendisi taş olarak kalır." İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu âlimler dünyaya meyl etmekle hakîkatte Allah Teâlâ'ya karşı gelmişlerdir. Allah Teâlâ katında en değerli şey olan ilim rütbesini, alçak dünyanın mal, mevki, eş, dost ve makam gibi gelip geçici menfaat sağlama aracı haline getirmişlerdir. Hâlbuki dünya Allah Teâlâ katında çok

⁴⁴ Bkz. Necm Sûresi 53/29; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 167, 168, m. 197.

⁴⁵ Hadid Sûresi 57/20, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 539. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 208, m. 232.

⁴⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 208, m. 232. İmâm-ı Rabbânî 'den önceki tefsirlerde böyle bir yoruma rastlamadık. Bu açıklamaların İmâm-ı Rabbânî 'ye âit olduğunu düşünüyoruz.

değersiz olup yaratıkların en nefret edilenidir. Allah Teâlâ katında alçak olanı üstün görüp, üstün olanı alçaltmak çok büyük bir kabahattir.⁴⁷

Ders ve fetva vermek sadece Allah Teâlâ için yapılır mâkâm-mevki, mal ve üstünlük şâibesinden uzak olursa fayda sağlar. Ders ve fetva işinin bu maksatlardan uzak olduğunun işareti dünyaya rağbet göstermeyip zühd sahibi olmaktır. Bu musîbete dûçâr olan ve dünya sevgisinin eline esir düşen âlimler "*dünyalık âlimler*"dir. Bunlar aynı zamanda kötü âlimler olup insanların en şerlileri ve din hırsızlarıdır. Oysa onlar kendilerini dinin önderi ve halkın en üstünü kabul ederler. Kendilerini doğru yolda sanırlar; gerçekte onlar yalancıların ta kendileridir. "Şeytan onları etkisi altına aldı da kendilerine Allah'ı anmayı unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar."⁴⁸ "Büyüklerden biri şeytanı insanları saptırma tasasından uzak, bir kenarda otururken görür. Onun böyle boş bir biçimde oturmasının sebebini sorar. Lânetli şeytan şöyle cevap verir: Zamanın kötü âlimleri işimde bana çok büyük destek sağladılar. Ve benim yerime insanları saptırma işini üstlendiler. Böylece beni işsiz boş bıraktılar!" İmâm-ı Rabbânî'ye göre bu minvalde şerîat işlerinde baş gösteren her zaaf ve islâm milletini üstün kılma konusunda gösterilen her kusur, dâima kötü âlimlerin bereketsizliğine niyetlerinin bozukluğu sebebiyle olmaktadır.⁴⁹

İmâm-ı Rabbânî zenginlerin meclislerine devam eden müridlerini uyarmıştır. Ona göre fakirlerin süpürgeçiliğini yapmak zenginlerle beraber başköşede oturmaktan daha faziletlidir. Lezzetli yemekler yemek ve değerli elbiseler giyme arzusu dervişlik yoluna engeldir. Dünya ehlinin sohbeti ve onların arasına karışmak öldürücü bir zehirdir. Bu zehrin öldürdüğü kişi ise ebedî bir ölümle ölür. Onların sohbetinden, aslandan kaçır gibi kaçmak gerekir. Buğz edilmiş dünyaya kanıp da Allah'ın zâtına yönelme sermâyesini zâyî etmemek gerekir. Sonunda evlâd-u ıyâlî bırakmak veya onları Allah Teâlâ'ya teslim etmek gerekir."Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır." ayeti bu hususta açık ve kesin bir hükümdür.⁵⁰

⁴⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 47, m. 33; s. 67, m. 53.

⁴⁸ Bkz. Mücadele Sûresi 58/19; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 47, m. 33; C. II, s. 138, m. 92; s. 153, m. 98; İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd", C. II, s. 69. (Arapça **Mektûbât**'ın kenarında), İmâm-ı Rabbânî "Mebde' ve Meâd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N.Tosun)17. Bölüm, s. 61-62.

⁴⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 47, m. 33; s. 67, m. 53.

⁵⁰ Bkz. Teğabün Sûresi 64/14; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 126, m. 132; s. 128, m. 138.

5.2. Tarîkat Âdâbı Anlayışı

İmâm-ı Rabbânî'nin tarîkat âdâbı anlayışında taklit ve tabi olma esastır. Ona göre kimin fıtratında ve yaratılışında taklit ve tabi olma karakteri daha fazla ise, onun tasavvuf yolundan, hatta İslam dininden nasibi daha fazladır. Peygamberlere uymak kişiyi yüksek derecelere ulaştırır. “(Rasûlüm!) de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin”⁵¹ ayet-i kerimesi buna delildir. Asfiyaya yani gönlü saf olan büyüklere tabi olmak büyük mertebelere çıkarır. Mürîd kemâl ve olgunluktan her ne elde ederse, şeyhini taklid sayesinde elde eder.⁵²

İmâm-ı Rabbânî seyr u sülûk esnasında mürîd ve murâd olma farkı üzerinde durmuş bu minvalde “Allah dilediğini kendisine seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir”⁵³ ayetini zikretmiştir. Ona göre murâd olmakla kat edilen mesafe kendilerine ancak Hz. Nuh'un ömrü verildiğinde müridlerin kat edebilecekleri kesin bilinmeyen mesafeye eşittir. Bilakis bu işler murâd olanlara mahsus olup mürîd olanların buralarda adı geçmez.⁵⁴ İmâm-ı Rabbânî bu minvâlde kendi durumundan bahseden şu izahatı yapmıştır. "Ben Allah Teâlâ'nın hem mürîdi hem de murâdıyım. Müritlik silsilem arada hiçbir aracı olmadan, doğrudan Allah Teâlâ'ya bağlıdır. Müridliğim birçok vasıtayla Allah'ın Rasûlü Hz. Muhammed'e varmaktadır. Nakşibendiî tarîkatında benimle onun arasında yirmi bir aracı, Kâdirî tarîkatında yirmi beş aracı ve Çiştî Tarîkatında yirmi yedi aracı vardır. Yukarıda da geçtiği üzere, Allah Teâlâ'ya olan müridliğim aracı kabûl etmez.”⁵⁵

"Allah'ın Rasûlü Hz. Muhammed'in mürîdiyim ve onun izini sürerek kendileriyle aynı mürşitte birleşmekteyiz. Bu muhteşem nîmetin sofrasında bir tufeylî isem de buraya davetsiz gelmedim. Her ne kadar tabi olsam da asıllığın tamamen dışında da değilim. Üveysî⁵⁶ olmakla birlikte hâzır ve nâzır olan mürebbim

⁵¹ Âl-i İmrân Sûresi 3/31; İmâm-ı Rabbânî “Ma'ârif-i Ledünniyye”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) 40. Bölüm, s. 249.

⁵² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, “Mebde' ve Meâd”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) 51. Bölüm, s. 126.

⁵³ Şûrâ Sûresi 42/13; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 346, m. 292; C. II, s. 80, m. 46; C. III, s. 168, m. 120; İmâm-ı Rabbânî, “Mebde' ve Meâd”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) 6. Bölüm, s. 29.

⁵⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 24, m. 16

⁵⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 110, m. 87

⁵⁶ Üveysî: Bir şeyhe bağlanıp resmî sülûk görmeyen, ancak Hz. Peygamber veya bir velînin rûhunun etkilemesiyle terbiye ve irşad olan. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 737.

ve yetiştiricim vardır. Nakşibendî tarikatındaki şeyhim Abdülbâkî'dir. Ancak terbiyemi üstlenen nîmeti bol olan Bâkî Teâlâ hazretleridir. Ben Mevlâ Teâlâ'nın fazlıyla yetiştirildim ve ictibâ yolundan yürüdüm. Silsilem rahmânî bir silsiledir. Ben Abdurrahmân'ım (Rahman'ın kuluyum), çünkü rabbim şânı yüce ve ihsanı bol olan Rahmân'dır. O beni yetiştiren ve terbiye eden merhametlilerin en merhametlisidir. Tarîkatım Subhaniyye (tenzih) tarîkatıdır. Çünkü ben tenzîh yolundan yürüdüm. Mukaddes Zât'ın dışında ne isim ne sıfat hiçbir şey istemedim."⁵⁷

5.2.1. İrşadda Usûl

İmâm-ı Rabbânî tasavvuf yoluna girmek isteyen bir kişiye önce şeyhinin istihare yapmasını tavsiye etmesini, bu işin kendisi hakkında hayırlı olup olmadığı konusunda manevî bir işaret aramasını söylemesi gerektiğini bildirmiştir. Buna göre talip üç defadan yedi defaya kadar istihare yapar. Bu istiharelerden sonra talebinde bir tereddüt olmazsa, mürşid onun intisap işine başlar. Önce ona tevbe yolunu öğretir ve iki rekât tevbe namazı kılmasını ister. Tevbe olmadan bu yola girmek faydasızdır. Tevbeden sonra, mürşid müride onun kabiliyetine ve karakterine uygun bir zikir öğretir. Onun manevî gelişimine teveccüh edip ilgilenir, haline iltifat eder gözetir. Tarîkatın âdâb ve şartlarını ona anlatır. Kur'an, sünnet ve selef-i salihînin görüşlerine tabi olmaya teşvik eder. Bunlara tabi olmadan maksada ulaşmanın imkânsız olduğunu bildirir. Kur'ân ve sünnete bir kıl kadar bile aykırı olan rüya ve keşiflere itibar etmemesini,⁵⁸ aksine tevbe etmesini söyler. İnanç esaslarını, kurtuluşa erecek fırka olan Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın görüşleri doğrultusunda düzeltmesini öğütler. Bilinmesi zarûrî olan fikhî hükümleri (ilmihâl bilgilerini) öğrenmesini ve gereğince amel etmesini ısrarla belirtir. Çünkü bu tasavvuf yolunda inanç ve amelin iki kanadı olmaksızın uçmak ve ilerlemek mümkün değildir. Haram ve şüpheli lokmadan sakınmasını söyler. Şerîatin fetvası izin vermediği sürece her bulduğunu yememesini

⁵⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 110, 111, m. 87; İmâm-ı Rabbânî bir önceki mektûbunda müridûn (taleb edenler)'un yolunun riyazet ve mücâhedeleri gerekli kılan inâbe ve irâde yolu olduğunu bildirmektedir. Murâdûnun (taleb olunanlar) yolu ise ictibâ olduğunu bildirmiştir. Böylelikle "mürîdûn meşakkat ve sıkıntılarla yürüyerek giderken, murâdûn izzet ve ikramla maksûda götürülürler ve herhangi bir zorlukla karşılaşmadan maksûda kavuşturulurlar" izahatını yapmıştır. Bu konuyla ilgili bir diğer mektûp C. III, s. 168, m. 120.

⁵⁸ Rüyalara, zuhûratlara uyku halindeki vâkıalara itibar edilmemesi ile ilgili olarak Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 46, m. 32; s. 124, m. 130; s. 162, m. 190; s. 293-295, m. 273.

her gittiği yerde sofraya oturmamasını tavsiye eder. Özetle bütün işlerinde "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının" ayetini gözünün önüne getirir, aklından hiç çıkarmaz.⁵⁹

5.2.2. Seyr u Sülûk Makamları

İmâm-ı Rabbânî'nin *seyr u sülûk* (mânevî yolculuk) hakkındaki görüşüne göre seyr mâkamları dört aşamada gerçekleşir. Bu seyr esnasında *fenâ* ve *bekâ* makamları elde edilir. Seyr-u sülûk mâhiyet itibâriyle mekân olarak değil ilimdeki hareketten ibarettir. O halde seyr mâkamlarının ilki olan *seyr ilallah* (Allah'a doğru yolculuk) ilmî hareketten (yani bilgideki artıştan) ibârettir. Sâlik Allah Teâlâ hakkında düşük seviyeli bilgiden yüksek bilgiye doğru gider. O bilgiden de daha üst bilgiye ulaşır. Sonunda yaratılmışlara ait tüm ilimleri aşarak ilâhî ilme kavuşur. Bu hale *fenâ* adı verilir.⁶⁰

"Bundan sonra sâlik *seyr fillâh* (Allah'ta yolculuk) mâkâmına ulaşır. *Seyr Fillah* varlık mertebelerindeki ilmî bir hareketten ibarettir (yani sâlikin varlık mertebeleri hakkındaki bilgisinin artmasıdır. Burada varlık mertebeleri derken kastedilen şunlardır: İlâhî isimler, sıfatlar, şuûnlar, itibarlar, takdîs ve tenzîhler ile sözle anlatılamayan, işaret edilemeyen, isimlendirilemeyen, kinâyeye edilemeyen, bilinmeyen ve idrâk edilemeyen sırf zât mertebesi. Bu mâkama *bekâ* adı verilir".⁶¹

"*Seyr anillâh billâh* (Allah'tan geriye Allah ile yolculuk) üçüncü seyrdir. Bu da ilimdeki bir hareketten ibâret olup burada sâlik yüksek ilimden alçak ilme iner, oradan da daha aşağı ilme (bilgi seviyesine) iner. Sonunda bu geri dönüşle yaratılmış âleme döner, bütün varlık mertebelerinin ilimlerinden inmiş olur. Bu kişi, Allah ile beraber olduğu halde Allah'ı unutandır, Allah ile Allah'tan dönendir, Allah'ı bulan ve kaybedendir, kavuştuktan sonra ayrılandır, yaklaşan ve uzaklaşandır."⁶²

⁵⁹Haşr Sûresi 59/7; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 52, m. 38; s. 87, m. 76; s. 208, m. 232; s. 214, m. 234; s. 221, m. 243; C. III, s. 11, m. 9; s. 22, m. 17; İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun)10. Bölüm, s. 36-37.

⁶⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 229.

⁶¹ İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 229.

⁶² İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 229, 230.

"Dördüncü seyr olan seyr fil-eşya (kâinatta yolculuk), birinci yolculukta eşyanın (dünya ve kâinâta ait) ilimlerinin ortadan kalkmasından sonra yavaş yavaş tekrar elde edilmesinden ibarettir. Görüldüğü üzere, dördüncü seyr birinci seyrin karşılığıdır, ikinci seyr de üçüncü seyrin karşılığıdır."⁶³

"*Seyr ilallah ve seyr fillâh fenâ ve bekâdan* ibâret velîliği elde etmek içindir. Üçüncü ve dördüncü seyr ise peygamberlere mahsus olan halkı Hakk'a dâvet makamını elde etmek içindir. Peygamberlere tâbî olanların kâmilleri için de bu dâvet makamından bir nasip vardır. Hayret makamından sonra elde edilen marifet de bu makamda gerçekleşir." İmâm-ı Rabbânî seyr makamlarını anlattıktan sonra ayetle istişhad ederek şöyle demektedir: "Nitekim Allah Teâlâ buyurur: "(Rasûlüm!) de ki"İşte bu benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz."⁶⁴ Allah'ı (ortaklardan) tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim."⁶⁵

İmâm-ı Rabbânî oğlu Hâce Muhammed Saîd'e (d.1005 ö.1070) yazdığı mektûbunda "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakınoldu."⁶⁶ ayetine telmîhen "*kâbe kavseyn*"⁶⁷ ve "*ev ednâ*" sırları hakkında şu izahatları vermiştir. "Şimdi sana

⁶³ İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 230.

⁶⁴ İmâm-ı Rabbânî bu âyeti, Allah'a da'vet mâkâmının Hz. Peygamber'e verildiği gibi kendisine uyanlara da verildiği şeklinde te'vîl etmiştir.

⁶⁵ Bkz. Yûsuf Sûresi 12/108; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 131, m. 144; s. 339, m. 290, İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 229, 230.

⁶⁶ Necm Sûresi 53/8, 9; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 244, m. 260; s. 360, m. 300; C. II, s. 33, m. 21; s. 137, m. 91; C. III, s. 81, m. 64; s. 153, m. 111; s. 180, m. 121; İmâm-ı Rabbânî bu mektuplarında ayeti bizzat zikretmemiş. *Dünüvv, tedellî, kâb-ı kavseyn, ev ednâ* sırrı diyerek işaret etmiştir. Âyette Hz. Peygamber'e Hira Dağı'nda vahyin Hz. Cebrâil tarafından ilk getirilişi anlatılmıştır. Hayrettin Karaman ve diğerleri, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî**, s. 525. Bazı müfessirler ise ikinci görüş olarak, buradaki yakınlığın Allah Teâlâ ile Hz. Peygamber arasında mîrac gecesinde vukû bulduğunu söylemişlerdir. Taberî, **Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîl-i'l-Kur'an**, Müessesetü'r-Risâle, 2000, c. XXII, s. 505; Sem'anî, **Tefsîrü'l-Kur'ân**, Riyad, Dârü'l-Vatan, 1997, c. V, s. 287. İmâm-ı Rabbânî 'nin bu âyet çerçevesindeki izahatlarından anlaşılan o ki o da ikinci görüş üzerinden bu âyeti te'vîl etmiştir. Mazharî tefsîrinde de Pânîpetî *Dünüvv, tedellî, kâb-ı kavseyn, ev ednâ* kelimelerini Allah Teâlâ'ya yakınlık dereceleri kapsamında birer tasavvuf terimi olarak zikretmiştir. Muhammed Senâullah Pânîpetî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, C. IX, s. 105.

⁶⁷ Kur'ân'da Hz. Peygamber'in Mî'rac'da Cebrâil'e veya Allah'a çok yaklaştığını anlatan ifâde. Tasavvufta *Hak ile ittihad ve aynü'l-cem'* makamı. **DİA**, C. XXIV, s. 26. *Kâbe Kavseyn*: Arapça ok atılırken yayın elle tutulan odasıyla, sağlı sollu iki ucu arasındaki mesafeyi ifâde eden bir terktiptir. Tasavvuf ıstılahında vücûd dâiresinde, ibdâ, îade, inme (nüzûl), yükselme (urûc) failiyet ve kabiliyyet gibi isimler arasında bulunan tekâbül bakımından esmâ ve sıfâtın isimlerine âit yakınlığı belirtir. Ancak bu kurb (yakınlık)'un zâtî değil, sıfâtî olduğu da kaydedilir. Bunun üzerinde *ev ednâ* (yahut

kâbe kavseyn ve ev ednâ makamlarıyla ilgili olarak açıklayacağım büyük sırı kulak ver: İnsân-ı kâmil seyr ilallahtan sonra seyr fillaha geçip Allah'ın ahlakıyla ahlaklandığı ve seyr fillahı da icmâl üzere tamamlayıp isim ve sıfatların aksettiği zuhur dâirelerini –ki bunların tamamlanması seyr fillaha bağlıdır- tamamladığı zaman artık ma'sûkun (aşık olunanın) kendisinde zuhûr etmesine hak kazanır. Bu zuhurda halliyet (içine girmek) ve mahalliyet (girene mahal olmak) kuşkusu bulunmadığı gibi zılliyet (gölgelik) kuşkusu da yoktur ve bu zuhûr aslî bir zuhûrdur. Ma'sûkun zâtî sıfatları zâtından ayrılmadığı için zâtın sıfatlarla birlikte zuhûru aynen ve zorunlu olarak âşıkta da gerçekleşecektir. Bu durumda iki kavs (yay) meydana gelecektir ki bunlar sıfat ve zattan ibarettir. Bu yüce mâkam aslın (zâtın) gölgelik şâibesi olmaksızın zuhûr ettiği *kâbe kavseyn* mâkamıdır."⁶⁸

"Sâdık âşıkta Allah'ın inâyetiyle ma'sûkun zâtına karşı isim ve sıfattan hiçbir şeyi aramayacak tarzda tam bir bağlılık meydana gelirse, bu durumda Allah'ın lutfuyla isim ve sıfat onun gözünden tamamen kaybolur ve zâtın başka ne müşahade ettiği ne de düşündüğü bir şey kalır. Bu durumda bile sıfatlar gerçekte vardır; fakat sâlikin görüş alanında değildir. Bu merhalede *ev ednâ* sırrı zuhûr eder ve *kâbe kavseyn*den geriye hiçbir iz kalmaz."⁶⁹

İmâm-ı Rabbânî kendisinden sonra halîfe olan oğlu Hâce Muhammed Masûm'a (d.1007 ö.1079) yazdığı mektûbunda ise *kâbe kavseyn* sırrını şöyle tarif etmektedir: "İnsan-ı Kâmil, isim ve sıfat mertebelerini tafsîlî seyrle aştıktan sonra kendisinde câmi'iyet ismi gerçekleşirse, ilâhî isimlerin ve sıfatların kemâlâtının aynası olup bu kemâlâta ayna olan zâtî yokluğu bütünüyle gizlenirse ve kendisinden bu kemâlât dışında bir şey zuhûr etmezse, o zaman zâtî yokluğunun gizlenmesine bağlı olan tam fenânın gerçekleşmesinden sonra bu kemâlâta bağlı olan husûsî bekâ ile şereflenir. Böylece onun için velâyet adını kullanmak doğru olur. Bundan sonra Allah Teâlâ'nın ezeli inâyeti onun halini kaplayınca ârifin kendileriyle beka bulduğu

daha da yakın) makamı vardır. *Kâbe Kavseyn*, *ittisal* denilen temyizin bekâsıyla beraber *Hak ile ittihad*dan; *Ev ednâ* ise, *ayn-ı cem'deki ehadiyyet-i zâtiyyeden* ibârettir. *Ev ednâ'da* temeyyüz ve itibârî olan ikilik, fenâ-i mahz ve tams-i küllî sebebiyle, abd ve Hak arasından kalkar. Müfessirler bu kelimeyi Allah'a yakınlık olarak yorumlamışlardır. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 415, 416.

⁶⁸ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 137, m. 91

⁶⁹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 137, m. 91.

o kemâlât Hazret-i Zât'ın aynasında yeniden yansır ve zuhûr ederse, işte o zaman *kâbe kavseyn* sırrı ortaya çıkar."⁷⁰ İmâm-ı Rabbânî bu mâkamda kalınmaması *ev ednâ* mâkamına ulaşılması gerektiğine dikkat çekmekte "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı" âyetinin mânâsına mazhar olabilmek için de ârifin üzerinde hüküm ve eser bulunmaması, adem kirinden temizlenmesinin şart olduğuna işaret etmektedir.⁷¹

İmâm-ı Rabbânî bütün bu yakınlaşmalardan "mümkün, vâcibin zâtının aynı olur" gibi bir ittihâdî çıkarım yapılmaması gerektiğini ifâde etmektedir. Bunun yerine, "mümkünün varlığını sürdürmesi, Allah Teâlâ'nın katışıksız zâtıyla olur ve Zât Teâlâ'nın gölgelerinden bir gölgeyle olan varlığı zâil olur" görüşünü ileri sürmektedir.⁷²

İmâm-ı Rabbânî "Melekler ve Rûh (Cebrâîl), oraya miktarı dünya senesi ile ellibin yıl olan bir günde yükselip çıkar."⁷³ âyetinin seyr ilallaha işaret ettiğini bildirmiştir. Ona göre bu aynı zamanda fenâ fillah ve beka billâh makamlarının hakîkatine, sülûkün sonu olan mutlak fenâyâ da ulaşmayı ifade eder. Sâlik bu arada emir âleminden beş latîfeyi (*kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ*)geçip asıllarında seyre başlamış olur.⁷⁴ Ancak bu uzun görünen mesafe sanılanın aksine uzak değildir. Çünkü Allah Teâlâ kula kendisinden daha yakındır. Buradaki uzaklık idrâk ve bilme itibâriyledir. Mekân ve mesafe itibariyle değildir. Dâirenin bitimindeki nokta başlangıcına en yakın olan noktadır. Ancak sırtı başlangıca ve yüzü başka tarafa dönük olursa başlangıca yakın olmasına rağmen oradaki varlığı uzaktır. Yaklaşması bütün noktaları aşmaya bağlı kılınmıştır.⁷⁵ İmâm-ı Rabbânî bir diğer mektûbunda ise

⁷⁰ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 360, m. 300.

⁷¹ Bkz. Necm Sûresi 53/8; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 153, 154, m. 111. Âyette geçen Tedellî kelimesi için Ethem Cebecioğlu'nun açıklaması şöyledir: Arapça sarmak demektir. Mukarrabîn'in son mertebeye ayıklık veren bir alana inişini ifade eder. Hakk'ın kutsal olan zattan inişi. Burada kastedilen kudsî zât öyle kutsî bir zâttır ki, Allah'tan gayri hiçbir istidad, ister geniş ister dar olsun, oraya ayak basamaz. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 704.

⁷² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 81, m. 64. İmâm-ı Rabbânî'nin diğer Kâbe Kavseyn ev ednâ izahatları için Bkz. **Mektûbât**, C. I, s. 244, m. 260; C. II, s. 33, m. 21; C. III, s. 180, m. 121.

⁷³ Meâric Sûresi 70/4, **Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Me'âli**, s. 567. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 20, m. 13; s. 242, m. 260; s.338, m. 290; C. III, s. 88, m. 71.

⁷⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 242, m. 260; s. 337, 338, m. 290.

⁷⁵ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 88, m. 71.

Nakşibendî silsilesine âit olan cezbe sayesinde bu mesafenin az bir zamanda aşılabileceğini bildirmiştir.⁷⁶

5.2.3. Zikrullah

İmâm-ı Rabbânî'ye göre ahirette kurtuluş Allah Teâlâ'yı çokça zikretmeye bağlıdır. Zikirle çokça meşgûl olmak zikirle bağdaşmayan şeylerden kaçmak gerekir. Kurtuluş reçetesi budur. Allah Teâlâ “Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz”⁷⁷ buyurmaktadır.⁷⁸

Kalbin itmi'nâna kavuşmasının yolu *nazar* (düşünce) ve *istidlâl* (delile dayalı bilgi) ile değil Allah'ı zikretmekten geçer. “Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur”⁷⁹ Şüphesiz zikirde hakîkî anlamda olmasa bile Cenâb-ı Kuds-i Teâlâ ile münâsebet kurmak söz konusudur. Bu her ne kadar zâhiren mümkün gözükme de zikreden ile zikredilen arasında bir tür irtibat ve muhabbeti gerektiren bir ilişki oluşur. Muhabbet de zikredeni kuşatınca bundan öte itmi'nândan başka hiçbir şey kalmaz. Durum kalp mutmainliği derecesine ulaşınca ebedî devlet kesinleşmiş olur.⁸⁰

İmâm-ı Rabbânî'ye göre alış-veriş de olsa yüce şerîata uygun olarak yapılan her şey zikir kabûl edilir. “Bütün hal ve hareketlerimizde şer'i hükümlere uymalıyız ki bunların hepsi zikir sayılsın. Zira zikir gafleti yok etmektir. Bütün işlerde Allah'ın

⁷⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 337, m. 290. Seyr-ü sülûk mertebeleri ile ilgili olarak detaylı bilgi için Bkz. İmâm-ı Rabbânî, “Mükâşefât-i Gaybiyye”, **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 262-270, (Mütercim'in açıklaması).

⁷⁷ Enfâl Sûresi 8/45; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 174, m. 206.

⁷⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 174, m. 206.

⁷⁹ Ra'd Sûresi 13/28, 29; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 99, m. 92; s. 175, m. 206; s. 278, m. 266; C. III, s. 52, m. 36.

⁸⁰ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 99, m. 92; C. III, s. 52, m. 36; İmâm-ı Rabbânî 'ye göre zikrin esas gayesi Allah Teâlâ'dan başkasıyla olan alakayı kesmektir. Zaten manevî hastalıkların temelinde de bu alaka yatmaktadır. Bu alaka kesilmedikçe ne imânın hakîkatine erişilir ne de şer'i hükümleri uygulamak insana kolay gelir. **Mektûbât**, C. III, s. 26, m. 17.

emir ve yasaklarını gözetirsek, iyilikleri emreden ve kötülükleri yasaklayan Allah'a karşı gafletten kurtulmuş olur ve sürekli zikir halini yakalamış oluruz."⁸¹

İmâm-ı Rabbânî Hz. Peygamber'in "Zikrin en faziletlisi Lâ ilâhe illallah⁸²" sözüne istinâden; "Bâtıl ilahları red, hak ilahı ispat konusunda en kapsamlı ifâde "lâ ilâhe illallah" sözü yani kelime-i tevhiddir"⁸³ demiş ve şu şekilde açıklama getirmiştir: "Nasıl kelime-i tevhid daha üstün olmasın ki? Bu sözün ilk kısmı (lâ ilâhe) Allah'ın dışında her şeyi reddetmektedir.⁸⁴ Bu söz gökleri, yerleri, arşı, kürsîyi, levh-i mahfûzu, kalemi, âlemi ve âdemi, hâsıl-ı kelâm her şeyi reddetmektedir. Sözün diğer kısmı ise (illallah) burhanı yüce olan hakîkî ilâhı yani Allah'ı ispat etmektedir. Ki o Allah yerlerin göklerin ve kendisinin dışında âfâkî ve enfûsî her şeyin yaratıcısıdır. Bunların hepsi nitelik ve niceliğe bağlı şeylerdir. Âfak ve enfûs aynalarında görünen her şey zorunlu olarak nitelik ve niceliğe bağlı kalır ki bu bakımdan reddedilmeyi hak ederler. İmâm-ı Rabbânî'ye göre bilginiz, vehmimiz, müşahedemiz ve algılarımıza konu olabilecek olan her şey niteliğe bağlı ve misâli bulunan varlıklardır. Bunlar hudûs ve imkân noksanlığına bulaşmış şeylerdir. Bildiğimiz ve algıladığımız her şey vehimlerimiz tarafından şekillendirilmiş biçimlerdir. Bilgimizle alakası olan tenzîhimiz gerçekte teşbîhin ta kendisidir. Bilgimizle orantılı bulunan kemâlimiz noksanlıktan başka bir şey değildir. Tecellî keşif ve müşâhedemize konu olan her şey aslında Allah'tan başka şeylerdir. Allah Teâlâ ötelere ötesindedir. Nitekim Allah Teâlâ Hz. İbrahim'den naklen şöyle buyurmaktadır. "İbrâhim: Yonttuğunuz şeylere mi ibadet edersiniz! Oysaki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yaratı, dedi."⁸⁵ Yonttuğumuz her şey Allah'ın yaratıklarıdır. Bunları ister ellerimizle ister vehimlerimizle yontmuş olalım bir şey değişmez. Bunlar asla ibadeti hak etmiş değildirler. İbâdeti hak eden tek varlık

⁸¹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 38, m. 25; İmâm-ı Rabbânî 'nin bu mânâyı te'yîdeden diğer mektûbları için Bkz. C. II, s. 58, m. 37; s. 80, m. 46; İmâm-ı Rabbânî sürekli zikir halini dâima Allah Teâlâ'nın huzurunda olma bilincini "*yâd dâst*" kavramıyla ifâde etmiştir. Tosun, "Mebde' ve Meâd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, 30. Bölüm, s. 85.

⁸² Tirmizî, No: 3383; İbnü Mâce, No: 3800, İbnü Hibbân, Sahîh, No: 846.

⁸³ İmâm-ı Rabbânî 'nin bu meâlde açıklaması için Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) 47. Bölüm, s. 212.

⁸⁴ Bu meâlde açıklama için Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Mebde' ve Meâd", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) 47. Bölüm, s. 120; 49. Bölüm, s. 123.

⁸⁵ Sâffât Sûresi 37/95, 96, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 448. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 17, m. 9.

nitelik ve misalden yüce olan Allah Teâlâ'dır. Bizim vehmimizin sınırı onu idrakin eteklerine varamaz, keşif ve müşâhedenin gözleri onun celâl ve azametini müşahededen âcizdir. İşte böyle nitelik ve misalden münezzehtir olan Allah'a iman ancak gaybîdir."⁸⁶

İmâm-ı Rabbânî kelime-i tevhîd, Kur'ân tilâveti ve uzun namaz kılmak arasında hangisinin daha faziletli olduğu sorusuna şöyle cevap vermiştir: "Bu saydıklarınız arasında kelime-i tevhîd zikri namazın şartı olan abdest gibidir. Abdest olmadıkça namaza başlamak sahîh olmaz. Bunun gibi kelime-i tevhîdle ilgili mânevî eğitimi tamamlamadıkça farz, vacip ve sünnetlerin dışında kalan bütün ibadetler mâlayânî (faydasız işler) kabilindendir. Önce kalbin hastalığını tedâvî etmeli daha sonra bedenin gıdası hükmünde olandığer ibadet ve iyilikleri yerine getirmeye çalışmalıdır. Kalp hastalığı da ancak kelime-i tevhîdle tedâvi edilir. Hastalık tedavi edilmeden alınan her türlü gıda hem faydasızdır, hem de hastalığın şiddetlenmesine sebeptir."⁸⁷

İmâm-ı Rabbânî *tesbîh* (Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan berî kılmak) *tahmîd* (Allah Teâlâ'ya hamd etmek) *tekbîr* (Allah Teâlâ'yı yüceltmek) kavramları üzerinde de durmuştur. Ona göre "*sübhanallah*" şaşılacak bir zikirdir. Lafızları son derece azdır ancak mânâları ve faydaları oldukça fazladır. Hamd zikrini tekrarlayarak Allah Teâlâ'nın ihsânına ve diğere nîmetlerine şükredilmiş olur. Tekbîr zikrini tekrarlamak, bu şükrün ve özür dilemenin Allah Teâlâ'nın şânına layık olamayacağına ve Allah Teâlâ'nın bunlardan çok daha yüce olduğuna işaret etmektedir. Çünkü bu şükrün ve özür dilemenin kabulü için de çokça istiğfâr etmek ve özür dilemek gerekir. Allah Subhânehû'nün hamdi kendine dönmektedir; "Senin izzet sahibi Rabbin, onların isnad etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir. Gönderilen bütün peygamberlere selâm olsun! Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun!"⁸⁸

⁸⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 17, m. 9. İmâm-ı Rabbânî burada kelime-i tevhîdin hakîkatî zımnında ulûhiyyet konularından tenzîhi işlemiştir.

⁸⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 13, m. 12.

⁸⁸ Sâffât Sûresi 37/180-182; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 373, m. 309. Bu âyetler başka mektûplarda hâtîme kabilinden dua mahiyetinde zikredilmiştir. Hatta mektûbâtın son kelimeleri bu âyetlerdir.

İmâm-ı Rabbânî'ye göre tesbîh tevbenin anahtarı hatta özüdür. Dolayısıyla tesbîh, günahları yok etmek ve çirkinliklerden kurtulmak için bir vesîledir. Bu yüzden de terâzide ağır gelir, hasenât kefesini ağır bastırır ve Rahmân tarafından sevilir.⁸⁹ Zira Allah Teâlâ affetmeyi sever. Allah Teâlâ'yı tesbîh eden ve O'na hamd eden kişi şânına uymayan sıfatlardan O'nu tenzîh edip kemâl ve cemâl sıfatlarının da O'nda bulunduğunu kabûl etmiş olur. Böylece cömert ve lutufkâr olan Allah Teâlâ da kendisini tesbîh eden bu kişiyi ona yaraşmayan şeylerden uzak tutar ve bu hamd eden kulunu kemâl sıfatıyla donatacağı umulur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?"⁹⁰

İmâm-ı Rabbânî kendisine sorulan: Ebûbekr-i Sıddîk seyr sülûkünü tamamladıktan sonra "dilin zikri laklaka, kalbin zikri vesvese, rûhun zikri şirk, sırrın(iç âlemin)zikri ise küfürdür" demiştir. Bu ne anlama gelir? sorusuna "Bilesin ki, ne tür zikir olursa olsun, zikir denildiğinde zikreden(zâkir) de, zikir olunan (mezkûr)da akla gelmektedir. Oysa maksat, zikrin de zikredenin de zikrolunanda fenâ bulmasıdır. Binâenaleyh bu anlamda zikre laklaka, vesvese, şirk ve küfür demesinde bir sakınca yoktur. Ancak şunun da bilinmesi gerekir ki, zikre bu isimlerin takılması fenâ ve bekâ hâli meydana gelmeden öncedir. Zira fenâ hâsıl olduktan sonra zikredenin varlığı ve zikrinin sabit olması kınanmamıştır. Bu sözün Sıddîk hazretlerine, hele de işini tamamladıktan sonra, dayandırılması hiç hoş değildir" şeklinde cevap vermiştir.⁹¹

5.3. Tarikat İntisabı

5.3.1.Nakşibendiyye Tarîkatının Fazîleti

İmâm-ı Rabbânî'ye göre silsile-i aliyye-i Nakşibendiyye birçok yönden diğer silsilelerden üstündür. Bu tarîkatın diğerlerinden üstünlüğü âşikârdır. Bu üstünlüğe gerekçe olarak İmâm-ı Rabbânî şu özellikleri sıralamaktadır. (1) Diğer tarîkatların aksine bu tarîkat peygamberlerden sonra insanların en üstünü olan Hz.

⁸⁹ İmâm-ı Rabbânî burada mektûbun başında zikrettiği hadîse işâret etmektedir."İki kelime vardır. Bunlar dile hafîf, terazide ağır, Rahmân'a da sevgilidirler; Subhânellahi ve bihamdihî, Subhânallahî'l-azîm (Allah'ı hamdıyla tesbîh ederim; Yüce Allah'ı tenzîh ederim) kelimeleridir. Buhârî, Da'avât, 65, No: 6406; Müslim, Zikir ve'd-Du'â,10, No: 2694.

⁹⁰ Rahman Sûresi 55/60; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 372, m. 308.

⁹¹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 223, m. 245.

Ebû Bekr Sıddîk'a ulaşmaktadır. (2)Diğer tarîkatların aksine bu tarîkatta son mertebe ilk mertebeye dâhil edilmiştir.⁹² (3) Bu tarîkatın büyüklerine göre müteber olan şuhûd (Allah'ı müşâhede) şuhûd-î dâimîdir (sürekli görme ve düşünmedir). Bu hâli"yâd dâşt" diye ifâde etmişlerdir. Sürekli olmayan şuhûd ise onlara göre müteber değildir. Diğer tarîkatlarda ise böyle değildir. (4) Bu tarîkatta mertebeleri aşmak, şerîat sahibine tam olarak tabi olmadan mümkün değildir. Diğer tarîkatlarda ise böyle değildir. Bir miktar tâbî olmak ile ve riyâzât ve mücâhedelerin (perhizlerin) yardımıyla merhaleleri kat ederler. Bu iddia delîl ister, delîli de şudur: Bu büyükler cezbe yardımıyla merhaleleri aşarlar. Diğer tarîkatlarda ise ağır riyâzât ve mücâhedelerle mertebeleri kat ederler. Cezbe mahbûbluğu (Allah'ın sevgilisi olmayı) gerektirir. Ortada mahbûb yoksa cezbe nasip etmezler. Allah'a doğru çekmezler. Mahbûb olmanın şartı da Rabbü'l-âlemîn'in mahbûbuna (sevdiği Hz. Muhammed'e) tabi olmaya bağlıdır. "(Rasûlüm!) de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah'da sizi sevsin"⁹³ âyet-i kerîmesi buna delildir. O halde bir sâlikte peygambere tabi olmak ne kadar çok ise cezbe de o kadar çok olur. Cezbe ne kadar çok olursa mertebeleri aşması o kadar kolay ve çabuk olur. Bu sebeple tam tâbî olma bu büyükler yolunun şartı olmuştur.⁹⁴

İmâm-ı Rabbânî insan için gerekli olan ve sorumlu olduğu şeyin emirleri yerine getirmesi ve yasaklardan kaçınması olduğunu bildirmiş ve buna delil olarak "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının."⁹⁵âyetini zikretmiştir. İnsan "Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır"⁹⁶ âyeti

⁹² Nakşibendî tarîkatında seyr sülûk, emir âlemine âit olan kalpten başlar. Diğer tarîkatlarda ise nefsi tezkiye ve bünyeyi arındırmayla işe başlarlar. Ondan sonra emir âlemine geçer ve burada Allah'ın dilediği mertebeye kadar yükselirler. Bu sebeble diğerlerinin son mertebesi nakşî büyüklerinin başlangıç noktasında toplanmış ve böylece tarîkatları Allah'a en yakın yol olmuştur. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 245, m. 260. İmâm Rabbânî'nin bu konudaki diğer bir açılımı şöyledir: Azîz dostum! Nakşibendî tarîkatında şeyhlik ve müritlik diğer tarîkatlarda olduğu gibi külah ve secereyle değil, tarîkat eğitimi almak ve vermekle olur. Nakşibendî büyüklerinin yolu sohbetir (beraberliktir). Onların terbiyesi yansıma yoluyladır. Bu sebeple diğerlerinin son basamağı onların ilk basamağına indirilmiştir. Onların yolu en yakın yol kabul edilmiştir. (C. II, s. 28, m.18.) Bu meâlde bir diğer mektûp için Bkz. C. I, s. 182, 183, m. 210.

⁹³ Âl-i İmrân Sûresi 3/31; İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) 40. Bölüm, s. 249.

⁹⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) 40. Bölüm, s. 248, 249. Bu meâlde ayrıntı için Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 182, m. 210; s. 336, m. 290.

⁹⁵ Haşr Sûresi 59/7, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 545. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 221, m. 243

ile de ihlâs ile emrolunmuştur. İmâm-ı Rabbânî'ye göre ihlâs, zâtî muhabbet ve fenâ olmaksızın oluşmaz. Öyle ise fenâyı elde etmek için aracı olan tasavvuf yoluna girmek gerçek ihlâsa ulaşmak için de zorunlu hale gelmiş olur.⁹⁷

Olgunluk ve olgunlaşma mertebelerinde tasavvuf yolları birbirinden farklı oldukları için, tercih edilecek en uygun ve evlâ tarîkat, sünnete uymayı düstûr edinmiş olan ve şerîatin hükümlerini yerine getirmeye en muvafık olan tarîkattır. Bu da Nakşibendî büyüklerinin tarîkatıdır. Zîra bu büyükler bu yolda sünnete uymayıbidatlerden kaçınmayı düstûr edinmişlerdir.⁹⁸ Öyle ki imkân oldukça zâhirde ve bâtında faydalı olduğunu görseler bile, ruhsat ile amel etmeyi câiz görmez, şekil olarak yaşantılarına zarar verdiğini bilseler bile azîmet ile amel etmeyi bırakmazlar. Ayrıca halleri⁹⁹ ve vecdleri¹⁰⁰ şerîat hükümlerine uygun duruma getirmişler, zevkleri ve marifetleri aslî ve fer'î dînî ilimlere hizmetçi kabul etmişlerdir.¹⁰¹

"Dînin değerli mücevherlerini bırakıp, ceviz değerindeki vecdi ve muz kıymetindeki hali anlamazlar. Sûfilerin turrehâtı¹⁰² ile aldanmaz ve kanmazlar. Nusûsu bırakıp Fusûs'a ve Futûhât-ı Medeniyye'yi bırakıp Futûhât-ı Mekkiyye'ye iltifât etmezler.¹⁰³ Hallerinin devamlı olması durumlarının sürekliliği arz etmesi buradan gelmektedir. Mâsivâ nakışları onların bâtınlarının derinliklerinde öylesine unufak olmuştur ki kendilerini bin sene zorlayıp mâsivâyı düşünmeye çalışsalar, yine de düşünemezler. Başkaları için şimşek gibi geçen Zât tecellîsi bu büyükler için dâimîdir. Ardından gaflet ve ayrılık gelen huzur haline onlar asla itibâr etmezler. "O

⁹⁶ Zümer Sûresi 39/3, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 457. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 221, m. 243.

⁹⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 221, m. 243.

⁹⁸ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 278, 279, m. 266.

⁹⁹ Hal: Arapça hal, durum demektir. Zikir, hüznün sevinç gibi durumlarda kalbe gelen şeye denir. Bu bast (açıklık), kabz (tutukluk) türünden bir şey olup geçicidir. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 314.

¹⁰⁰ Vecd: Arapça, bulmak anlamındadır. Sâlikin zorlaması istemesi olmadan kalbe gelen hâle vecd denir. Hakk'ın sırrına muttali olduğu zaman rûhun ulaştığı huşûya denir. Bir başka tanıma göre vecd; zikrin tatlılığı hissedildiğinde, rûhun şevkin galebesine tahammülden âciz kalmasıdır. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 750-751.

¹⁰¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 221, m. 243.

¹⁰² Turrehât: Arapça saçma sözler, bâtıl boş şeyler demektir. Sûfiyenin cezbede boğulmuş olanların bulundukları hâle mağlûb bulunmaları sebebiyle, dışı şerîata aykırı gibi görünen ifâdelerine turrehât (veya sümüklü tasavvuf) denir. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 723.

¹⁰³ **Fusûsu'l-Hikem ve Futûhât-ı Mekkiyye**, Muhyiddîn İbn-i Arabî'nin iki kitabının adıdır. Nusûs, âyet ve hadîsler, Futûhât-ı Medeniyye ile kastedilen ise vahiydir. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 125, m. 131 (Mütercimnin dipnotu O. Ençakar) Yani âyet ve hadîslere dayalı hükümleri bırakıp başka kitaplarda yazılı olanlara itibar etmezler demektir.

erler ki ne ticaret ne de alış veriş onları Allah'ı zikirden alıkoymaz"¹⁰⁴ âyeti onların hâlini beyan etmektedir. Bütün bu sayılanların yanı sıra onların yolu yolların en yakını ve kesinlikle hedefe ulaştırılanıdır. Diğer tarîkatlarda sonda elde edilen hâl, onların yolunda başta elde edilir."¹⁰⁵

İmâm-ı Rabbânî Nakşibendî tarîkatının büyüklerinin (nisbet) şuur ve huzûr hâlinin diğerlerinin pek çoğundan üstün olduğunu bildirmiştir. "Ancak âfâk(insanın dışındaki âlem) ve enfüsün (insanın iç âlemi) ötesinde, cezbe ve sülûkün dışında velîlerin velîlik kademlerine bir mecâl ve geçit olmadığı için, bu büyükler doğâl olarak âfâk ve enfüsün dışından haber vermemişlerdir. Sülûk ve cezbenin ötesindeki hallerden bahsetmemişlerdir. Onların sözleri velâyât kemâlâtının ölçülerine göre sâdır olmuştur. Allah dostları fenâ ve bekâdan sonra gördükleri her şeyi enfüste görmekte, her bildiklerini de enfüste bilmektedirler. Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?"¹⁰⁶ Hamd ve minnet Allah Subhânehû'ya olsun ki bu büyükler enfüsün dışındakilerden haber vermemiş iseler de, enfüse müptelâ ve meftûn da olmamışlardır. Aksine enfüsü de âfâk gibi "Lâ" kelimesinin altına koymuşlar ve onları da maksadın dışında görerek reddetmişlerdir."¹⁰⁷

İmâm-ı Rabbânî Nakşibendî tarîkatında zikrin daha ilk basamakta zorunlu olduğuna işaret etmiştir. Ona göre zikir esnasında çam kozalağı şeklindeki kalbe tevecüh edilir. Çünkü bu et parçası hakîkî kalbin yuvası mesabesindedir. Mübârek "Allah" zikri bu kalpte icrâ edilir. Bu esnâda kasıtlı olarak herhangi bir uzuv hareket ettirilmez. Bütünüyle kalbe müteveccih olarak (hayal gücünü zorlayıp, kalbin şeklini aklına getirmeye çalışmadan) oturulur. İmâm-ı Rabbânî meselenin önemine binâen

¹⁰⁴ Nûr Sûresi 24/37, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 354. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 125, m. 131; s. 222, m. 243.

¹⁰⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 222, m. 243. Aynı mânâda bilgiler için Bkz. C. I, s. 125, m. 131.

¹⁰⁶ Zâriyât Sûresi 51/21; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 39, m. 30; C. II, s. 66, m. 42.

¹⁰⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 39, m. 30; C. II, s. 66, m. 42; İmâm-ı Rabbânî bu mektûbun devamında şöyle demektedir: "Bu büyüklerin muhabbet devlet bereketi ile âfâk ve enfüs ile işleri olmaz. Âfâk ve enfüs hep onlara tâbidir. Sülûk ve cezbe onların muamelelerine bağlıdır. Bu büyüklerin ana sermayeleri muhabbettir ki, bu muhabbetle mahbûba itaat olmazsa olmaz şarttır. Mahbûba itaat ise Allah Teâlâ katında makbûl din olan şerîatin hükümlerini yerine getirmeye bağlıdır. Kâmil anlamda muhabbetin göstergesi şerîatin hükümlerini tam olarak yerine getirmektir. Şerîatin hükümlerini tam olarak yerine getirmek ise ilim, amel ve ihlâsa bağlıdır. Her sözde, her işte, her duruşta ve her harekette ihlâslı olmak ancak muhlâsların (Allah tarafından ihlâsa erdirilmiş olanların) hâlidir. İhlâslı olmaya çalışanlar bu muammadan ne anlayabilirler ki?" **A.e.**, s. 67.

doğrudan muhatabına hitap tarzıyla devâm etmektedir. "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"¹⁰⁸ gerçeğini aklında tutarak mübârek "Allah" lafzını düşün. Buna ilâveten hiçbir sıfatı düşünme, hatta Allah Teâlâ'nın "hâzır" ve "nâzır" olma sıfatlarını bile düşünme ki, Zât-ı Pâk-i Sübhânî'nin huzurunda olma zirve noktasından inip sıfatlarının aşağı noktasına düşmeyesin. Aksi halde kesret içinde vahdeti müşâhedeye düşersin ve de eşi benzeri olmayan Allah Teâlâ'ya bağlanmak ve O'na teveccüh etmek yerine benzerleri müşâhede ile mutmain olursun. Zira misal aynasında görülen hiçbir şey, eşi ve benzeri olmayan Allah olamaz. Kesrette müşâhede edilen hiçbir şey elbette gerçek tek (Vâhid-i Hakîkî) olamaz. Aklı başında kişi, misal âlemini geçip, eşi ve benzeri olmayanı talep eder, kesret dâiresi dışındaki Allah Teâlâ'yı arar."¹⁰⁹

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Nakşibendî büyükleri ahadiyyet¹¹⁰ dâiresine olan teveccühlerinden dolayı zâttan başka isim ve sıfatı kastetmezler. Onlar diğerleri gibi zâttan sıfatlara inmez, zirveden aşağılara düşmezler. İmâm-ı Rabbânî bu tâifeden bir gurubun önce Allah isminin zikrini seçip sonra bununla yetinmeyerek, *es-Semi'*, *el-Basîr*, ve *el-Alîm* isimlerini mülâhaza ederek tekrar bu isimlerden yükselerek Allah ismine geçmelerini hayretle karşılamış, bunlar niçin sadece Allah ismiyle yetinmiyorlar da ahadiyyetin dışında kendilerine yönelecek başka bir kible ediniyorlar demiştir. Ona göre "Allah kuluna kâfi değil midir?"¹¹¹ ayeti bu konuda kesin bir nasırdır. "(Rasûlüm) sen "Allah" de, sonra onları bırak" âyeti de bu manayı desteklemektedir.¹¹²

İmâm-ı Rabbânî'nin Nakşibendî tarîkatındaki kelime-i tevhîd anlayışı ile diğer tarîkatlardaki kelime-i tevhîd anlayışı mukayesesi şöyledir: Ona göre, "Diğerleri ispata ehemmiyet verirler, bunlar ise mâsivâyı reddetmeye ehemmiyet verirler. Diğerleri kelime-i tevhîdi ispat dâiresini genişletmek ve gayr olduğu açık olan âlemin ayn ve hak olarak inkişaf etmesi için tekrarlamakta ve her şeyi Allah Teâlâ olarak görmektedirler. Bu büyüklerin kelime-i tevhîdi tekrar etmelerinin sebebi ise nefîy dâiresinin genişlemesi ve böylece bilinen ve müşâhede edilen her şeyin

¹⁰⁸ Şûrâ Sûresi 42/11; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 162, m. 190.

¹⁰⁹ Şûrâ Sûresi 42/11; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 161, 162, m. 190.

¹¹⁰ Ahadiyyet: Bütün isim ve sıfatlardan mücerret olarak Allah'ın zâtının tek ve bir olduğunu ifade eden bir terimdir. Süleyman Uludağ, **DİA**, C. I, s. 484.

¹¹¹ Bkz. Zümer Sûresi 39/36; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 36, m. 23.

¹¹² Bkz. En'am Sûresi 6/91; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 36, m. 23.

nefiy dâiresine girmesini sağlamaktır. İspat dâiresinde ise hiçbir şey ne görülmekte ne de düşünülebilmektedir."¹¹³

5.3.2. Nazar Ber-kadem, Hoş Derdem, Sefer Dervatan, Halvet Derencümen Tabirleri

Nazar ber-kadem Nakşibendî tarîkatının temel olan esaslarından biridir.¹¹⁴ İmâm-ı Rabbânî'ye göre *Nazar ber-kadem*den maksat nazarın(bakışın) ayağı aşmaması ve yukarıya meyletmemesi değildir. Zira bu vâkıâya terstir. Bakış ayağı aşar, önüne geçer ve onu arkasına alır. O halde yüksek derecelere çıkmak önce bakışla ardından da adım atıp ilerlemekle olur. Adımlanacak mertebelerin sonu, sâlikin istidadının hatta sâlikin ayağı üzerinde olduğu peygamberin istidâdının sonudur. Sâlik o peygamberin ayağındadır. Ancak birinci adım aracısızdır. İkincisi ise bir vâsıtayla olur. Bu istidâd mertebelerinin üstünde adıma yer olmayıp artık burada nazar vardır. Eğer bu nazarda keskinlik olursa, onun nihâyeti sâlikin ayağının üzerinde olduğu peygamberin nazar mertebelerinin sonuna kadardır. Çünkü bir peygambere gerçek mânâda tabi olan kâmil büyüklerin, o peygamberin bütün kemâlâtından nasîbi olur. Ancak sâlik, aracısız olarak ve bir peygambere tabi olarak, kendi istidâd mertebelerinin sonuna kadar ayak ve nazarla birlikte ilerler. Buradan sonra ayak âciz kalır. Nazar tek başına ilerlemeye devam eder ve o peygamberin nazar mertebelerinin sonuna kadar yükselir.¹¹⁵

Eğer *nazar ber-kadem* ile adımın nazar makamına hiçbir zaman ulaşamayacağı şekilde, nazardan geri kalması gerektiği kast ediliyorsa bu iyidir. Çünkü bu mânâ ilerlemeye engel olmaz. Aynı şekilde nazar ve kadem ile zâhirî olan nazar ve kadem kast ediliyorsa bu da olabilir. Zira yürüme esnasında nazarda tefrika hâsıl olur ve değişik hislere kapılarak dağılır. O halde gözü ayağa dikmek, cem'iyyet

¹¹³ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 35, m. 23. İmâm-ı Rabbânî 'nin Nakşibendî tarîkatındaki zikir ile ilgili görüşleri için Bkz. **Mektûbât**, C. I, s. 99, m. 92,93; s. 132, m. 146; s. 173, m. 203; C. II, s. 83, m. 49; C. III, s. 37, m. 25; s. 108, m. 84.

¹¹⁴ Nazar Ber-Kadem: Arapça ve Farsça kelimelerden mürekkep bu ifâde, ayağa bakmak anlamına gelir. Nakşî istilâhdandır. Sülûk gören kişinin nerede olursa olsun, zihnî konsantrasyonunu dağıtmamak için hep ayağının ucuna, yürüyeceği yere bakmasıdır. Bu, kendini beğenme hastalığından kurtulmaya vesile olarak görülür. Bu şekilde varlık mertebeleri aşıp mahviyata ve fakra erilir. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 540.

¹¹⁵ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 197, m. 221; s. 357, m. 295.

hâline en fazla yaklaştıran bir tutumdur. *Nazar ber-kademden* bu mânâyı kasdetmek beraberinde bulunan diğer bir ifâdenin mânâsına da uygundur. Bu ifâde hûş der-demdir¹¹⁶. Yâni aklın nefeste olmasıdır. Sonuç olarak birinci ifâde *nazar ber-kadem âfâkî tefrîkayı*, ikincisi *hûş der-dem* ise enfüsî tefrîkayı engellemek içindir.¹¹⁷

"Bunlarla beraber olan üçüncü bir terim daha vardır. Bu, *sefer der-vatandır*.¹¹⁸ *Sefer der-vatan* bu yüce tarîkata has, "sonda yaşanacak olanı başlangıca yerleştirme" esasının gerçekleşme yeri olan seyr-i enfüsîden (iç âlemdeki yolculuk)tan ibârettir. Seyr-i enfüsî her ne kadar bütün tarîkatlarda var ise de, diğer tarîkatlarda seyr-i âfâkîden sonra gerçekleşmektedir. Bu tarîkatta ise seyr, seyr-i enfüsîden başlar. Seyr-i âfâkî, seyr-i enfüsînin içine yerleştirilmiştir. Bu yolda bu itibarla da başlangıcın sona yerleştirildiği söylene yeridir."¹¹⁹

Dördüncü terim ise *halvet der-encümandır*.¹²⁰ *Sefer der-vatana* ulaşıncı halk içinde de, vatanın halvetinde sefer yapılır. Âfâkın tefrikası, enfüsün odasına giremez. Tabii ki bu da enfüs odasının kapılarının kapatılıp, bütün gediklerin ve deliklerin tıkanması durumunda olur. Tefrikanın celvetinde¹²¹, konuşan, muhâtap olan ve başkasına iltifat eden olmamalıdır. Bütün bu zorlanmalar yolun başında ve

¹¹⁶ Hûş Der-Dem: Farsça her an uyanık olmak demektir. Nakşî istilâhıdır. Sûfilere göre her insanın soluğu "ha"sesi şeklinde vücûda girip çıkar. Bu "hâ-yı hüviyet"e işarettir. Bu bakımdan insanoğlu, her nefeste istese de istemese de zikir çekmektedir... Ancak insan olayın farkında olmadığından bu zikir sayılmaz. Tıpkı uykuda sayıklanan söz gibi bir fayda vermez. Zikir hâli her an Allah'ı düşünen kimse için mevcuttur. Tasavvufî olgunluğeti ihsan şuurunu sağladığı için bu durumda olan kişiler, her an uyanıktır. Cebecioglu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 371.

¹¹⁷ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 197, m. 221; s. 356, 357, m. 295.

¹¹⁸ Sefer der-vatan: Arapça ve Farsçadan oluşan bir sözcük. Vatanda yolculuk yapmak demektir. Bu bir Nakşibendîyye tabiridir. Sâlikin fenâ huylardan iyi huylara yönelmesi beşerî sıfatlardan melekî sıfatlara ulaşması demektir. Maddî yolculuk ile bir kimsenin kötü huylarını bırakması mümkün değildir. Mühim olan iç dünyada yolculuktur. Ancak Nakşî şeyhleri bir mürşid bulana kadar maddî manada sefer yapılmasını tavsiye ederek irşad ediciyi bulduktan sonra, onun terbiyesinde ikâmet etmekle kötü huylardan iyi huylara yönelmenin önemini vurgulamışlardır. Cebecioglu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 624, 625.

¹¹⁹ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 197, m. 221; s. 357, m. 295.

¹²⁰ Halvet der-encümen: Farsça, toplum içinde yalnızlık manasına gelir. Nakşî istilâhı olarak, toplulukta Allah ile yalnız kalabilme sanatını ifade eder. Nûr suresindeki "ticaret ve alışverişin Allah'ı hatırlatmaktan alıkoymadığı kişiler" Nûr Sûresi 24/37 esprisi bu prensiple terimlendirilmiştir. Nakşîlikte sohbet esastır. Yâni tek başına halvete çekilmek yerine, toplulukta halvet temel alınır. Nakşîlik bu yönü ile pasivist olmaktan uzaktır. Cebecioglu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 324. Daha geniş bilgi için Bkz. Süleyman Uludağ, "Halvet der-encümen", **DİA**, C. XV, s. 387, 388.

¹²¹ Celvet: Sâlikin benliğinden arınmış ve ilâhî vasıflarla bezenmiş olarak halvetten çıkıp insanlara karışması anlamına gelen bir tasavvuf terimi. Süleyman Uludağ, "Celvet", **DİA**, C. VII, s. 275.

ortasındadır. Yolun sonunda bunların hiç biri gerekmez. Çünkü yolun sonuna ulaşan muntahî tefrika içinde cem'iyetle ve gafletin ortasında huzûrla vasıflanmıştır.¹²²

"Bu anlatılanlardan yola çıkarak, sona ulaşmış olanın cem'iyetinde tefrikanın olması ile olmamasının eşit olduğu zannedilmesin. Burada kast edilen bunların bâtın cem'iyetinin eşit olmalarıdır. Bununla birlikte şayet sona ulaşanın zâhiri bâtınıyla birleşirse ve tefrika zâhirinden de uzaklaşırsa tabii ki daha evlâ ve daha uygun olur. Allah Teâlâ peygamberine şöyle buyurmuştur: "Rabbini an. Bütün varlığıyla O'na yönel."¹²³

İmâm-ı Rabbânî'ye göre halkın haklarını yerine getirmek için zâhirin tefrikası bazen gerekli olur, bazen de güzel görülür. Ancak bâtın tefrikası hiçbir zaman iyi görülmez. Çünkü bâtın sırf Allah Teâlâ'nın hakkıdır. Öyleyse Allah Teâlâ'nın Müslüman kulunun üzerindeki haklar üç hissedir. Bâtının tamamı ile zâhirinin yarısı Allah Teâlâ'nın hakkıdır. Zâhirinin diğer yarısı ise halkın haklarının edası içindir. Bu hakların edasında da Allah Teâlâ'nın emirlerine sarılmak gerekli olduğu için bu yarı da sonuç olarak Allah Teâlâ'ya döner. "Her iş O'na döndürülür. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na dayan!"¹²⁴

5.4. İmâm-ı Rabbânî'nin İşârî Yorum Örnekleri

İmâm-ı Rabbânî "Hidayetiyle bizi (bu nimete)kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakîkaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler."¹²⁵ ayet-i kerîmesini bağlamından farklı bir şekilde lafzî olarak zikretmiştir. Ayetin devâmında cezbe ve sülûk, acz, marifet, namaz, kelime-i tevhîdin ve Kur'an-ı Mecîd'in hakîkatinin sırları gibi işârî yorumlar yapmıştır.¹²⁶

¹²² Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 197, m. 221.

¹²³ Bkz. Müzzemmil Sûresi 73/8; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 197, m. 221; s. 357, m. 295.

¹²⁴ Bkz. Hûd Sûresi 11/123; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 197, m. 221; s. 357, m. 295. Mazharî tefsirinde Pânîpetî, âyette tevekkül emrinin ibadet emrinden sonra gelmesinin, tevekkülün ancak ibadetle birlikte faydasının olacağına işaret ettiğini bildirmiştir. Muhammed Senâullah Pânîpetî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, C. V, s. 130.

¹²⁵ Araf Sûresi 7/43; İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 315, m. 287; C. III, s. 97, m. 77. Bu ayet bu mektuplardan başka yirmiüç mektup ve iki risâlede geçmektedir.

¹²⁶ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 315, m. 287; C. III, s. 97, m. 77.

"Biz emaneti göklere yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim çok cahildir."¹²⁷ "Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur."¹²⁸

İmâm-ı Rabbânî bu iki ayetin gerçek manasını ancak Allah bilir dedikten sonra görebildiği kadarıyla te'vîl edebileceğini söylemektedir. Önce "Ey Rabbimiz! Eğer unutursak veya hata yaparsak bizi sorumlu tutma"¹²⁹ ayetini dua mahiyetinde zikrederek "Allah Subhanehû Hz. Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır"¹³⁰ hadîsiyle konuya giriş yapmıştır. Ona göre "Gerçekte Allah Teâlâ sûretten münezzehtir. Burada Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'ikendi sûretinde yaratmasından maksat, şayet tenzîh mertebesi (Allah Teâlâ) için bir sûret takdir edilseydi bu mutlaka câmî (kuşatıcı) bir sûret olurdu. İnsanın yaratılışı da kuşatıcı bir sûrette olmuştur. Diğer sûretlerin bu mukaddes mertebeyi temsil edecek ve onun kemâlâtını yansıtacak kabiliyetleri yoktur. Bu sebebledir ki insanoğlu Allah'ın halîfeliğine layık görülmüştür. Şurası fark edilmektedir ki eğer bu emanetin yükü göklere ve yerlere yüklenecek olsaydı onlar paramparça olur, kendilerinden geriye hiçbir şey kalmazdı. Bu fakîre göre söz konusu emanet kayyûmiyettir"¹³¹demektedir.

"O (insan) fazlasıyla zalim, fazlasıyla cahildir." Zalim olması onun gerek varlığını gerekse varlığının gereklerini ortadan kaldırıp geriye ne isim ne de bir hüküm bırakmamış olmasındandır. Zaten kendisine bu ölçüde zulmetmemiş olsaydı emanetin yükünü taşımaya layık olamazdı. Onun fazla cahil olması, matlûbuna dâir ne bir idrak ne de bir bilgisi kalmadığındandır. Artık onun hali maksûdu karşısında

¹²⁷ Ahzab Sûresi 33/72, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 426.

¹²⁸ Fâtır Sûresi 35/32, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 437.

¹²⁹ Bakara Sûresi 2/286, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s. 48.

¹³⁰ Buhârî, İsti'zan, 1, No: 6227; Müslim, Cennet, 12, No: 2841; Ahmed, **el-Müsned**, No: 7319, 7414; İbni Hibban, No: 571, 6162.

¹³¹ İmâm-ı Rabbânî 'nin tasavvuf terminolojisine getirdiği yeniliklerden biri de *Kayyumluk* kavramıdır. İmâm-ı Rabbânî bu terimi *Kayyumiyet-i cemî-i eşya* (bütün âlemin varlık kaynağı ve dayanağı olmak) şeklinde zikreder. Tosun, **İmâm Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri**, s. 124, 125.

idraksizlik ve bilgisizliktir.¹³² Bu idraksizlik ve bilgisizlik gerçek marifettir. Çünkü bu makamda onların en cahili en bilgili olanıdır. Bu bakımdan da en bilgili olan emaneti taşımaya en layık olandır. İnsanın bu zulüm ve cehâlet vasfı belki de onun ilâhi emâneti taşımasına sebep olmuştur.¹³³

Âyette kitaba vâris olduğu ve Allah tarafından seçildiği bildirilen kimselerden birinci grup kendilerine zulmedenlerdir ki bunlar vezîrlük ve kayyûmluk makamıyla müşerref olmuşlardır. Allah Teâlâ tarafından seçilen bu kimselerden ikinci grup ayette *ortada bulunanlar* diye tabir edilen ve Allah dostluğu (*halîliyet*) makamıyla müşerref olanlardır. Bunlar ilâhî sırları taşıyan ve istişare yapılan kimselerdir. Dostluk (*halîliyet*) makamından sonra muhabbet makamı vardır. Bu makam ayette üçüncü sırada bildirilen ve "Allah'ın izniyle hayırda öne geçenler"e aittir.¹³⁴

"Şüphesiz ki bunda akıllı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."¹³⁵

İmâm-ı Rabbânî Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) **el-Avarif** kitabından bu ayetin açıklamasıyla ilgili bilgi nakletmekte daha sonra kendi görüşüne yer vermektedir. Vasıtî'den(ö. 320/932) naklen bu ayette geçen öğüt, özel bir topluluğa aittir, diğer insanlara âit değildir, demektedir. O özel topluluk da şu ayette geçen kimselerdir; "Ölü iken hidayetle dirilttiğimiz"¹³⁶ Vâsıtî bu ayete "Müşâhede gaflete düşer, perdelenme ise anlayışı açar, çünkü Allah Teâlâ bir şeye tecellî ettiğinde o şey O'na boyun eğer ve ürperir." açıklamasını getirmektedir. Sühreverdî bu sözlerin bir takım kimseler hakkında doğru olduğunu ancak başka bir takım topluluklar için bu durumun aksi olduğunu söylemektedir. O topluluk temkîn erbabıdır ki onlar müşahede ve anlayışı cem etmiş kimselerdir. İmâm-ı Rabbânî Sühreverdî'nin ve Vasıtî'nin görüşleriyle birlikte öğüt almaya ehil insanların temkîn ve telvîn¹³⁷

¹³² Bilgisizlik ve Hayret makamıyla ilgili bilgi için Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 339, m. 290; C. II, s. 102, m. 58; C. III, s. 98, m. 77; İmâm-ı Rabbânî, "Ma'ârif-i Ledünniyye", **İmâm-ı Rabbânî Risâleleri**, (Trc. N. Tosun) s. 188.

¹³³ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 126, m. 74.

¹³⁴ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. II, s. 126, 127, m. 74.

¹³⁵ Kaf Sûresi 50/37; **Mektûbât**, C. III, s. 161, 162, m. 116.

¹³⁶ Bkz. En'am Sûresi 6/122, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli**, s.142.

¹³⁷ *Telvîn-Temkîn*: Renkten renge girme ve mekân tutma anlamlarında Arapça iki kelime. *Telvîn*, bir halden diğer hâle geçmeyi, veya bir makamdan diğer bir makama atlamayı ifade eder. *Temkîn* ise istikamette derinleşmek ve sabitleşmek anlamına gelir, ikisi birbirinin mukabili gibidir.

açısından değerlendirilmesini zikrettikten sonra kendi görüşünü zikretmektedir. Buna göre ayet-i kerîme iki topluluğun da halini beyan etmektedir. "Kalbi olan" sözünden murat kalp erbabıdır ki, onların halleri *telvîn* üzeredir. "Hazır bulunup kulak veren kimse" sözünden maksat ise *temkin* ehlinin halini beyan eder. Çünkü onlar müşahedenin bizzat kendisinde anlamak için kulak vermişlerdir. Ancak ilk topluluk bazı zamanlarda öğüt alırken, ikinci topluluk bütün hallerde öğüt almaktadırlar.¹³⁸

Son olarak İmâm-ı Rabbânî'nin mektuplarında ve risâlelerinde yaklaşık elli defa zikrettiği âyet-i kerîmeyle bitirelim.

"Bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."¹³⁹

Telvîn hal ehlinde, *temkîn* ise makam sahiplerinde olur. Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 709.

¹³⁸ İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. III, s. 161, 162, m. 116.

¹³⁹ Cuma Sûresi 62/4 İmâm-ı Rabbânî, **Mektûbât**, C. I, s. 15, m. 9 vd.

SONUÇ

Araştırmamızda İmâm-ı Rabbânî'nin zâhirî ilimlere vâkıf olmakla birlikte, keşf ve ilhâma dayanarak yorumlar yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Ona göre şerîat-ı ğarrâ ve Hz. Peygamber'e ittiba sınırını aşmamak kaydıyla “keşf” güvenilir bir kaynaktır.

İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerine baktığımızda genellikle ayet te'villerini istişhâd ve telmîh yoluyla yaptığını gördük. Bize göre bunun sebebi, onun ve özellikle mektup gönderdiği muhataplarının Kur'ân âyetlerine derin vukûfiyeti olmasındandır. Buna fâizden azîmetle kaçınılması gerektiğini tavsiye ettiği mektûbunda âyetin yorumunu yaptığı halde bizzat fâiz âyetini zikretmemesini örnek verebiliriz. Onun bizzat ayet çerçevesinde yaptığı yorumlar, genellikle mektûbâtın üçüncü cildinde bulunmaktadır. Bu tesbitten hareketle İmâm-ı Rabbânî'nin vefatına yakın derli toplu bir tefsîr çalışması yapmayı arzu ettiği anlaşılmaktadır.

İmâm-ı Rabbânî'nin âyet te'villerinde hem rivâyet hem de dirâyet tefsirinden örnekler bulunmaktadır. Dirâyet yönünden yaptığı yorumlar işârî yorumlardır. Ona göre Kur'ân harflerinden her bir harf, özet olarak bütün kemâlâtı kapsamaktadır. Uzun sûrelerdeki faziletin aynısı kısa sûrelerde de bulunmaktadır. Her sûrenin her âyetin hatta her kelimenin özel bir üstünlüğü ve kendine has fazîleti bulunmaktadır. O âyeti veya o sûreyi okuyan kişi okuduğu âyetin delâlet ettiği mânâdan hissedâr olmaktadır. İmâm Rabbânî Kur'ân'ın anlaşılmasında durumunun Kur'ân'ın *i'câz*ının ortaya çıkmasına sebep olacağını dolayısıyla bazılarının imânının artmasına vesîle olabileceğini ifade etmektedir.

İmâm-ı Rabbânî tefsir kelimesini kullanmanın sakıncalı olduğunu düşünmektedir. Ona göre tefsir işitmeye bağlıdır. Öyleyse tefsir sahabenin hakkıdır. Te'vîl ise Kur'ân'a ve sünnete muhalif olmamak kaydıyla muhtemel manalardan birinin tercih edilmesidir ki bu Kur'ânın anlamlandırılmasında kullanılabilecek bir yöntem olabilir.

İmam-ı Rabbânî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm bütün şer'i hükümleri kapsadığı gibi geçmiş bütün şerîaatları da kapsamaktadır. İmâm-ı Rabbânî Kur'ân'dan çıkarılacak

hükümleri üç kısma ayırmaktadır. Birinci kısmı lügat ilmine vakıf olan avam-havas herkesin anlayabileceğini, ikinci kısmın ise ictihad ve istinbat kabiliyetine sahip olan kimselerin hâkim olabileceğini bildirmektedir. Üçüncü kısım olan Kur'ân hükümleri ise beşer idrakinin takatını aşan hükümlerdir. Bunlar da ancak Allah Teâlâ'nın bildirmesiyle Hz. Peygamber'in bileceği hükümlerdir. Bu hükümler Hz. Peygamber'in sünnetine izafe edilmiştir.

İmâm-ı Rabbânî yorumlarında alıntı yaptığı kişi veya kaynağı zikretmeye özen göstermektedir. İnsanları tekfir etmekten imtina eden İmâm-ı Rabbânî tekfir edilmesi gerektiğini düşündüğü durumlar için "bu sözü söyleyenin îmânı gider" veya "filan âlim bunları tekfir etmiştir" şeklinde ifâdeler kullanmıştır.

İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân'ın zâhir, bâtın, matla'ı hakkındaki görüşüne göre, Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden maksat, i'câz derecesine varan Kur'ân'ın nazmıdır. Bâtınından maksat, ince manaları ve kapalı sırları sâfî bir şekilde anlamada farklılıklar olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri ve te'vîlidir. Haddinden maksat, kelâm mertebelerinin nihâyetidir ki, konuşulanı müşahade etmek demektir. Kelâm'ın haddine ve nihâyetine bir matla' ispat edilmiştir. Matla' Kelâm'ın da ötesindedir. Bu tecellî'nin ötesine muttali olmak, oradan yükselip Zât tecellîsine varmakla olur. Burada Zât'a ulaşmak kelâm sıfatı vasıtasıyla, o sığata delâlet eden Kur'ân-ı Kerîm'in nazmını tilâvet vesilesi iledir.

İmâm-ı Rabbânî Kur'ân-ı Kerîm ile Ramazan Ayı arasında Kelâm sıfatı vasıtasıyla bağlantı kurmaktadır. Ona göre kelâm sıfatı bütün zâtî kemalleri toplayıcı olduğu gibi ramazan ayı da bütün hayırları ve bereketleri toplar. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm Ramazan Ayı'nda nâzil olmuştur.

İmâm Rabbânî şerâtin emirlerini yerine getirmeden tarîkatın mümkün olamayacağını bildirmektedir. Ona göre keşfi nassa (Kur'ân ve Sünnet'e) tâbî kılmak ve ilhâmı vahye terk etmek doğru yolun ve istikametın ta kendisidir. Binâenaleyh "O'na yaklaşmaya yol arayın" ayetini delil göstererek "vesîle olabilecek, tarîkatı bilen ve ona rehberlik yapan bir mürşid aramak da şerâtin emirlerindendir" demektedir. İmâm-ı Rabbânî bir mürşide bağlanmayı manevi terbiye için zorunlu bir

eğitim gibi görmektedir. Mürşide bağlanmanın hiçbir zaman Allah'a bağlanmanın önüne geçemeyeceğini bildirmektedir.

İmâm-ı Rabbânî seyr u sülûk makamlarını aştıktan sonra kendisinde hâsıl olan kanaatin, seyr ü sülûktan maksadın, ihlâs makamını elde etmek olduğuna işaret etmiştir. Ona göre ihlâs makamının gerçekleşmesi ise afâkî ve enfûsî bütün ilahların yok olmasına bağlıdır. Sözü geçen bu ihlâs makamı, ilim, amel ve ihlâs diye bilinen şerîatin üç parçasından biridir. Tarikat ve hakikat ihlâsın olgunlaşması hususunda şerîata hizmet etmektedir.

İmâm-ı Rabbânî *vahdet-i vücûd* kavramına karşı *vahdet-i şühûd* kavramını savunmuştur. İmâm-ı Rabbânî *vahdet-i şühûd* anlayışını Nahl Sûresi 16/60, Nûr Sûresi 24/35 ve İnsan Sûresi 76/1 ayetleri ekseninde değerlendirmiştir. İmâm-ı Rabbânî bu görüşünü güneş ve yıldızlar örneğinde açıklamıştır. Güneş doğduğunda yıldızlar görülmez. Bu esnâda bir kimsenin "Gökyüzünde yıldız yok, sadece Güneş var" demesi ve böyle inanması *vahdet-i vücûd* ehlinin anlayışını aksettirir. İmâm Rabbânî'ye göre bu algı yanılsamasıdır. "Gökyüzünde Güneşten başka bir şey göremiyorum, ancak bu durum yıldızların olmadığı anlamına gelmez, yıldızlar vardır ancak Güneşin yoğun ışığı sebebiyle örtülmüş, görünmez hale gelmişlerdir" diye düşünen kişiyi ise *vahdet-i şühûd* ehlinin hâline örnek olarak vermiştir. İmâm Rabbânî *vahdet-i şühûd* anlayışıyla İbnü'l-Arâbî'nin geliştirdiği *vahdet-i vücûd* anlayışına muhalif olmuşsa da, İbnü'l-Arâbî'ye karşı saygılı bir üslûb kullanmıştır.

İmâm-ı Rabbânî avam ile muamelesinde zahirî ilimle amel etmiş, yerine göre kolaylık ilkesini benimsemiş, tasavvufa ehil halifeler ve müridleriyle ise havas ile yürütülecek muameleyi yürütmüş ve azimetle amel etmeyi emretmiştir. O, bid'atın hasene ve seyyie diye sınıflandırılmasına karşı çıkmıştır. Ona göre bid'atte güzellik olmaz. İmâm-ı Rabbânî üzerinde ittifak edilen görüşle amel edebilmek için mümkün olduğunca müctehidlerin görüşlerinin cem' edilmesi gerektiğini söylemiştir. Örneğin İmam Şâfîi abdestte niyeti şart koşturmuştur. Öyleyse Hanefî olan birinin de abdest almadan önce niyet etmesi gerekir.

İmâm-ı Rabbânî her ne kadar kendisine kelâmî ve felsefî tetkiklerin seyr u sülûkünde katkı sağladığını ve ilâhî marifetlerle arasında köprü vazîfesi gördüğünü bildirmişse de, kaynağı nübüvvet kandilinden alınmayan felsefenin boş ve faydasız bir ilim olduğunu ifade etmektedir. Ona göre nübüvvet tavrı, felsefî akıl tavrının ötesindedir. İmâm Rabbânî felsefecilerin akıl ve mertebeleri ile ilgili yaklaşımlarını şaşkın bir tavır olarak görmekte onların bu halini Yahûdiler'in Samirî'nin buzağısının etrafında dönmelerine benzetmektedir.

Biz bu çalışmamızda İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerinde yer verdiği bütün ayetleri gözden geçirmeye çalıştık. Fakat takdîr olunur ki hepsine detaylı bir şekilde değinmek mümkün değildir. Bu nedenle daha çok âyet etrafında yorumlarının yoğunlaştığı veya bizim irtibat kurabildiğimiz ayetlerin te'vîlini tezimize aldık. Diğerlerini de liste olarak zikrettik.

Sonuç olarak, İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerinde Kur'an ayetlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bütün eserlerinde lafzen, mânen veya zımnen âyetlere işaret etmektedir. Esasen bütün söylemlerinin şerîata tabî olmak üzere temerküz etmesi, onun şerîatın kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'e ne kadar değer atfettiğinin delîlidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Âcurrî, Ebû Bekir : **Kitâbu's-Şerîa**, Riyad/Suud, Darü'l-Vatan, 1999/1420, Muhammed el-Bağdâdî 1350.
- Ahmed b. Hanbel : **el-Müsned**, Müessesetü'r-Risale, 1421.
- Algar, Hamid : "İmâm-ı Rabbânî", **DİA**, İstanbul, 2000, C. XXII, s.194-199.
- _____ : "Mektûbât", **DİA**, Ankara 2004, C.XXIX, s.11-12.
- _____ : "Mazhar Cân-ı Cânan", **DİA**, C. XXVIII, s.195-196.
- Altıntaş, Hayrani : "Dehriyye", **DİA**, İstanbul, 1994, C. IX, 107-109.
- el-Âlûsî, Şihabü'd-din : **Rûhu'l-Meânî Fi Tefsiri Kur'ani'l-Azım ve's-Seb'î'l-Mahmud b. Abdullah el-Huseyni** **Mesani**, thk. Ali Abdu'l-Bari Atıyye, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1415.
- Ay, Mahmut : **Kur'an Ne Söyler? Sûfî Ne Anlar?**, İstanbul, Kayihan Yayınevi, 2016.
- el-Bağdâdî, Hatib Ebû Bekir Ahmed b. Ali : **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrût, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.
- _____ : **el-Câmî'li-Ahlâkı'r-Ravî ve Âdâbi's-Sâmî'**, thk. Muhammed Haccac el-Hatîb, Beyrût/Lübnan, Müessesetü'r-Risale, 1994.
- Beğavî, Muhyi's-Sünne : **Meâlimü't-Tenzîl** Dâru İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, 1420.

Ebû Muhammed Hüseyin

Beyhakî, Ahmed b. : **es-Sünenü'l-Kübra**, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003/1424.

el-Beyzâvî, Nâsıru'd-Dîn : **Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Beyrut, Dâru İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, h. 1418.

Bolay, Hayri : **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1987.

Buhârî, Muhammed b. : **Sahîh**, Dımaşk, Dâru Tavku'n- Necat, 1422.
İsmail

Bursevî, İsmail Hakkı : **Rûh'ul-Beyan Tefsiri**, İstanbul, Eser Yayınevi, h.1389.

Cebecioğlu, Ethem : **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, Rehber Yay., 1997.

_____ : **İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri**, İstanbul, Erkam Yay., 1999.

_____ : **"Klasiklerimiz/VIII el-Mektûbât"** Tasavvuf, Ankara, 2002, S.9, 369-383.

_____ : **"İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbâtı"** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1996, C.XXXV, s. 193-241.

el-Cevzî, Cemaleddîn : **Garîbü'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425.
Ebu'l-Ferec Abdurrahman :

- Cürcânî, Şerîf : **Ta'rîfât**, Beyrût/Lübnân, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Çelik, Ömer : “İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân Âyetlerini Anlaması ve Yorumlaması,” **Uluslar arası İmâm-ı Rabbânî Sempozyum Tebliğleri**, İstanbul, Erkam Yay. 2017, s.61-98.
- Ed-Dârimî, Ebû : **Müsnedi'd-Dârimî, Süneni'd-Dârimî**, Suûdî Muhammed Abdullah Arabistan, Dârü'l-Muğnî, 1412.
- Demirli, Ekrem : “Vahdet-i Vücûd”, **DİA**, C. XXXXII, s.431-435.
- Ebû Dâvûd, Süleyman es- : **Sünen-ü Ebû Dâvûd**, Beyrût, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sicistânî t.y.
- Ebû Hanîfe, Nûmân b. : **el-Fıkhu'l-Ekber**, el-İmârâtü'l-Arabiyye, Mektebetü'l-İrfân, 1419.
- Ebû Nuaym, Ahmed : **Hilye**, Mısır, es-Saade, 1394 9/114.
- b.Abdullah
- Ebu Zehra, Muhammed : **İslam'da Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Trc. Sıbgatullah Kaya), İstanbul, Şura Yay., 1993.
- Ebu'l-Haccâc, Mücâhid b. : **Tefsîrü Mücahid**, Mısır, Dârü'l-Fikri'l-İslâmî'l-Hadîse, Cübeyr 1989.

- Gür, Refik : **Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1993.
- Hâkim, Ebû Abdillâh : **el-Müstedrek**, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411.
Muhammed
- el-Hatîp Es'ad : **Sûfiler ve Aksiyon**, Trc. Halil İbrahim Kaçar ve diğeri, İstanbul, İnsan Yay. 1999.
- el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekir : **Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid**, Kahire, Dârü'r-Reyyan, 1407.
- İbn-i Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak : **el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Beyrût, Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye, 1422.
- el-İsfahanî, Râğib : **el-Müfredât**, Beyrut/Lübnan, Dârü'l-Marife, t.y.
- İbn-i Hibban, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed : **Sahîh**, Beyrût/Lübnan, Müessesetü'r-Risale, 1988/1408
- İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh : **Sünen-i İbn-i Mâce**, y.y. Dârü İhyâu'l-Kütübü'l-Arabiyye, t.y.
- İmam Gazâlî, Ebû Hamîd : **el-Munkız mine'd-Dalâl**, Trc. Hamîdullah Ünal, b. Muhammed İstanbul, Ravza Yay., 2018.

İmâm-ı Rabbânî, Ahmed : **el-Mektûbât**, (Osmanlı Türkçe Tercümesi)
Sirhindî Müstakîmzâde Süleyman Sa'adeddîn Efendi 1162/1748-
1165/1751, Sahaf Hacı Ali Rıza Efendi (ilk basım)
1277/1861, İstanbul, Matbaa-i Litoğrafya, Elif Ofset,
1978.

Mektûbât-ı Rabbânî, (ed-Dürerü'l-Meknûnât) Arapça
Trc. Muhammed Murad Kâzânî Minzelevî, , 1316/1901,
Mekke, 1963. İstanbul, Fazilet Neşriyat, t.y.

Mektûbât-ı Rabbânî, Trc. Orhan Ençakar, İstanbul,
Yasîn Yay., 2015.

Mektûbât-ı Rabbânî, Trc. Abdulkadir Akçiçek,
İstanbul, Merve Yay. 1977.

_____ : **İsbâtü'n-Nübüvve**, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2015.

_____ : **Risâletü Redd'ir- Revâfız**, (en-Nâhiye adlı kitabın
içinde) İstanbul, Hakikat Kitabevi, 2014.

_____ : **Şîa'ya Reddiye**, Trc. ve Thk. İsmailağa Te'lîf Heyeti,
İstanbul, Sıraç Yay., 2017.

_____ : **Mebde' ve Me'âd**, Trc. Necdet Tosun, İstanbul, Sûfî
Kitap, 2015.

_____ : **Ma'ârif-i Ledünniyye**, Trc. Necdet Tosun, İstanbul,
Sûfî Kitap, 2015.

_____ : **Mükâşefât-ı Gaybiyye**, Trc. Necdet Tosun, İstanbul, Sûfî Kitap, 2015.

Karaman, Hayrettin ve : **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Ankara, diğerleri (Heyet) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Kurtubî, Ebû Abdullah : **el-Câmiu' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, Kâhire, Dârü'l-Muhammed Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

el-Kuşeyrî, Abdülkerîm : **Letâifü'l-İşârât**, Mısır, el-Hey'etü'l Mısriyye, t.y.

Kişmî, Muhammed : **Berekât**, İstanbul, Berekât Yay., 1980, Hâşim

_____ : **el-Muvatta**, Abuzabi, Müessesetü Zayid b. Sultan, Mâlik, b. Enes b. Mâlik 1425.

_____ : **Te'vîlât-ü Ehl-i 's-Sünne**, Beyrût/Lübnân, Dârü'l-b. Muhammed b. Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005, Mahmûd Ebû Mansûr

Mehâmilî, Ebû Abdillâh : **Emâlî**, Ummân, Ürdün, el-Mektebetü'l-İslamiyye, el-Bağdâdî 1412.

Mukâtil b. Süleyman : **Tefsîrü Mukatil b.Süleyman**, Beyrût, Dârü İhyâu't-Tûras, 1423.

Müslim,b. Haccac Ebu'l- : **Sahîh**, Beyrut, Dârü İhyâü't-Türâs, t.y.
Hasan Kuşeyrî en-
Nisabûrî

en-Nedvî, Ebu'l-Hasan : **İslam Önderleri Tarihi 4**, Trc. Yusuf Karaca, İstanbul,
Kayıhan Yay., 1992.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât : **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl**, Beyrut,
Abdullah b. Ahmed Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1998.
Hafızu'd-dîn

Öngören, Reşat : “Tasavvuf”, **DİA**, C. XL, s.119-126.

Öz, Mustafa : “Rafizîler”, **DİA**, C. XXXIV, s.396-397.

Özgen, Mustafa : **İmâm-ı Rabbânî Ulûhiyyet ve Nübüvvet Anlayışı**,
Konya, Tablet Yay., 2007.

Özgen, Mustafa : **İmâm-ı Rabbânî'de Ehl-i Sünnet Kimliği**, Konya,
Palet Yayınları, 2013.

_____ : **İmâm-ı Rabbânî, Mebde' ve Meâd**, İstanbul, Yâsîn
Yay.2012

Özgüdenli, Osman Gazi : “Mâverâü'n-Nehir”, **DİA**, C. XXVIII, 177-180.

Pânîpetî, Muhammed : **et-Tefsîru'l-Mazharî**, Pakistan, Mektebetü'r-Rüşdiyye,
Senâullah h. 1412.

- er-Râzî, Fahreddîn : **Mefâtîhu'l-Gayb/Tefsîr-i Kebîr** Beyrût, Dâru İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, h.1420.
- Sağıroğlu, Ekrem : **İmâm-ı Rabbânî Hayatı Cihadı Eseri**, İstanbul, Yasin Yay., 2012.
- Saray, Mehmet : “Abdullah Han”, **DİA**, C. I, s.104.
- Sem'anî, Ebu'l-Muzaffer : **Tefsîrü'l-Kur'ân**, Riyad, Dârü'l-Vatan, 1997.
Mansur
- Semerkandî, Ebu'l-Leys : **Bahru'l-Ulûm**, y.y., t.y.
Nasr b. Muhammed b.
Ahmed b. İbrahim
- Suyûtî, Abdurrahman b. : **e'd-Dürrü'l-Mensûr**, Beyrût, Dârü'l-Fıkr, t.y.
ebî Bekir Celâleddîn
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım : **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, y.y. 1427.
- Taberî, Ebû Cafer : **Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîl-i'l-Kur'an**, Müessesetü'r-Risâle, 2000.
Muhammed
- Tirmizî, Muhammed Ebû : **Sünen**, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
Îsâ
- Tosun, Necdet : **İmâm Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2016.

_____ : **İmâm-ı Rabbânî Risaleleri**, İstanbul, Sufi Kitap, 2015.

et-Tüsterî, Ebû : **Tefsîrü't-Tüsterî**, Beyrût, Dârü'l Kütübi'l-ilmiyye,
Muhammed Sehl 1423.

Uludağ, Süleyman : “Ahadiyyet” **DİA**, C.I, s. 484.

_____ : “Celvet” **DİA**, C.VII, s. 275.

_____ : “Halvet der-Encümen” **DİA**, C.XV, s. 387-388.

el-Vâhıdî, Ebu'l-Hasan : **el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Dımışk, ed-Dârü's-
Ali Şâmiyye, 1415.

Yıldız, Hakkı Dursun : “Abbasîler”, **DİA**, C. I, s.31-48.

Yurdağür, Metin : “Tenzîh”, **DİA**, C. XL, s. 472.

ez-Zehebî, Dr. :
Muhammed Seyyid : **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Kahire, Mektebetü'l- Vehbe,
Hüseyin t.y.

ez-Zerkeşı, Bedreddin
Ebû Abdillâh Muhammed
b. Bahâdır b. Abdillâh

el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an, Thk. Mustafa
Abdulkadir Ata, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-
Kasım Mahmûd b. Amr b.
Ahmed, Cârullah

**el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî
Vücûhi't-Te'vîl**, Beyrut, Daru'l-Kitab'ul-Arabî, 1407

